NICOLAE BOCŞAN

Ideea de naţiune la românii din Transilvania şi Banat

Secolul al XIX-lea

Presa Universitară Clujeană
Banatica

https://biblioteca-digitala.ro

IDEEA DE NAȚIUNE LA ROMÂNII

DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT

(Secolul al XIX - lea)

NICOLAE BOCȘAN

BANATICA - REȘIȚA

"PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ"

1997

https://biblioteca-digitala.ro

Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat (secolul al XIX-lea)

NICOLAE BOCȘAN

Tehnoredactare computerizată: Alina Vesa

© 1997 Editura Presa Universitară Clujeană

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii "Presa Universitară Clujeană".
Reproducerea integrală sau parțială a textului este interzisă și va fi pedepsită conform legii.

Editura Presa Universitară Clujeană
Director: Horia Cosma
Gh. Bilașcu nr. 24
3400 CLUJ-NAPOCA
ROMÂNIA
Tel.: 40-064-194315, int. 167
Fax: 40-064-191906

ISBN 973-9261-33-7

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolae Bocșan

Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat (secolul al XIX-lea)

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS

CUPRINS ____ 5

INTRODUCERE ____ 7

MODELE EUROPENE ____ 23

ILUMINISMUL ȘI NAȚIUNEA ____ 67

ROMANTISMUL POLITIC ȘI IDEEA LIBERALĂ DE NAȚIUNE ÎN PRINCIPATE ____ 89

IDEEA LIBERALĂ DE NAȚIUNE LA ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT ____ 121

DE LA IDEEA LIBERALĂ DE NAȚIUNE LA PRINCIPIUL DE NAȚIONALITATE ____ 141

TRIUMFUL PRINCIPIULUI DE NAȚIONALITATE ÎN DOCTRINA ROMÂNEASCĂ 1880-1906 ____ 167

DIVERSIFICARE DOCTRINARĂ LA ÎNCEPUT DE SECOL ____ 193

IDEOLOGIA UNIRII BANATULUI ȘI TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA ____ 225

L'IDÉE DE NATION CHEZ LES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE ET DE BANAT PENDANT LE XIXE SIÈCLE ____ 245

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

INTRODUCERE

În procesul de unificare și integrare europeană pe care îl traversează bătrânul continent, problema națiunii și a naționalismelor își păstrează actualitatea și reclamă un efort concertat de cunoaștere a rădăcinilor și cauzelor care le-au generat, o explicație științifică a genezei și a diferitelor tipuri de comportament. Nevoia firească, în unele cazuri, de definire a identității, dar și exagerările pe care le-a provocat ideea, au stat la baza unor fenomene care nu au fost întotdeauna cercetate, chiar dacă problema națiunii și a naționalismelor a avut atât implicații interne, la nivelul societăților contemporane, cât și externe, în relațiile dintre state sau națiuni. Aproape întotdeauna manifestările au avut o fundamentare doctrinară, o ideologie, respectiv o anumită concepție despre națiune - naționalitate care își are istoria sa. O cercetare a doctrinei naționale la începuturile ideii moderne de națiune pentru românii din Transilvania și Banat nu s-a realizat, deși nu au lipsit câteva contribuții care au stimulat interesul și investigația noastră[1].

[1] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*. București, 1972, cap. *Națiunea ca descoperire a naționalității și statuare a concivilității*; Pompiliu Teodor, *Iluminismul și națiunea*, în vol. *Națiunea română*. București, 1984, p. 297-337; Keith Hitchins, *L'idée de Nation chez les Roumains de Transylvanie (1691-1848)*. București, 1987; E. Turczynski, *Konfession und Nation. Zür frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nations bildung*. Düsseldorf, 1976; Gheorghe I. Brătianu, *Evoluția ideii naționale*, în vol. *Cuvinte către români*. Iași, 1996, p. 47-58; Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*. Cluj-Napoca, 1994; Gyémánt Ladislau, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*. București, 1983, cap. *Lărgirea conceptului de națiune*; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*. București, 1984; *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*. București, 1968; Keith Hitchins, *Studies on Romanian Natural Conscionsness*. New York, Paris, Montreal, Roma, 1983; Camil Mureșan, *Națiune, naționalism, evoluția naționalităților*. Cluj-Napoca, 1996; Ion Ungureanu, *Idealuri sociale și realități naționale*. București, 1988.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu s-a făcut o reconstituire pe durata unei epoci istorice, ceea ce ne-a determinat să ne concentrăm în rândurile de mai jos asupra genezei doctrinei naționale, cristalizării și evoluției ideii de națiune în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX. Cercetarea noastră a rămas strict cantonată în teritoriul istoriei ideilor, inventariind numai contribuțiile doctrinare reprezentative și nu manifestările concrete ale fenomenului național, mult mai bine cunoscute în istoriografia românească. Vom urmări evoluția ideii de națiune de la iluminism la primul război mondial, perioadă în care metamorfozele naționalismului si percepțiile asupra ideii moderne de națiune au cristalizat anumite tendințe și direcții ideologice sau doctrinare, complementare curentelor de idei sau orientărilor politice, nu în ultimul rând concordante cu evoluția conceptului pe plan european. Nevoia de cunoaștere și explicare ne-a condus în acest demers, motiv pentru care am restituit în primul rând și poate am explicat mai puțin. Am ales personalitățile reprezentative în epocă pentru contribuțiile lor teoretice și care au avut un impact mai mare asupra fenomenului politic. Inventarul lor nu este complet și nici nu ne-am propus o asemenea cercetare, mai ales că presa secolului al XIX-lea încorporează și atari contribuții, reflectând ideologia publicațiilor respective sau un anumit program, dar inventarul lor depășește posibilitățile unei singure persoane. Dificultățile de metodă și concepție nu au fost puține și ele au fost semnalate de marii istorici Pierre Renouvin și Jean Baptiste Duroselle într-o lucrare deja clasică, consacrată teoriei relațiilor internaționale, în care enumerau sentimentul național între factorii care influențează raporturile internaționale. Printre dificultățile ce le ridică analiza conceptului de națiune, reputații istorici semnalau incertitudinea terminologiei cu care se operează, foarte variată în cursul unui secol, imprecizia contururilor conceptelor, la fel de variate după circumstanțele istorice, diferențele multiple dintre mentalități[2]. Sursa principală a dificultăților, opinau cei doi autori, era "multiplicitatea factorilor care au intervenit în nașterea unei națiuni și în formarea unui sentiment național."[3] Inventarul acestor factori, realizat de cei doi

[2] Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales,* 4 éd. Paris, 1991, p. 170.

[3] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

istorici, nu epuizează întreaga problematică, dar este cel mai cuprinzător propus de istorici. Între factorii ce colaborează la formarea națiunilor și a conștiinței naționale, aceștia enumeră *teritoriul,* apreciind, totuși, că nu este un factor suficient și nici un element necesar; *rasa*, subliniind, însă, că nici una din marile națiuni ale lumii nu posedă unitate rasială; *limba*, semnalând și excepțiile ce demonstrează că expresia sentimentului național și apartenența la un grup lingvistic pot fi divergente; *amintirile istorice*, invocate mai ales când statul și poporul său au înregistrat eșecuri recente; *tradițiile*, cu observația că ele apar ca o consecință a existenței unei națiuni, nu ca o cauză a formării sentimentului național; *civilizația intelectuală*, care, remarcau autorii, nu a fost niciodată suficientă pentru a face o națiune; *religia*, care în unele zone a fost o sursă a sentimentului național, având mai multă importanță decât unitatea sau apartenența lingvistică (Bosnia), în timp ce în altele, realitatea istorică infirmă această concluzie (cazul german, maghiar sau al națiunilor din Peninsula Scandinavică); *condițiile economice* au favorizat dezvoltarea unui sentiment național, chiar dacă există și exemple contrarii; *disparitățile sociale*, mai ales în regiunile unde țărănimea a fost supusă, datorită împrejurărilor istorice, dominației economice a marilor proprietari veniți dintr-o altă regiune, aparținând unui alt grup lingvistic și beneficiind de sprijinul puterii politice. Opoziția socială - remarcau autorii - "a furnizat numai un teren propice semințelor aruncate de alte inițiative și sub imperiul altor impulsuri".[4] "Dintre acești factori - susțin cei doi istorici - nici unul nu este indiferent, dar nici unul nu poate să aducă o explicație care să aibă valoare generală".[5]

Cu câteva excepții, aceiași factori - rasa, teritoriul, istoria, limba și religia - au fost denumiți și de una din cele mai valoroase contribuții românești la sociologia națiunii, propusă de Dimitrie Gusti în 1919, ce sintetiza experiența direcției franco-italiene de

---

[4] *Ibidem*, p. 171-174.

[5] *Ibidem*, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro

interpretare a națiunii, în primul rând teoria lui Mancini.[6] Pentru D. Gusti, "națiunea este o creație sintetică voluntară, cu o motivare cosmică, biologică și psiho-istorică, cu voința socială drept cauza movens a procesului de naționalizare și cu manifestările creatoare pe tărâmul sufletesc, economic, juridic și politic al vieții naționale, care formează cultura națională".[7] În teoria gustiană națiunea nu este o noțiune simbolică, ci "o realitate tangibilă, un fapt al experienței sociale... ea este un complex de raporturi și relații, o unitate sintetică și nu o simplă sumă juxtapusă de indivizi".[8] Conform acestei teorii, rasa, teritoriul, istoria, limba și religia nu formează elementele constitutive ale națiunii, ci numai cadrul sau mediul în care se naște și evoluează națiunea. Națiunea nu este cauzată de acest cadru, deși ea se formează sub influența acestor factori, "variați sau variabili, unii mai importanți decât alții, după împrejurări". Cadrul, însă, susținea Gusti, "produce și modifică ceea ce se numește caracterul național", care nu este însă națiunea. În teoria lui Gusti, "factorul determinant și de creare a națiunii este voința socială".[9] O națiune, scria Gusti, este ceea ce voiește ea a fi, într-un anumit cadru, conform unui caracter național dat. O națiune există dacă voiește a fi, "având ca rațiune suficientă consimțământul tacit și explicit al membrilor ei de a trăi împreună".[10] Aceasta l-a determinat pe Gusti să susțină că "națiunea trăiește în fiecare individ, iar voințele conștiente individuale, reunite într-o vastă sinteză, dau națiunii individualitate".[11] În concepția sa, națiunea este un aspect particular al umanității, definită drept "continuitatea în timp și solidaritatea în spațiu a tuturor națiunilor".[12] Ea nu este o stare, ci o mișcare, un proces de devenire a unor scopuri și linii de

---

[6] D. Gusti, *Problema națiunii*, în vol. *Opere*, vol. IV. București, 1970, p. 9-36.

[7] *Ibidem*, p. 21.

[8] *Ibidem*.

[9] *Ibidem*, p. 20.

[10] *Ibidem*.

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro

directivă de îndeplinit, ea este o idee, un ideal cultural de realizat, un principiu de acțiune colectivă.

Sintetizând interpretările diferite, uneori chiar divergente ale conceptului de națiune, începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, cei doi istorici francezi, ca de altfel întreaga literatură de până acum, au decelat două direcții în efortul de înțelegere și definire a națiunii: una preponderentă în mediile intelectuale germane, ce privește națiunea ca pe "o ființă vie, care crește datorită acțiunii inconștiente a unei forțe superioare, geniul național, "volksgeist" și pentru care "semnele exterioare" constituie criteriul de individualizare (comunitatea de limbă, fidelitatea față de obiceiuri, cultul vechilor tradiții); a doua direcție, originată în filosofia politică a secolului al XVIII-lea, pentru care "apartenența la o națiune este un fapt de conștiință", conferă voinței de a trăi în comun rolul esențial.[13] Prima interpretare concepea națiunea ca o "ființă care se afirmă prin acțiunea inconștientă a unei forțe interioare, un instinct natural și popular, volksgeist, care face națiunea nu numai superioară indivizilor, inclusiv monarhilor, dar și independentă de voința lor, care se manifestă prin limbă, cutume, este transmisă prin mituri, cântece populare, stabilind filiera generațiilor". A doua interpretare, empirică, rațională și contractualistă, vedea în națiune un "ansamblu format printr-un fel de contract voluntar și liber consimțit al indivizilor".[14]

Cele două direcții converg în ceea ce secolul al XIX-lea a denumit principiul naționalităților, care exprima "voința de a face cât mai mult posibil ca statul să coincidă cu națiunea", "de a da statului o bază națională". Remarcând dificultățile ce le-a generat aplicarea principiului, istoricii francezi menționați avansează o idee prețioasă pentru înțelegerea istoriei ideii de națiune: "cel mai adesea doctrinele au fost formulate în momentul când ele erau chemate să dea un suport unei atitudini politice; ele erau deci legate de dorința de a obține rezultate practice sau de a justifica revendicări".[15]

---

[13] Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 175-176.

[14] Jean René Suratteau, *L'idée nationale de la révolution à nos jours*. Paris, 1972, p. 12.

[15] Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 176.

https://biblioteca-digitala.ro

În secolul al XIX-lea - observau autorii - chestiunea de naționalitate s-a manifestat în două forme, deseori complementare: tendința de a elibera grupurile naționale dintr-un stat în care guvernul aparținea unei alte naționalități și a forma un stat independent; de altă parte, tendința de "a reuni într-un singur stat populațiile de aceeași naționalitate care se aflau înainte supuse la suveranități diverse". Mișcările naționale de până la primul război mondial au ilustrat aceste tendințe în relațiile lor cu statele, constituind o forță de asociere, când au avut ca obiectiv să realizeze unitatea grupurilor naționale, dar și o forță de disociere, care a minat structura unor state.[16] Exaltarea sentimentului național a generat forme diferite de naționalism, clasificate de autorii francezi în două categorii, ofensive și defensive, asociate adesea doctrinelor conservatoare. Un alt istoric, Seton Watson a remarcat faptul că în multe țări formarea unei conștiințe naționale a precedat elaborarea doctrinei, care, după aprecierea sa, a fost posterioară Revoluției franceze.

Problema definiției rămâne, însă, esențială, pentru că, după cum remarca R. Polin, nu a fost niciodată rezolvată, deoarece ea incumbă o reprezentare a unei opinii colective, a unui complex de opinii, valori, norme, sentimente, convingeri, simboluri, care, prin transpunerea lor într-o realitate, tind să facă din națiune o realitate vie autonomă, un suflet, o persoană. Această opinie colectivă este funcția unei comunități de origine etnică, ca și a unei comunități de tradiții istorice, de cutume, de cultură, de obiceiuri, este un consens al unei voințe politice comune, care în interior se exprimă prin sentimentul unui destin comun, în exterior printr-o voință de autonomie, de independență. În al treilea rând, Raymond Polin remarca încărcătura de afectiv ce o presupune, încât ideea de națiune se manifestă adesea în mituri, se "însărcinează cu o misiune în istorie și se prezintă ca un destin".[17]

Dacă fiecare dintre aceste caractere este important și poate să joace un rol în formarea conștiinței naționale, ele nu sunt întotdeauna suficiente și necesare.

---

[16] *Ibidem.*

[17] Studiul lui R. Polin, *Existența națiunilor* a fost publicat în vol. *L'idée de nation.* Paris, 1969, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

Formarea conștiinței naționale și a națiunii sunt într-un raport de condiționare, conștiința ilustrând gradul de înțelegere de către națiune a existenței sale ca entitate, ca individualitate,. dar conștiința nu înseamnă numai afirmarea adeziunii individului la comunitatea națională, ci ea reflectă și imaginea de sine, respectiv reprezentarea comunității despre identitatea sa, ceea ce presupune și o încărcătură emotivă sau afectivă. Datorită acestui factor, conștiința joacă un rol important în structurarea fenomenelor naționale. Trecerea de la comunitatea de conștiință la conștiința formării noii comunități reflectă voința de a continua o viață comună, de a forma comunitatea națională. În raport cu poporul, națiunea presupune coeziune morală, este distinctă de noțiunea de patrie, dar o presupune. Ea implică sentimentul unei comunități morale, căci este constituită prin legături spirituale, iar nu politice, esențială fiind conștiința acestei comunități. În relație cu națiunea, naționalitatea reprezintă ansamblul de caractere ce constituie suportul unei națiuni.

O idee interesantă a fost avansată de Mario Albertini, care susținea că elementele cel mai des invocate ca probe sau cauze ale existenței unui grup național nu îl explică (rasa, limba, religia, teritoriul, statul, istoria, obiceiurile și tradițiile). Realitatea pe care o desemna limbajul național exista deja constituită, ilustrată și într-un număr mare de comportamente ce puteau acționa pentru realizarea coeziunii sau solidarității grupului național. Pe baza acestei observații remarca faptul că numai în epoca modernă se manifestă comportamente specifice națiunilor actuale, deoarece în evul mediu fărâmițarea nu îngăduia integrarea sau comunicarea dintre micile comunități sătești. Revoluțiile epocii moderne au făcut posibile atari comportamente specifice națiunilor actuale. Dată fiind dimensiunea acestora, "s-a putut crea sentimentul personalității națiunii și al legăturii naționale de o manieră artificială și forțată grație puterii politice".[18] Referindu-se la marile națiuni actuale, autorul susținea că "sunt rezultatul extensiunii forțate, prin stat, la toți cetățenii, a limbii unei naționalități spontane preexistente pe teritoriul său și a propagandei impuse de ideea, chiar dacă ea nu corespunde

---

[18] Studiul lui Mario Albertini, *Ideea de națiune*, în vol. *L'idée de nation,* p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

realității, a existenței obiceiurilor unice". Teoria sa, care nu este valabilă pentru Marea Britanie, susținea că formarea națiunilor moderne "este rezultatul revoluției industriale și al statului birocratic centralizat", că într-un sens specific "națiunea este ideologia statului birocratic centralizat". În această teorie autorul a făcut distincție între marile națiuni constituite și "naționalitățile spontane, care depind de spontaneitatea obiceiurilor și a culturii".[19]

Problema raportului stat-națiune a complicat mai mult definirea și înțelegerea fenomenelor naționale. Jean Jacques Chevallier a pornit de la definiția lui André Haurion din *Enciclopedia franceză*, după care "acțiunea istoriei a sfârșit în mod general prin a da ansamblului uman pe care se sprijinea statul caracterele unei națiuni". Dacă prin națiune se înțelege un grup de oameni care se simt legați unii de alții prin legături materiale și spirituale și care se simt diferiți de indivizii care compun alte grupuri naționale, în mod normal, observa Haurion, națiunea este anterioară statului, dar poate apare și fenomenul invers, ceea ce demonstrează că trebuie să se țină seama de o dialectică națiune-stat. Jean Jacques Chevallier a invocat în această relație noțiunea de suveranitate, demonstrând cum suveranitatea regelui, identică cu cea a statelor, în statele-națiune de formă monarhică, a fost înlocuită cu suveranitatea națiunii. Încă din secolul al XVIII-lea, în opoziția cu absolutismul regal, publiciștii au imaginat "construcția intelectuală a poporului-națiune titular al suveranității, ceea ce constituția franceză va consfinți de la revoluție".Revoluția franceză a consacrat divorțul rege-națiune, observa J.J. Chevallier, voința poporului se substituia voinței regale, a apărut noua identificare a națiunii cu statul și, astfel, s-a cristalizat principiul de naționalitate. Paradoxul german nu contrazicea teoria schițată. Dacă naționalismul lui Herder a fost unul pur cultural, apolitic, de fapt un cult al naționalității, după 1806, prin Fichte, Hegel, Jahn, List s-a început o politizare a ideii de națiune, ce secretă "sentimentul unei irezistibile necesități, aceea de a erija colectivitatea într-o unitate politică suverană".[20]

---

[19] *Ibidem*, p. 10-14.

[20] Studiul lui Jean Jacques Chevallier, *Ideea de națiune și ideea de stat*, în vol. *L'idée de nation*, p. 49-62.

https://biblioteca-digitala.ro

După H. Kohn, acest sentiment reprezintă naționalismul modern, accentuând interdependența dintre Națiunea Stat și naționalism. Coincidența națiunii cu statul constituie esența principiului de naționalitate, anticipat de Mazzini în cunoscuta expresie: "Fiecărei națiuni un stat, fiecărui stat o ființă națională".

Interesantă este și ideea exprimată de D. Gusti, potrivit căreia în 1919 "s-a dat sentința definitivă în uriașul proces istoric dintre stat și națiune, care, deschis de decenii, s-a judecat în decursul războiului". Concepția aliaților, care a prezidat opera de reconstrucție europeană, pornea de la ideea că "singura și adevărata unitate socială este națiunea și nu statul. Statul trebuie să se adapteze națiunii".[21] În legătură cu această idee, Gusti a definit statul național ca "personificarea politică și juridică a națiunii, el este națiunea (spirituală și economică) concretă, văzută prin prisma organizatoare a categoriilor politice și juridice".[22]

Contribuțiile mai noi, majoritatea aparținând antropologilor sau politologilor și mai puțin istoricilor,[23] au abordat mai mult tema naționalismului decât ideea de națiune, deși nu lipsesc nici referințele la aceasta. Ernest Gellner a definit naționalismul drept "legătura dintre stat și o cultură definită în mod național", denumind state naționale "acele unități care pun în legătură suveranitatea și cultura". Gellner lega apariția naționalismului de industrializare, nu numai pentru că aceasta a oferit condiții favorabile pentru manifestarea naționalismului, dar și pentru că, în egală măsură, naționalismul a avut rolul de a oferi unei societăți

[21] D. Gusti, *op. cit.*,p. 10.

[22] *Ibidem*, p. 21.

[23] Vezi mai ales Peter Sugar, *External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism*, în vol. *Nationalism in Eastern Europe*, ed. by P.F Sugar and Yvo J. Lederer. Seatle and London, 1969, p. 9-53; Hugh Seton-Watson, *Nations and States*, London, [1982], cap. *Nations and Nationalism*, p. 1-185; John Hutchinson, *Modern nationalism*. Fontana Press, London, 1994, p. 1-63; Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870-1914*. Stanford, 1976, partea a III-a *Change and assimilatism*, p. 377sq.; Eric Hobsbawn, *Nazioni e nazionalismo dal 1780*. Torino, 1991.

https://biblioteca-digitala.ro

anonime și industrializate iluzia pregnantă că formează o comunitate. Concluzia sa principală era că națiunile, ca și clasele, nu sunt componente inevitabile ale istoriei.[24]

Eric Hobsbawn făcea distincție între naționalism și etnicitate. În teoria sa, naționalismul este un program politic și este foarte recent din punct de vedere istoric. Practic acest program reclamă "exercitarea unui control suveran asupra unui teritoriu pe cât se poate continuu, cu granițe bine definite, locuit de o populație omogenă, care formează majoritatea corpului civic", ceea ce mai lucid a fost denumit în secolul al XIX-lea principiul de naționalitate. Acest program susține că grupurile definite ca naționale au dreptul și trebuie să formeze state teritoriale. Etnicitatea, scria Hobsbawn, oricare era baza sa, "este un mod de a expune un sentiment real al identității de grup, care unește membrii". După Hobsbawn, criteriul standard pentru definirea unei națiuni este cel etnolingvistic, pentru că limba exprimă și simbolizează etnicitatea, chiar dacă asocierea nu este posibilă întotdeauna. Indiferent cum se exprimă, etnicitatea constituie un factor de disociere.[25] O asemenea definire a națiunii s-a impus de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Naționalismul liberal nu a avut o asemenea bază.

Într-un comentariu al tezelor lui Hobsbawn, K.Verdery observa că acesta și-a centrat demonstrația pe o anumită psihodinamică de grup. Etnonaționalismul modern era "rezultatul dezorientării sociale, al destrămării și uneori ruperii firelor care alcătuiau rețeaua ce lega oamenii". Deoarece identitățile sociale au încetat să mai aibă sens, oamenii se retrag în identități de grup. Mulți autori consideră națiunea un element de identitate, dar, observa Verdery, identitatea face parte din națiune. Pentru K.Verdery, națiunea este un element al relației dintre stat și individ, înteleasă ca o relație culturală. Națiunea era concepută ca un construct ideologic, care a fost esențial în stabilirea locului individului în cadrul statului modern. Principalele forme ale relației

---

[24] Ernest Gellner, *Mitul națiunii și mitul claselor*, în "Polis", 1994, nr.2, p. 17-59.

[25] E.J. Hobsbawn, *Etnicitate și naționalism în Europa contemporană*, în "Polis", 1994, nr.2, p. 59-69. Pentru conceptul de etnie vezi Dionisie Petcu, *Conceptul de etnie*, București, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

menționate, așa cum rezultau din analiza istorică a lui Hobsbawn, erau: "1. o relație cunoscută drept cetățenie, în care națiunea constă în suveranitatea colectivă bazată pe participare politică comună; 2. o relație cunoscută drept etnicitate, în care națiunea îi cuprinde pe toți aceia care au în comun limba, istoria sau o identitate culturală mai largă". Pentru K.Verdery, prima este caracteristică Europei occidentale și SUA, a doua Europei de est.[26]

Gellner și Hobsbawn au utilizat și comentat datele furnizate de M.Hroch și, în parte, modelul său teoretic. Potrivit acestui model, respins de Gellner, nu naționalismul este cel care generează și crează națiunile, ele există ca atare și se exprimă prin pulsuri naționale. Hroch punea națiunea modernă în raport cu tranziția de la societatea preindustrială la societatea capitalistă: "În opoziție cu viziunea subiectivistă a națiunii ca produs al naționalismului, al voinței naționale și a forței spirituale - scria Hroch - postulăm o concepție a națiunii ca element constitutiv și de origine istorică al realității sociale. Considerăm originea națiunii moderne ca o realitate fundamentală și naționalismul ca un fenomen derivat din existența acesteia". Hroch susținea că apariția națiunilor moderne trebuie legată de transformarea relațiilor de clasă, admițând că naționalismul modern nu se manifestă înaintea fazei industriale. Hobsbawn a observat că în teoria lui Hroch era dominantă ideea dezorientării sociale, care a făcut posibilă apariția ideii și a sentimentului național. În condițiile de insecuritate socială "limba acționa ca substitut al factorilor integratori". Altfel spus, "când societatea eșuează, națiunea apare drept ultima garanție". Singurele elemente de continuitate erau religia și etnicitatea.[27]

Pentru Ghia Nodia națiunea este mai mult un produs "artificial" decât "natural", iar "transformarea comunității etnice premoderne în națiune modernă a fost întotdeauna mediată de contingențe istorice și de un efort politic conștient". Potrivit teoriei sale, "națiunea se «închipuie» pe sine nu ca o familie, ci ca o personalitate indivizibilă, cu un caracter distinct", iar "comunitatea

---

[26] Katherine Verdery, *Hobsbawn în Est (Comentariu)*, în "Polis", 1994, nr.2, p. 70-77.

[27] Ernest Gellner, *op. cit.*, *O viziune alternativă*, p. 47-57.

https://biblioteca-digitala.ro

etnică este «închipuită» ca o mare familie având un strămoș comun". Pentru Ghia Nodia, "națiunea este o comunitate umană constituită în jurul ideii de autodeterminare". Națiunea - susținea autorul - are nevoie de parteneri de interacțiune în scopul unei recunoașteri reciproce. Națiunile au nevoie de alte națiuni. Ea se poate înțelege și recunoaște pe sine doar în contextul mai larg al istoriei omenirii. Ideea de comunitate și caracterul de național "reprezintă ideea unei participări la umanitate, iar ideea de umanitate, concepută ca o «familie de națiuni», constituie, de multă vreme, pivotul naționalismului modern". Acesta este atât politic, cât și etnic. Naționalismul tradițional, liberal și emancipator, a căutat "să formuleze criterii obiective ale caracterului național, care să permită oricărei comunități date să-și justifice în mod rațional pretenția la autodeterminare: limbă, origine comună, o tradiție istorică a stabilității". Ideea de naționalitate, susține Ghia Nodia, este una politică și nu există naționalism fără o componentă politică, dar substanța sa e în mod ireductibil etnică.[28]

Andrei Roth observa că "identitatea individualității umane include, alături de un șir de alte elemente, apartenența sa la o anumită comunitate etnică, la o națiune, la un grup etnic, apartenență determinată prin naștere și/sau prin procesul de socializare străbătut de individ". Înțelege prin etnie sau comunitate etnică "orice grup mare de oameni, ai cărui membri sunt legați între ei prin descendența lor comună, prin limba pe care o vorbesc și cultura pe care și-o consideră proprie". Autorul respinge teoriile care asociază etnicitatea de descendență, iar naționalitatea de identitatea culturală a comunității, deoarece "nu există nici etnicitate fără comunitatea de limbă și cultură, nici naționalitate fără descendența comună a membrilor unui grup mare de oameni". Naționalitatea - observa Andrei Ruth - este forma modernă, specifică societății industriale, a etnicității. Sociologul clujean făcea distincție între conștiința identității etnice și naționalism. Conștiința identității etnice (naționale) a individului și comunității îi apare firească și legitimă, având componente cognitive, afective și volitive. Ea include "conștiința descendenței

[28] Ghia Nodia, *Naționalism și democrație*, în "Polis", 1994, nr. 2, p. 87-106.

https://biblioteca-digitala.ro

comune a etniei, a spiritualității sale specifice, unice și irepetabile, a valorii imanente culturii proprii, atașamentul sentimental față de toate acestea, precum și voința de a apăra și cultiva identitatea etnică dată". Pentru autor, naționalismul reprezintă deformarea antidemocratică a conștiinței identității unei națiuni, cultivând un mod de gândire în care precumpănesc mitul și utopia.[29]

O idee ce nu a fost suficient exploatată, poate numai de Hobsbawn, aparținea lui Karl W. Deutsch, care, spre deosebire de teoriile tradiționale despre națiune, susținea că nu este importantă întrunirea factorilor care ilustrează existența națională, ci existența unor mijloace și forme de comunicare socială care să producă "acest rezultat global, o națiune": "Apartenența la un popor consistă, în mod esențial, într-o largă complementaritate în ordinea comunicării sociale".[30]

Uzajul termenului ilustrează o mare diversitate de accepțiuni propuse din evul mediu până în contemporaneitate. De regulă, prin cuvântul națiune se desemna reunirea locuitorilor din același teritoriu. Cuvântul latin natio (din nascor) desemna un grup de oameni uniți prin origine, printr-o naștere comună. În secolele XII-XVI, în limba franceză termenul are sensul de proveniență geografică. La universitățile medievale cuvântul desemna studenții veniți dintr-o anumită regiune. Jurisconsulții francezi foloseau sintagma națiune franceză pentru a desemna țara peste care domnește regele Franței. Chiar dacă se poate vorbi de un sentiment național în epoca preindustrială, uzajul termenului nu reflectă semnificația modernă nici în secolul al XVII-lea. Juriștii Bodin și mai ales Grotius, Pufendorf utilizează cuvintele gintă, popor, țară. Hobbes denumea prin națiune mai degrabă țara, la J. Locke cuvântul era folosit pentru a desemna populațiile străine din diferite țări, ceea ce l-a determinat pe Raymond Polin să afirme că în secolul al XVII-lea națiunea modernă nu a ajuns la o existență conștientă. Afirmația sa se întemeia pe faptul că acest concept "nu găsește aplicația naturală în toate comunitățile politice", deoarece, observa Albertini,

---

[29]Andrei Roth, *Un naționalism "bun" și unul "rău"? Delimitări terminologice și conceptuale*, în "Polis", 1994, nr.2, p. 137-152.

[30]Jean Plumyène, *Les nations romantiques. Histoire du nationalisme.* Paris, 1979, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro

"națiunea este o realitate istorică, o reprezentare colectivă, care apare de o manieră masivă în civilizația occidentală spre secolul al XVIII-lea și care se dezvoltă intensiv odată cu mișcările revoluționare de la sfârșitul secolului"[31].

În același sens scria și D.Gusti, precizând că "o națiune mai este însă și însumarea unor străduințe anterioare, un rezultat al unui proces istoric, experiență de viață săvârșită de înaintași, acumulată și transmisă prin tradiție din generație în generație". Potrivit teoriei sale, trecutul istoric nu mai este un factor din afară care influențează într-o formă sau alta națiunile, "ci parte integrantă, națiunea însăși în mers, pe drumul realizării de sine, ca destin și misiune"[32].

Teoria istoricității națiunilor, pe care o propunea Raymond Polin, conferă secolului XVIII rolul esențial în descoperirea națiunii, traversând tema patriei. Potrivit acestei teorii, "atunci când în spațiu și în istorie sunt realizate printr-o comunitate politică sau mai degrabă printr-o pluralitate de comunități politice concomitente dimensiunile favorabile comunicării și comunicării de valori, de norme, de sentimente, de credințe, de obiceiuri, de moduri de a trăi, s-a ajuns momentul când acest consens difuz a făcut loc sentimentului unei concordanțe spontane, a unei fericiri comune".[33] Atunci se dezvoltă o voință politică comună și se formează conștiința de sine. Acest moment în istoria ideii a fost secolul al XVIII-lea, când, prin ideea de suveranitate națională, caracterul esențial al națiunii se transformă în stat.

Marea enciclopedie franceză a definit națiunea astfel: "cuvântul colectiv de care se face uzaj pentru a exprima o cantitate considerabilă de popor, care locuiește o anumită întindere a țării, închisă în același limite și care se impun aceluiași guvern".

După Raymond Polin, "conștiința națională este afirmarea conștiinței unei coeziuni, a unei comunități de obiceiuri și de voințe, expresia sa într-o voință generală și afirmarea voinței, a

[31] Raymond Polin, *op. cit.*, p. 41.

[32] D. Gusti, *Știința națiunii*, în vol.Opere, vol.I. București, 1968, p. 497.

[33] Raymond Polin, *op. cit.*, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro

consimțământului fiecărui individ".[34] În aceasta rezidă esența democratică a ideii de națiune, ce a făcut posibilă interferența liberalismului cu naționalismul. În teoria lui Raymond Polin națiunea reprezintă o anumită stare a raportului dintre cultural și politic. Teza istoricității națiunilor admite că dialectica cultural-politic poate să genereze diverse forme de existență națională.[35]

Utilizarea termenului de naționalitate s-a făcut în două sensuri, abstract sau juridic și concret, istoric sau etnic. În primul caz desemna indigenatul, în al doilea sentimentul național. În această din urmă accepțiune a fost utilizat de Mme de Stäel în 1810.[36] Uzajul a fost influențat și de raportul patrie-națiune, identificate sau confundate. Cuvântul patrie circulă din secolul al XVI-lea în Occident, ca și cel de patriot, deosebindu-se din secolul al XVIII-lea de termenul țară. Ideea de patrie s-a bucurat de o mare audiență în Europa în secolul al XVIII-lea, la francezi legată de idealurile republicane și democratice, întreținute de reacția față de absolutism. F.Chabod a remarcat coincidența noțiunilor stat, națiune și patrie la Rousseau, pentru care îl și numește "părintele sentimentului național modern". În Germania începutului de secol XIX patriotismul a fost asociat spiritului universal și umanitar, în legătură cu tema misiunii universale pe care și-o asumă fiecare națiune. Translația de la patriotismul secolului al XVIII-lea la naționalismul secolului al XIX-lea se realizează în două sensuri: prin Rousseau și revoluționarii francezi, de la un patriotism de inspirație republicană la un patriotism național, iar prin Fichte și intelectualii germani, care îi succed, de la idealul cosmopolit de umanitate la pangermanism.[37]

Revoluția franceză a contribuit la asimilarea celor două noțiuni, patrie și națiune, opunând națiunea ca ființă colectivă monarhilor și identificând-o cu cei care își apără patria. Revoluția a modificat substanțial uzajul termenilor, personificând națiunea, Marea națiune franceză și Statul-Națiune, Franța suverană, pe

[34] *Ibidem*, p. 44.

[35] *Ibidem*, p. 48.

[36] René Suratteau, *op. cit.*, p. 10-11.

[37] Vezi pe larg studiul lui Robert Derathé, *Patriotism și naționalism în secolul al XVIII-lea*, în vol. *L'idée de nation*, p. 78-82.

https://biblioteca-digitala.ro

care le contrapune trecutului monarhic și Europei dinastice din acel moment. Carlton Hayes repera în Revoluția franceză aproape toate semnele în care națiunile se vor recunoaște de aici înainte: stat național suveran, drapel național, armată națională, politică națională.[38]

Există un consens în literatura subiectului în a atribui Franței revoluționare și imperiale rolul de propagator al ideii și mișcărilor de naționalitate pe continent, originate în fenomenul de contagiune sau, în spațiul german mai ales, în reacția împotriva ocupației franceze. Exemplul german este edificator pentru modul indirect în care spiritul francez a generat reacția națională, deși termenul a fost pregătit de generația anterioară, iar grupul de intelectuali care au promovat rezistența antifranceză, Fichte, Arndt, Jahn au beneficiat de un mediu intelectual favorabil asimilării și promovării ideii naționale. Atunci apare și termenul naționalitate. Dacă Jahn a respins termenul nationalität, opunându-i germanicul Volkstum, cuvântul a triumfat la gânditorii germani de la Novalis la Fichte, trecând prin Hardenberg, Schlegel, Goerres și Arndt. Revoluțiile din 1830 vor difuza peste tot acest cuvânt, în Italia, în emigrațiile poloneză sau italiană, iar la francezi va da termenului sensul german.[39]

[38] Jean Plumyène, *op. cit.*, p. 61.
[39] René Suratteau, *op. cit.*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

MODELE EUROPENE

Istoria ideii moderne de națiune a fost strâns legată de recunoașterea individualității morale și culturale a națiunii, care, inevitabil, conduce la diversitate, delimitare și raportare la alte națiuni prin semnele exterioare sau prin sufletul, spiritul său. Ideea individualității și diversității popoarelor are ea însăși o istorie. Înainte de secolul XVIII caracterul și natura unui popor erau individualizate de factori naturali, fizici, cum proceda J.Bodin, care a raportat caracterul locuitorilor unei țări la situația geografică, la climă sau teritoriu. Treptat, elementul geografic și-a pierdut caracterul de necesitate cauzală, trăsăturile naționale fiind căutate și pe alte baze. Factorii geografici continuă să fie invocați, dar caracterul națiunii nu se mai definește numai prin factorii naturali, ci în primul rând prin tradiția istorică, aspectele morale, politice, religioase, costume sau obiceiuri. Pentru omul modern, ideea de națiune este un fapt spiritual, națiunea este, înainte de toate, suflet, spirit, este individualitate spirituală. Această interpretare constituie elementul de noutate al ideii de națiune, proprie epocii moderne.[1]

Ideea individualității și diversității își are originea în reacțiile la raționalismul și universalismul Luminilor, la dreptul natural și rațiunea naturală, la tendințele nivelatoare ale iluminismului, nu în ultimul rând la hegemonia culturală franceză pe continent. Una din primele reacții împotriva viziunii totale a lumii pentru una individuală a propus pietismul prin apelul său la inimă, la conștiința individuală, demonstrând că rațiunea este insuficientă pentru a găsi "adevărul esențial al vieții". Individualismul dă caracterul esențial al mișcării pietiste, care prin apelul la inima și conștiința omului, supuse voinței, nu rațiunii, conferă sensului religios al dreptului individual un aspect social și politic. Elogiul pietist al individualității și diversității omului și al națiunilor, originat

[1] Federico Chabod, *L'idéa di nazione*. Bari, 1962, p. 9-11.

https://biblioteca-digitala.ro

într-o matrice preponderent religioasă va furniza baza filosofică a naționalismului.[2]

O altă sursă teoretică a ideii de individualitate și diversitate a fost istorismul, conceput de regulă, ca o reacție la dreptul natural și la tendințele nivelatoare ale iluminismului, împotriva viziunii totale a lumii în numele infinitei experiențe a rațiunii, pentru o viziune individuală. Mai târziu se manifestă și ca o frondă împotriva Revoluției franceze, ce a pus în valoare motive ca individualitatea popoarelor și a inaugurat dezbaterea asupra caracterului popoarelor.[3]

Dacă în cea mai mare parte a Europei ideea și mișcările naționale s-au afirmat ca o reacție față de patriotismul revoluționar și expansiunea militară franceză, ideea națională modernă a avut precedente culturale încă de la începutul secolului al XVIII-lea, când primele sale manifestări se manifestă în numele unei conștiințe locale, ca o reacție la hegemonia culturală franceză, ce amenință să devină și politică. Una dintre cele mai timpurii manifestări ale ideii de individualitate a aparținut unui grup național mic, elvețienii, a căror fraudă se integrează reacției istorismului de care vorbeam. Helvetismul, cum a mai fost denumită, a fost inaugurat de Ludwig von Muralt, în 1725, cu *Lettres sur les Anglais et les Français*, unde a subliniat caracterul filosofico-religios al ideii de națiune și a introdus un element nou în definirea caracterului popoarelor, tema misiunii acestora în umanitate. Prin ideile sale filosofice, Ludwig von Muralt anunță viitoarele contribuții herderiene despre națiune. Mișcarea elvetică a fost continuată de J.G. Zimmermann, care a publicat în 1758 la Zürich un eseu despre orgoliul național, în care elogia individualitatea, caracterul, virtuțile specifice fiecărei națiuni, toate asociate unui puternic sentiment al umanității, ce incumba, deopotrivă, virtuți patriotice și spirit de libertate. F. Chabod a remarcat tendința pentru tipizarea diferitelor caractere naționale, un anume formalism în diferitele judecăți formulate asupra popoarelor, inaugurate deja la sfârșitul secolului al XVII-lea și

---

[2] Fulvio Tessitore *Lo storicismo*, în vol. *Storia delle idee politiche, economiche e sociali*, vol.V, Torino, 1977, p. 31, 34.

[3] *Ibidem*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

consacrate, apoi, de Voltaire în *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*. El desemna reprezentative pentru această tendință eseul lui Defoe, *The Trueborn Englishmann* sau lucrarea de mai târziu a lui J.J.Rousseau, *Lettre sur les spectacles*.[4]

În preocuparea de a defini individualitățile și caracterele diferitelor popoare, în particular a elvețienilor, mișcarea elvetică a dezvoltat și tema muntelui, natura zonei muntoase în general, ·Alpii în particular, ca un element ce și-a pus amprenta în mod inconfundabil asupra poporului elvețian. Zona muntelui generează caractere umane puternice, este locul unde se păstrează costumele tradiționale. Alberto von Haller în poemul *Die Alpen* (1729) a contrapus muntele orașului, unde totul era fals și artificial, motiv ce anunță una din temele romantismului.

F. Chabod, care a remarcat valoarea mișcării elvetice pentru geneza ideii moderne de națiune, observa că mitul munteanului a fost echivalat în exegeza europeană cu mitul bunului sălbatic. Dar exaltarea Alpilor avea, în interpretarea lui Chabod, și o altă semnificație, respectiv valorizarea factorilor naturali și recunoașterea importanței acestora în configurarea caracterului unei națiuni, interpretare ce a condus mai târziu la direcția naturalistă în definirea națiunii și apoi la rasism. În mișcarea elvetică această componentă a avut o pondere redusă, pentru că Alpii aveau, în primul rând, semnificația cadrului natural în care se păstrau virtuțile străvechi. Caracterul elvețienilor se mai exprimă, însă, și prin costume, tradiții morale și mai ales tradiția istorică de libertate a cantoanelor. Astfel ideea de libertate este asociată,de timpuriu, ideii de națiune. La elvețieni și apoi la germani ideea de libertate era orientată spre trecut, ca ceva deținut anterior, tradițional, ce trebuia apărat sau recâștigat. Această tendință nu a avut un sens politic, ea s-a exprimat în termeni morali, în costume, credințe, în modul de gândire, în apărarea individualității națiunii. Libertatea devenea astfel - observa Chabod - caracteristica esențială a poporului cu trecut politic, spre deosebire de secolul al XIX-lea și națiunile care și-au pierdut libertatea, pentru care această noțiune avea o proiecție spre viitor, ca un bun ce trebuia câștigat. Sensul libertății la

[4] Federico Chabod, *op. cit.*, p. 12-14.

https://biblioteca-digitala.ro

elvețieni a fost "în mod esențial elvețian", pornind de la exaltarea propriului trecut, a libertății orașului sau cantonului. Aceasta a avut drept consecință importantă identificarea libertății ca un criteriu de interpretare a istorie și a istoriei ca un document ce legitima dorința de a exista ca națiune, ca o parte componentă a caracterului națiunii. Prin aceasta factorului naturalist se asocia cel voluntarist, voința umană întrupată în istorie sau tradiție, care va deveni în timp predominant. Așa a explicat F. Chabod mișcarea istoriografică la elvețieni, ilustrată în societăți sau publicații istorice care au promovat istoria locală, cum a fost, de exemplu, "Helvetische Geselschaft" la Zürich, din 1727, orientată în primul rând spre istoria culturii și a civilizației, nu spre istoria politică.[5]

Mișcarea elvetică a premers opera culturii germane consacrată diversității și individualității națiunilor prin câteva componente, cum ar fi importanța factorului natural, exaltarea libertății sau rolul cauzelor morale. La gânditorii germani conceptul de libertate a fost legat mai mult de propriile tradiții naționale, în spiritul scrierilor istorice din secolele XVII-XVIII, care au glorificat libertatea originară germană împotriva tiraniei romane sau au contrapus monarhia germană tiraniei papale. În acest sens au făcut apel juriștii la istorie în susținerea propriilor teze, transformând-o într-o sclavă a dreptului sau a politicii. Spiritul vechii libertăți germane a fost invocat și de Montesquieu în *L'esprit des lois*, cum Hugo Grotius a invocat vechea libertate a batavilor.[6]

Exegeza universală este unanimă, însă, în a atribui lui J.J.Rousseau meritul de a fi un precursor al romantismului și părinte al sentimentului național modern. Pentru Rousseau națiunile erau individualități "mari și compozite", diferite una de alta, care nu se supun legilor universale. El a pledat pentru dezvoltarea sufletului național, a diversității specifice, pentru adaptarea legislației la particularitățile fiecărui popor. În lucrarea consacrată guvernământului Poloniei susținea că o constituție este bună dacă se adaptează caracterului și tradiției națiunii, altfel

---

[5] *Ibidem*, p. 15-22. Vezi și Fulvio Tessitore, *op. cit.*, p. 32-33.

[6] Federico Chabod, *op. cit.*, p. 28-30.

https://biblioteca-digitala.ro

spus dacă este adecvată individualităţii naţiunii. Spre deosebire de Montesquieu sau Voltaire, la Rousseau a primat sensul politic, voinţa de a se realiza şi afirma individualitatea, voinţa de acţiune a colectivităţii. Prin apelul la voinţa generală, Rousseau a răsturnat perspectiva din care a fost abordată până acum naţiunea, de la un fapt creat în trecut trecea la crearea unui fapt nou, statul fondat pe suveranitatea populară, un stat naţional. Aşa cum a demonstrat F.Chabod, pasul făcut a fost uriaş, de la naţiunea simţită în mod simplu la naţiunea care începe a fi şi dorită, semnificând trecerea de la drept la voinţă, corespunzătoare translaţiei de la mentalitatea reformatoare, specifică secolului al XVIII-lea la mentalitatea revoluţionară a secolului al XIX-lea.[7]

Asocierea patriei cu naţiunea, consacrată de Revoluţia franceză, a avut antecedente în secolul al XVIII-lea, cu deosebire la Rousseau. Asocierea patriei ideii de naţiune a fost rezultatul unei evoluţii culturale îndelungate, originată în spiritul Reformei. În secolul al XVIII-lea invocarea sau adorarea patriei a avut în primul rând o accepţiune culturală, de educaţie, semnificând o reacţie la universalismul Luminilor. În al doilea rând a avut o semnificaţie politică, ce prelimina ideea politică de naţiune. Şi în acest domeniu Rousseau a fost un precursor. Pentru el naţiunea era înainte de toate patria. Patria este ideea pe care membrii săi şi-o fac despre naţiunea căreia aparţin, ea este suverană. Rousseau a dezvoltat un patriotism de inspiraţie republicană, care a evoluat până la un patriotism cu caracter exclusiv naţional. A fost o caracteristică a secolului XVIII francez, care a asociat patriotismul spiritului republican, un republicanism de inspiraţie antică. Ca o reacţie la absolutismul monarhic, scriitorii francezi au susţinut ideea că nu poate exista patriotism într-o monarhie. La Bruyère scria semnificativ că "nu există patrie în despoţie".[8]

F.Chabod a remarcat evoluţia concepţiei rousseau-istă despre patrie de la una republicană la cea naţională, iar R.Derathé a stabilit patru componente în această concepţtie, ilustrată şi de fazele evoluţiei sale.

---

7 *Ibidem*, p. 43-45, p. 100-109.

8 Robert Derathé, *op. cit.*, p. 75-77.

https://biblioteca-digitala.ro

Mai întâi patria nu însemna țara strămoșilor, ci instituțiile și legile: "nu sunt nici zidurile, nici oamenii cei care fac patria, sunt legile , obiceiurile, cutumele, guvernul, constituția, maniera de a fi care rezultă din toate acestea; patria este în relațiile dintre stat și membrii săi; când aceste relații se schimbă sau dispar, patria dispare". Aceasta nu însemna încă o concepție națională despre patrie. În al doilea rând concepția rousseau-istă a identificat patria cu cetățenii, care nu pot exista fără educație publică.

Prin aceasta Derathé considera că trece la o concepție națională despre patrie, a treia componentă, deoarece educația trebuia să dezvolte "caracterul național": "Prima regulă pe care o avem de urmat - scria Rousseau - este caracterul național. Orice popor are sau trebuie să aibă un caracter național și, dacă el lipsește, trebuie început prin a il da". (*Proiect al unei constituții pentru Corsica)*. Mai ales în *Considerații asupra guvernământului din Polonia* se poate observa translația de la republican la național: "Instituțiile naționale sunt cele care formează geniul, caracterul, gusturile și obiceiurile unui popor, care îl fac să fie el și nu altul, care îi inspiră această ardentă dragoste de patrie fondată pe obiceiuri imposibil de dezrădăcinat". De aici ideea educației publice cu caracter național. În al patrulea rând, pentru Rousseau "patriotismul și umanitatea sunt două virtuți incompatibile în energia lor", idee ce a provocat replica lui Voltaire: "este trist că adesea pentru a fi bun patriot ești dușman al celorlalți oameni".[9]

Potrivit interpretării lui Chabod, prin Rousseau conceptul de patrie-libertate primea o bază teoretică mai largă, asociat celui de voință generală, orientat spre exterior, semnificând fuziunea patrie-națiune.

În această ipostază la Rousseau individualitatea națiunii-patrie trebuia apărată de imitații străine sufletului național, ceea ce conferea exclusivism și autarhie cultului individualității naționale, care-l fac pe Rousseau părintele naționalismului modern, cu observația că naționalismul său a fost unul spiritual și

---

[9] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

moral.[10]

O altă ipostază a patriotismului s-a manifestat în Germania secolului al XVIII-lea, unde ideea de patrie s-a definit în legătură cu cosmopolitismul, pe fondul idealului cosmopolit al Germaniei clasice. Dacă elogiul diversității și individualității omului și națiunilor se origina în spiritualitatea pietistă, dintr-o matrice preponderent religioasă, așa cum apare la Herder, Klopstock, Lavater, Lessing, Kant, Goethe sau Schiller, intuiția religioasă care susținea noțiunea de individualitate la primele ei manifestări nu excludea cosmopolitismul, cum apare, la Herder, dar și la Hamann sau Humbold.De la origini, individualitatea avertiza despre nevoia unei idei a umanității, concepută ca un ideal. Cu începere de la clasici, de la Winckelmann spre exemplu, ideea de umanitate nu se confunda cu unitatea nediferențiată a unei naturi umane comune. Expresia elocventă a cosmopolitismului german a furnizat-o Wieland cu scrierea *Ueber deutschen Patriotismus: Betrachtungen, Fragen und Zweifel*, dar cel mai clar se poate urmări trecerea de la cosmopolitism la patriotism în cazul lui Fichte. În *Dialoguri patriotice* nega opoziția dintre patriotismul adevărat, nu cel particularist și cosmopolitism: "Cosmopolitismul este voința dominantă de a ajunge cu adevărat la ceea ce este scopul existenței geniului uman. Patriotismul este voința de a atinge acest scop în primul rând în națiunea ai cărei membri suntem și, pornind de aici, de a întinde efectele geniului uman în întregime".[11]

În lumea germană ideea de patrie se manifestă în cultură, în plan literar, ca o reacție față de gustul clasic francez, proclamând dreptul germanilor la independență literară. Cu Winckelmann ideea individualității popoarelor și a națiunilor se leagă conceptului de libertate, cu antecedente în istografia secolului al XVII-lea. Justus Möser a exaltat vechea libertate a

---

[10] Ettore Passerin d'Entrèves, *L'idea e i moti delle nazionalita*, în vol. *Storia delle idee politiche, economiche e sociali*, vol.V, Torino, 1977, p. 322. Vezi și studiul lui Alexandre Passerin d'Entrèves despre *Federico Chabod și ideea de nationalitate*, în vol. *L'idée de nation. Paris*, 1969, p. 85-96.

[11] Robert Derathé, *op. cit.*, p. 79-80.

https://biblioteca-digitala.ro

proprietarilor saxoni, iar Arnold Hermann Ludwig Heeren reia conceptul, subliniind caracterul său intrinsec istoric.[12] Cultivând ideea de patrie, scriitorii germani nu au văzut în ea Germania, Reichul, ci diferitele stătulețe, Prusia la Kleist sau Abbt, Austria la Sonnenfels, ilustrând influența dinspre Rousseau, pentru care statele mici erau cele mai bune pentru cultură și libertate. Ideea o împărtășea Herder, Möser sau Müller. Favorabili diviziunii în mai multe stătulețe, au elogiat despotismul luminat ca cea mai bună formă de guvernământ.[13] În 1765 Möser definea spiritul național german ca o recoltă a semințelor aruncate de Montesquieu și Voltaire, dar și ca patriotism al micilor state.[14] Luteranismul politic a promovat obediența, nonrezistența la tiranie, încorporând-o unei concepții germane despre lume. Remarcând slăbiciunile gândirii politice în Germania, J.Droz a subliniat că specific Germaniei secolului al XVIII-lea a fost o ruptură între cultură și politică, între inteligență și politică, motiv pentru care idealul suprem la cărturarii germani era umanitatea, desigur sub influența universalismului și raționalismului iluminist.[15]

Reacția împotriva raționalismului și universalismului a fost inaugurată în Germania de Herder, care a inițiat interpretarea irațională a ideii naționale. Prin concepția ce a promovat-o, a realizat o sinteză între cosmopolitismul secolului al XVIII și ideea națională. La Herder scopul fiecărui om este umanitatea, dar individul nu poate lucra decât dacă face parte dintr-un grup național, națiunea fiind un vehicul al umanității.[16] Cu el individualitatea persoanei și a națiunii coexistă în armonie cu un organism mai larg, ce unește pe toți membrii participanți, umanitatea (care este un ideal).[17]Foarte puternic a fost la Herder sensul individualității naționale, descoperită mai întâi în limbă, care, în concepția sa, determină caracterul națiunii. Pentru Herder

[12] Fulvio Tessitore, *op. cit.*, p. 35-36.

[13] J.Droz, *L'Allemagne et la Revolution française*. Paris, 1948, p. 6-8.

[14] René Suratteau, *op. cit.*, p. 61.

[15] J.Droz, *op. cit.*, p. 27.

[16] *Ibidem*, p. 337.

[17] Fulvio Tessitore, *op. cit.*, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

limba era expresia caracterului național, a manierei de a gândi a unui popor. Alături de limbă, el menționa poezia populară, prin care se manifestă sufletul unei națiuni, istoria, cutumele, religia, arta, legile între formele prin care se exprima caracterul național, suma acestor forme de expresie constituind cultura națională.[18]

Herder afirmă diversitatea fundamentală, originară, naturală a națiunilor, fiecare constituind un organism închis în sine, impenetrabil altora. Caracterele sale sunt permanente, durează milenii, fără amestecuri străine. Spiritul național, grefat pe istorie (definită ca o succesiune de organisme naturale) este singular, la fel de vechi ca națiunile, acționează instinctiv, reprezintă forța creatoare, regulatoare. Geniul particular al națiunii se exprimă, am văzut, în cultura națională, motiv pentru care Herder a respins imitațiile sau influențele străine. În concepția sa națiunile sunt individualități naturale, dotate cu inimă proprie, care se nasc, se dezvoltă și decad. Fiecare națiune constituie un organism, o lume în sine, cu valorile sale, cu al său mod de gândire, costume, idei, spirit ce nu trebuie alterat. Herder inugura direcția care interpreta națiunea prin rasă, limbă, tradiție. Cultura distinctă și originală a fiecărei națiuni constituie contribuția sa la progresul umanității în ansamblul său. Idealul său continua să fie universalist, naționalitatea constituind o etapă în asumarea universalității. Ca o reacție la influența franceză, la națiunea universală, a promovat autarhia spirituală și o direcție antirațonalistă în cultura germană, opunând rațiunii conștiința națională. El a reabilitat istoria și valorile sale, orientând-o spre ceea ce este specific, a relevat profunzimea ideii de Volkstum ca bază a naționalității. A văzut în limbă, civilizație, instituții expresia Volkstumului original și a demonstrat că fiecare popor are geniul său. Herder a formulat necesitatea ca un stat să se sprijine pe baze naturale, să-și acorde legile cu legile naturale ale poporului.[19]

În concluziile excelentei sale analize consacrate raportului patriotism-naționalism în secolul al XVIII-lea, R.Derathé observa că în patriotismul secolului al XVIII-lea se individualizează două

---

[18] Federico Chabod, *op. cit.*, p. 34-35.

[19] Pe larg la J.Droz, *op. cit.*, p. 337-341; Federico Chabod, *op. cit.*, p. 34-37.

https://biblioteca-digitala.ro

componente esențiale ale ideii de națiune: republicanismul sau ceea ce Raymond Polin denumea esența democratică a ideii de națiune și cosmopolitismul sau mai larg universalismul, întruchipat în misiunea pe care și-o atribuie fiecare națiune.[20]

Revoluția franceză a consacrat fuziunea patrie-națiune și a conferit o nouă dimensiune sentimentului național, cu mult mai largă, încorporând majoritatea cetățenilor. În *Declarația drepturilor omului* se proclamă ideea că suveranitatea rezidă în națiune și că legea este expresia voinței generale, singura ce definește suveranitatea. Constituțiile care i-au urmat au consacrat națiunea ca un subiect politic. Carnot scria semnificativ în acest sens: "Națiunile sunt între ele în ordinea politică ca indivizii în ordinea socială, ele au ca și ei drepturile respective".[21] J.Plumyène observa că exaltând națiunea, francezii "celebrau o entitate pe care o credeau universală și care se va releva în curând particulară". "Națiunea se constituie - scria același autor - pe de o parte contra trecutului monarhic pentru a-l repudia, făcând apel la miturile de origine, pe de altă parte contra Europei dinastice, față de care Marea Națiune se va dovedi curând ca o națiune singulară, un stat-națiune, Franța".[22] Bonapartismul a revigorat și a răspândit această "religie a patriei", care s-a fixat în naționalism la sfârșitul Directoratului. Războaiele napoleoniene au format state naționale și au favorizat manifestările sentimentului național.

Reacția Germaniei față de Revoluția franceză a fost marcată de specificul gândirii germane din secolul al XVIII-lea. Perspectiva din care au judecat cărturarii germani revoluția a fost una intelectuală, revoluția le apare ca un fapt metafizic. În primii trei ani ecoul ei în Germania a fost deosebit, după care au început să apară reacțiile. Tributari filosofiei leibniziene a progresului, scriitorii germani au adoptat ideea evoluției lente ce poate duce la transformarea umanității. J.Droz a semnalat și influența lui Burke în Germania, difuzat prin Brandes și Rehberg, care au făcut elogiul constituției engleze, pledând pentru evoluția lentă, specifică istoriei engleze și opusă violenței Revoluției franceze.

---

[20] Robert Derathé, *op. cit.*, p. 82.

[21] René Suratteau, *op. cit.*, p. 64.

[22] Jean Plumyène, *op. cit.*, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru intelectualii germani progresul putea fi realizat numai de cultura spiritelor superioare.[23]

Revoluția franceză a îmbogățit cultura politică a germanilor. Prima reacție față de revoluție în lumea germană, după J.Droz, a fost cea morală prin Kant și teoria Rechtstaatului, care a condamnat revoluția în numele ideii morale. Potrivit acesteia nu există libertate în afara legii morale, de unde acuza că revoluția a introdus libertatea fără să pregătească din punct de vedere moral națiunea, ceea ce a condus la excesele cunoscute. Această condamnare a Revoluției franceze în numele ideii morale a influențat concepția despre naționalitate. Germania era capabilă să ajungă la libertate prin educația sa morală, grandoarea ei constă în cultura și caracterul ei național, independente de politică.[24] Schiller a fundamentat ideea națională pe sentimentul că germanii trebuie să aibă superioritatea culturii lor morale, dar patriotismul său mai poartă încă marca cosmopolitismului, deoarece vedea în calitățile poporului german un mijloc de a îmbogăți umanitatea întreagă. Afirmând această superioritate, a formulat ideea predestinării națiunii germane. Ceea ce Franța nu a putut realiza îi revine Germaniei, să realizeze adevărata libertate, nu prin revoluție, ci prin educația morală a individului. După un deceniu de lupte ale Franței, scriitorii germani s-au repliat în propria patrie, pe care o idealizează, opunând-o Franței.[25]

Impactul Revoluției franceze a contribuit la afirmarea ideii naționale în Germania în sensul că intelectualii devin tot mai sensibili la individualitatea națională, accentuează diferențele sau exaltă virtuțile rasei, ceea ce este specific sau particular, cum face Schiller, Wieland, Görres. După J.Droz două aspecte apar semnalate clar în acest moment: absența patriotismului și credința în predestinarea germanilor, în misiunea lor spirituală. Divorțul dintre cultură și politică, dintre realitate și gândirea politică, divizarea națiunii au determinat scriitorii germani să se refugieze în vis și imaginație, în planuri ipotetice. Ideea națională

---

[23] J.Droz, *op. cit.*, p. 38-42.

[24] *Ibidem*, p. 153-169.

[25] *Ibidem*, p. 182-183.

https://biblioteca-digitala.ro

nu s-a definit în jurul unui teritoriu, ci s-a definit prin misiunea specifică a germanilor în lume. Ponderea Revoluţiei franceze în cristalizarea conştiinţei naţionale germane a oferit posibilitatea poporului german să afirme superioritatea sa morală şi de civilizaţie asupra altor naţiuni, de unde credinţa în misiunea naturală a Germaniei. La Herder patria, cu sensul de naţiune culturală, are o misiune distinctă de realizat în istorie, să fie educatoarea lumii. La Schlegel poporul german este poporul ales. Se elabora astfel o concepţie mistică a naţiunii, ce a condus la un patriotism mistic. Ideea misiunii germane a precedat cronologic formarea naţiunii.[26] Doamna de Stäel scria semnificativ că germanii n-au o patrie politică, dar şi-au făcut o patrie literară şi filosofică. Ideea germană de naţionalitate era exclusiv etnică şi lingvistică, elementele etnico-biologice şi lingvistice au prevalat într-o concepţie general denumită de popor-naţiune, care debuta în spaţiul german de la Herder. Cu Herder curentul favorabil diversităţii şi individualităţii naţiunilor, întemeiat pe caracterul naţiunii, pe geniul şi spiritul poporului a cucerit numeroşi scriitori, între care Houdard de la Motte, De Foe, Goldoni, Pietro Calepi, Alessandro Veri, Giuseppe Baretti şi chiar Muratori. Particularismul naţional a fost subliniat de Gaetano Filangieri, care pleda, însă, pentru o uniune între naţiuni, spre deosebire de autarhia propusă de Herder.[27]

În tranziţia de la Lumini la Romantism, trecerea de la mentalitatea reformistă la cea revoluţionară se reflectă în evoluţia ideii naţionale prin translaţia de la coceptul cultural de naţionalitate, specific Luminilor, spre conceptul politic pe care îl va consacra romantismul. Saltul calitativ, evidenţiat de Carlo Antoni, l-a constituit transferul individualităţii naţionale de pe terenul cultural pe cel politic.[28] Dacă impactul Revoluţiei franceze a determinat trecerea la romantism, pentru germani revoluţia consta în a deveni o naţiune, primul dintre drepturile omului fiind dreptul de a fi german. În Franţa ea a însemnat demolarea trecutului, în Germania a reînviat legături rupte de secole. Clasică în Franţa,

---

[26] *Ibidem*, p. 476-488.

[27] Federico Chabod, *op. cit.*, p. 40-41.

[28] Carlo Antoni, *L'Historisme*, Geneve, 1963, passim.

https://biblioteca-digitala.ro

după expresia lui G.Gusdorf, revoluția a fost în Germania de la început romantică, pentru mult timp de acum romantismul fiind expresia voinței de a trăi ca națiune.[29]

Trecerea de la mentalitatea reformistă la cea revoluționară este vizibilă în planul politicii, dominată de opoziția dintre rațiune și fantezie sau sentiment, ilustrând opoziția dintre iluminism și romantism. Concepția secolului al XVIII-lea despre politică a fost una raționalistă, întemeiată pe calcule, ce investea diplomația cu puterea de a prevedea totul pe o cale pur rațională, refuzând orice considerente de ordin sentimental. În politică domina concepția echilibrului, care ignora aspirațiile popoarelor, pasiunile naționale. Odată cu secolul al XIX-lea în politică începe să-și facă loc sentimentul, pasiunile colective, devine mai tumultuoasă, pasionantă, dobândește patos.[30] Translația menționată se reflectă în pledoaria pentru libertate politică, independență, pentru unitatea politică a națiunii. Această transformare a politicii apare și ca urmare a evoluției ideii de națiune de la teritoriul culturii la cel al politicului.

Sub influența Revoluției franceze s-au format în Germania trei curente convergente ale gândirii naționale: contagiunea revoluționar-democrată, spiritul filosofic liberal și gândirea mitico-paseistă a romantismului timpuriu. În statele sud-vestice și în Renania s-au răspândit mai întâi ideile Revoluției franceze. Spiritul național s-a format, în același timp, pe baze populare, liberale și naționale. Ideea de națiune și ideea de libertate apar într-o legătură indisolubilă. Humbold vorbea de caracterul și spiritul națiunii, Novalis și Schlegel o văd sub un alt aspect, al unei idei religioase și mistice, al unei individualități ce se apăra împotriva invaziei principiilor periculoase, în dublu sens, prin aspectul lor democratic și nivelator și prin dubla ruptură de legăturile trecutului, respectiv de trecutul creștin și tradiția imperială.[31] Victoriile franceze au stimulat în Germania reflexia pe marginea ideii naționale, teoretizată prin Fichte, care în *Discursuri*

---

[29] Georges Gusdorf, *Fondements du savoir romantique*. Paris, 1982, p. 77.

[30] Federico Chabod, *op. cit.*, p. 48-50.

[31] René Suratteau, *op. cit.*, p. 65-67.

https://biblioteca-digitala.ro

o proclamă drept obiectiv al educației naționale. Națiunea germană la Fichte era o replică la Marea națiune franceză proclamată de revoluție. Doctrinar al ideii naționale, a căutat un model mitic în germanitatea arhaică și un suport al ideii în lumea orașelor libere. Idei asemănătoare a profesat Jahn, care în 1800 revendica pentru națiunea germană obiceiuri, limbaj, costume reînnoite după cele ale germanilor primitivi.[32]

Scriitorii germani au împrumutat istorismului prin Fichte, Scheling apoi Hegel propriul făgaș.[33] Pe urmele lor s-a cristalizat o direcție politică și juridică de interpretare a națiunii, care a pus în discuție relația națiune-stat. În *Discursuri către națiunea germană*, Fichte așeza noțiunea de națiune deasupra statului, dar pentru menținerea echilibrului între state atribuie națiunii germane misiunea de a edifica un stat care să fie "custode și garant al păcii în Europa centrală și al ordinii europene".[34]

Lui Niebuhr îi aparținea prima reflecție politică și polemică contra statului universal al revoluției de pe poziția individualității popoarelor, prin care face elogiul statului național, al statelor mici.[35] Pentru el "naționalitatea comună este mai presus de uniunea politică, care leagă și separă pe oameni. Ea face să se nască între dânșii, prin gramatică, limbă, moravuri, tradiții, literatură, o confraternitate care-i separă de influențele străine și le face odioasă legătura ce-i atașează unui popor care nu este al lor".[36]

Schleiermacher ajunge la identificarea statului cu poporul, în care se realizează națiunea. Statul pentru el constituie forma poporului, iar poporul reprezintă conținutul statului. Pentru Fr.Karl Savigny ideea de Volksgeist justifică și sancționează orice instituții și forme tradiționale de viață. Volksgeist-ul reprezintă principiul spiritual ce dă unitate și direcție vieții statului. Statul exprimă realitatea istorică a unui popor, este instrumentul

[32] Jean Plumyène, *op. cit.*, p. 180-181.

[33] Fulvio Tessitore, *op. cit.*, p. 70.

[34] Ettore Passerin d'Entrèves, *op. cit.*, p. 337.

[35] Fulvio Tessitore, *op. cit.*, p. 70.

[36] George Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920.* București, 1936, p. 12, nota.

https://biblioteca-digitala.ro

comunității populare. Pentru el istoria consta în a descoperi unitatea ce dă sens multiplicității faptelor. Faptul nu are valoare în sine, ci prin procesul istoric pe care-l reprezintă, iar cunoașterea faptelor se referă la cunoașterea spiritului poporului. Hegel exaltă uneori agresiv conștiința națională germană, definind statul ca o "totalitate morală" căruia individul trebuie să-i sacrifice totul.[37]

Aceeași unitate între națiune și libertate apare și în Austria sub influența Revoluției franceze, în mișcarea lui Gothardi și a iacobinilor unguri, ce reflectă evoluția iosefinismului de la ideologia structurală pe ideea unității și centralismului imperiului spre ideea libertății naționale.[38] În Austria expansiunea franceză a declanșat o mișcare patriotică, structurată în jurul sentimentului dinastic, care a atins apogeul în anii 1806-1807, ca și în Germania, vehiculând o idee națională austriacă construită de propaganda imperială împotriva Franței și a împăratului ei.[39] În Italia spiritul revoluționar s-a difuzat în paralel cu ideea unității națiunii și a individualității sale, ezitând între universalism și ideea națională. Filippo Buonarotti vorbea de o Italie unificată, democratică, republicană și puternică.[40]

Perioada revoluționară și napoleoniană a forjat ideea care se va desăvârși în secolul al XIX-lea, a multiplicat și proliferat mișcările declanșate în numele acesteia, a generat naționalisme, atât în plan intern, vizând structurarea statului în matricea națională și o politică conformă interesului național, dar și extern, de expansiune, care se manifestă după 1794, provocând reacțiile sau mișcările naționale pe continent. Ideea de națiune se manifestă în strânsă legătură cu ideea patriotică, cu inevitabila încărcătură pasională și sentimentală.Revoluția și imperiul au conferit, ireversibil, o interpretare politică ideii naționale, ce o va

[37] Fulvio Tessitore, *op. cit.*, p. 70-76.

[38] René Suratteau, *op. cit.*, p. 75.

[39] *Ibidem*, p. 75-76. Vezi și A.Robert, *L'idée nationale autrichienne et les guerres de Napoleon*. Paris, 1933, p. XV sau G.Lefebvre, *Comte rendue*, la W.C.Langsam, *The Napoleonic wars and German Nationalism in Austria*. New York, 1930, în "Revue historique", 1931, t.166, p. 155.

[40] René Suratteau, *op. cit.*, p. 70-72.

https://biblioteca-digitala.ro

marca definitiv în secolul al XIX-lea. Romantismul politic a modificat concepția despre erou și martir în raport cu noua religie care este patria. Dacă în evul mediu martir a fost cel care a luptat pentru apărarea credinței, de acum eroul este cel care luptă pentru libertatea sau unitatea patriei.Religia patriei - scria Chabod - a devenit religia națiunii. Secolul al XIX-lea a reușit să reunifice religia și politica, făcând din politică o religie. Idealurile fundamentale ale noii religii erau naționalitatea și libertatea, orientate, însă, de acum, spre viitor, transformate în idei forță, capabile să mobilizeze poporul.[41]

După 1815 ideea națională s-a transformat în ideologie, însoțind două direcții: una modernizatoare, unificatoare, care a dislocat particularismele lumii medievale, localismele, alta izolationistă și conservatoare. Până la 1848, chiar până în a doua jumătate a secolului trecut, idealul democratic și liberal a constituit parte organică a principiului de naționalitate și a însoțit ideea națională, prevalând în raport cu direcția conservatoare.

După 1815 sentimentul național tinde să ia un caracter popular, invocând deopotrivă dreptul istoric și dreptul natural în confruntarea cu Sf. Alianță. Dreptul istoric a favorizat construcția imaginii unei ființe colective, întemeiată pe mituri, dreptul natural reclama instaurarea principiilor democratice în interiorul comunității naționale sau în stat. Această dualitate a favorizat fuziunea liberalismului cu naționalismul, principala caracteristică a perioadei de după 1815.[42] Pe de altă parte, conștiințele patriotice au fost mai întotdeauna animate de idealuri universale sau europene, încât în perioada Restaurației se va cristaliza un europenism plin de simpatie pentru mișcările naționale, opus europenismului conservator al lui Metternich. În opoziție cu aceste mișcări naționale ce apar și ca un reflex al cosmopolitismului revoluționar, la celălalt pol se manifestă un universalism legitimist care nu a exclus ideea de națiune, dar pe care o leagă de națiunile creștine medievale grație teoriei lui De Maistre, transformând-o într-un instrument al politicii conservatoare. Se

[41] Federico Chabod, *op. cit.*, p. 51-54.

[42] René Suratteau, *op. cit.*, p. 82-83.

https://biblioteca-digitala.ro

profilează tot mai evident separarea între curentele naționale de inspirație liberală și cele orientate spre autohtonie și tradiție.[43]

Politizarea ideii de națiune a făcut posibilă cristalizarea principiului de naționalitate ca un principiu de drept public, semnificând trecerea națiunii de la sentiment la voință, de la orientarea spre trecut la aspirația spre viitor. F.Chabod observa că acest principiu a avut o audiență mai mare la popoarele care nu și-au realizat unitatea națională, care militau să reunească pe toți conaționalii în granițele unui singur stat. Țările clasice pentru ideea națională până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea devin Italia și Germania, unde cele două națiuni invocau trecutul pentru a justifica aspirațiile spre viitor, căci, observa Chabod, "națiunea din fapt pur cultural a devenit fapt politic, a devenit stat". Națiunea culturală se transformă în națiune teritorială, apelul la istorie încorporând un finalism politic ce lipsea la cărturarii iluminiști.[44]

Fenomenul de politizare a ideii de națiune și afirmarea principiului de naționalitate odată cu romantismul politic a provocat și transformări doctrinare ale conceptului de națiune în secolul al XIX-lea, sistematizate de D.Gusti și G.Sofronie în lucrări devenite astăzi clasice.[45] Ei au observat că în evoluția doctrinară de-a lungul secolului s-au suprapus, au fost complementare mai multe teze referitoare la elementele constitutive alle națiunii, care au influențat definirea conceptului. Prima dintre acestea, îmbrățișată de romantism și de interpretările istoriste, a fost teza spiritualismului național, potrivit căreia "o națiune este în primul rând încorporarea unui suflet al poporului", "este conștiința unui geniu comun, sentiment ce face să nască o voință de convergență politică". În opoziție cu această teză, cea a materialismului național vedea substratul unei națiuni "în elementele materiale ce o alcătuiesc". După expresia lui

---

[43] Ettore Passerin d'Entrèves, *op. cit.*, p. 326-328.

[44] Federico Chabod, *op. cit.*, p. 55.

[45] D.Gusti, *Problema națiunii*, în *loc.cit.*; George Sofronie, *Transformările doctrinare ale conceptului de "națiune"*, în "Transilvania", 74, 1943, nr. 7-8 (în extras, Sibiu, 1943). I d e m, *Principiul naționalităților în dreptul internațional public*, București, 1929, cap. II-III, p. 13-44.

https://biblioteca-digitala.ro

G.Sofronie, în această concepție națiunea nu este altceva "decât o organizare determinată a materiei biologice, o substanță ereditară, ce se propagă din generație în generație". Cea de-a treia teză menționată de Sofronie, a empirismului național pornea de la datele experienței sociale, accentuând unul sau mai mulți factori ai vieții naționale, pentru a-i invoca ca elemente constitutive ale națiunii. Pe baza acestor teze, Sofronie a clasificat exprimările doctrinare din secolul al XIX-lea în două mari teorii despre națiune, teoria erudită și teoria electivă, la care adaugă contribuția manciniană. Cele două teorii propuse de G.Sofronie coincid cu cele două mari direcții de interpretare a națiunii enunțate mai înainte-direcția naturalist-istoristă, de sorginte germană și cea voluntarist-empiristă, originată în spiritul Revoluției franceze, cu observația că deseori există motive sau elemente comune, că nu de puține ori s-a încercat armonizarea celor două teorii. Teoria erudită punea accentul pe istorie, pe elementele materiale legate de trecutul națiunii, comunitatea de origini, numită rasă în această concepție, teritoriu, limbă, comunitatea de interese economice, destin, religie, denumite elemente constitutive și caracteristice ale națiunii. Accentuând asupra determinismului solului, rasei și istoriei, această teorie vedea în procesul de formare a națiunilor rezultatul unor legi naturale, "un fenomen prin excelență inconștient".[46] Chiar dacă a fost elaborată în Germania, cu aportul istoricilor, filologilor și al folcloriștilor, stimulând patriotismul etnic și lingvistic, originile ei trebuie căutate în contribuțiile germane ale secolului al XVIII-lea, continuate de Schlegel, apoi de Müller, Schleiermeier, Schiller sau Görres, dezvoltând o direcție de interpretare a națiunii pe linia Fichte, Hegel, Savigny, ce va domina a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Mișcarea istorică și filologică, apoi a dreptului în Germania (Savigny) au stimulat orientarea spre individualizarea și definirea mai clară a unităților culturale ce pregătesc drumul spre unitatea națională. Conceptul superiorității "popoarelor puternice", investite cu o misiune mondială, difuzat mai întâi de Hegel în Germania,

---

[46] George Sofronie, *Transformările doctrinare ale conceptului de "națiune"*, p. 6-19.

https://biblioteca-digitala.ro

apoi în lumea latină are și motive universaliste, stimulând grupările în familii de popoare. Conceptul de misiune ce revine popoarelor, teoretizat după 1830, a creat o punte între diferite mișcări, a încurajat mișcările panslavistă, panlatinistă. Teoria misiunii particulare acordată popoarelor slave de Herder, asociată formelor multiple în care s-a exprimat autohtonismul slav, a favorizat geneza și afirmarea mitului unității originare, lingvistică și culturală slavă. Panslavismul în această ipostază ideologică, culturală a izvorât dintr-o concepție "quasi meta istorică a naturii și spiritului popoarelor", mai întâi în Germania, după care a găsit teren în toată Europa romantică. Profeții ei priveau cu simpatie spre Rusia, cum a făcut G.Kollar, C.Havlicek. Panslavismul lui Kollar, Palacky, Safarik sau Kopitar a fost preponderent cultural și științific.

Conceptul de națiune promovat de protagoniștii gândirii slavofile împletea motive etnico-lingvistice cu apelul la tradiția istorică și statală arhaică, cum apare la F.Palacky sau Ludovic Gay. În anii 40 panslavismul se politizează treptat. Mișcarea ilirică preconiza formarea regatului Croației, Slavoniei și Dalmației, în 1843 termenul iliric fiind înlocuit cu cel de iugoslavi. În articolul său *Mișcarea națională slavă* (1847), Mazzini sublinia rolul pozitiv al "mișcării de concentrare națională", afirmată de "diverse familii ale rasei slave". Cele două curente din mișcarea panslavistă, slavofilia rusă și cea poloneză au afectat unitatea acestei mișcări, dar în deceniul cinci a fost revigorată sub influența mișcărilor revoluționare de pe continent, acordând Poloniei rolul de unificator al lumii slave. Mazzini susținea o federație a slavilor de sud, iar Bakunin visa o federație a tuturor slavilor care să promoveze revoluția democrată, promovând un panslanism revoluționar. Ivan Kukulyevic-Sarcinski a făcut apel pentru congresul slav invocând dreptul de autonomie, de libertate, dreptul istoric și cel natural, fundamentate pe originea comună a iugoslavilor. O notă distinctă în congresul slav de la Praga, organizat după modelul parlamentului german de la Franckfurt, a făcut austroslavismul lui F.Palacky, combătut de polonezi.[47]

[47] Ettore Passerin d´Entrèves, *op. cit.*, p. 330-337.

https://biblioteca-digitala.ro

O interesantă evoluție a avut conceptul de națiune în Polonia sub influența mutațiilor ideologice ce le-au traversat teritoriile poloneze după succesivele împărțirii și insurecții care au bulversat aceste teritorii. De la conceptul de națiune nobiliară, dominant în gândirea politică poloneză datorită tradițiilor "democratiei" nobiliare, prin Hugo Kollotaj, Stanislav Staszic, Francois de Sales Jezierski se impune o nouă concepție a națiunii, întemeiată pe ideea că națiunea se compune din toți locuitorii unei țări, pentru că aceștia sunt uniți prin comunitatea de limbă, cultură, cutume, interese, nobilimea fiind numai o parte a acestei națiuni. Adresându-se nobililor, Staszic scria semnificativ: "voi nu sunteți toată națiunea poloneză, voi nu sunteți decât un ordin, printre alții".[48] Stanislav Stasicz notează ca elemente constitutive ale naționalității rasa, limba, pământul, muzica, costumele, nu și guvernământul sau legile, pentru că propriu unei națiuni este să fie "înviolabil constantă[49]". La Jezierski "națiunea se compune din toți indivizii și ordinul eminent pe care-l reprezentați, o nobilime, este fără îndoială partea principală, dar nu toată națiunea", mergând până la a scrie că "poporul de jos trebuie să se numească primul ordin al națiunii sau chiar de o manieră mai precisă națiunea întreagă".[50] În iluminismul polonez, națiunea apare ca o comunitate de cetățeni liberi și egali, ca un fel de ideal de societate. Kollotaj susținea că existența națiunii presupunea "să fim cu toții oameni absolut liberi, conduși de bune legi, care să fie aceleași pentru toată națiunea".[51] Iluminismul polonez a definit idealul de patrie, diferit de ideea romantică de națiune, înfățișată ca o comunitate istorică dată, care trebuia mai degrabă fortificată sau reconstituită, decât creată, mai mult din perspectiva raporturilor sociale sau politice. Odată cu romantismul, ideea de patrie este înlocuită cu cea de

---

[48] Jerzy Szacki, *L´evolution du concept de "nation" en Pologne à la fin du XVIIIe et au debut du XIXe siècle*, în "Cahiers d´histoire mondiale", IX, 1965, 1, p. 59-79.

[49]Henri Desmettre, *Towianski et le messianisme polonaise*. Tome I, Lile, 1947, p. 40.

[50] Jerzy Szacki, *op. cit.*, p. 62.

[51] *Ibidem*, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

naționalitate, care o înglobează, semnificând de acum atașamentul la pământul natal și la amintirile strămoșilor. Dacă iluminismul a modificat conceptul de națiune tradițional, democratizându-l, romantismul i-a definit individualitatea și caracterul distinct prin istorie și cultură. Romantismul polonez a definit națiunea ca o comunitate umană înrădăcinată în trecut, participând la toate formele de existență. În prelungirea Luminilor s-au cristalizat două concepte de națiune, o noțiune statică, care se manifestă prima în romantismul polonez, inspirată de filosofia germană, în particular de Schelling. Definind societatea ca un organism, această tendință privește națiunea ca un lucru care și-a găsit expresia completă în istoria sa proprie, impunând particularismul național ca un principiu absolut. Este o concepție conservatoare despre națiune, care se manifestă până la 1830, împărtășită de un număr mic de aderenți, între care J.K.Szamianski, J.Goluchowski. Ei disociau problema națiunii de cea a umanității și prezentau trecutul ca sursa esențială a tuturor valorilor. Wielopolski scria semnificativ în 1829 că ar fi profitabil să se atașeze toți factorii existenței națiunii la ceea ce le răspunde în trecutul nostru. Teoria a găsit ecou și în tabăra liberală, la un Monachcki de exemplu, dominat de ideea că în trecut se poate descoperi "spiritul național autentic", "esența morală a națiunii".[52]

Conceptul dinamic de națiune în romantismul polonez susținea că națiunea este în continuă evoluție, începe a lua formă în propria istorie, interpretând istoria ca un cerc închis. Această concepție preia moștenirea Luminilor, idealul moral și politic, utopia unei comunități de cetățeni liberi și egali. Substanța acestui concept este ansamblul culturii naționale așa cum se relevă el în coeziunea sa internă. Și pentru ei comunitatea este un ansamblu organic înrădăcinat în istorie, dar trecutul nu mai reprezintă o societate ideală, ci doar geneza prezentului. Reprezentată de sociologi radicali ca Lelewel sau Zorian Dolega Chodakowski, această concepție susținea teza că națiunea apare ca un fragment din genul uman în curs de regenerare, pledând pentru asocierea viitorului la trecut. Lelewel accentua faptul că "fiecare

---

[52] *Ibidem*, p. 72-73.

https://biblioteca-digitala.ro

națiune are caracterul său propriu, propriile moduri de gândire și acțiune".[53]

O preocupare distinctă în doctrina poloneză a fost aceea de a pune în valoare misiunea specifică a națiunii poloneze. Mesianismul a fost ideologia dominantă a mișcării naționale liberale din epoca romantică, împărtășită de mulți nepolonezi. Mesianismul polonez s-a exprimat în mai multe sensuri, de la cel politic și revoluționar, împărtășit de Ludwig Mieroslavski, la cel genuin, religios al marilor poeți Mickiewicz, Julius Slowaczi sau Zygmunt Krasinski. Pentru aceștia din urmă națiunea era o realitate supraindividuală, o asociație de mai multe spirite individuale ce realizează o voință comună în progresul general. Mesianismul polonez reprezintă extrema spiritualizare a conceptului de națiune.[54]

Sub influența filosofiei germane, romantismul timpuriu polonez a susținut individualitatea și diversitatea națiunilor, descoperite în trecutul slav, în care regăsesc elementele constitutive ale naționalității, dar și măreția acesteia, garanția gloriei și puterii viitoare. Acestea vor constitui sursele masianismului și vor alimenta curentele slavofile. O influență covârștoare în geneza mesianismului și a curentelor slavofile l-a avut Herder cu paginile despre națiunile slave, tradus și comentat în Polonia prin Brodzinski și Rakowiecki, respectiv abatele Dłuski.[55] De asemenea un aport deosebit și-a adus filosofia istoriei franceză prin Cousin, Lamennais, Saint-Simon, Comte, Buchez, Leroux, Quinet și Michelet. Sesizând analogia dintre

---

[53] *Ibidem*, p. 73-75.

[54] Andrzej Walicki, *National Messanism and the Historical Controversis in the Polish Thought of 1831-1848,* în vol. *Culture and nationalism in nineteenth-century Eastern Europe.* Columbus, 1985, p. 129 sq.; Leon Kolodziej, *Adam Mickiewicz au carrefour des romantismes européens.* Aix-en-Provence, 1966; Henri Desmettre, *op. cit.*; Andrzej Walicki, *Filozofia a mesjanizm*. Warszawa, 1970 (rezumatul în limba franceză); Olga Scherer-Wirski, *Mickiewicz et Towianski. Liberation nationale ou assomption mistique*, în "Etudes slaves et est européennes", XI, 1966, fasc 1-2, p. 19-34.

[55] Henri Desmettre, *op. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

situația Poloniei și a Germaniei, se lasă seduși de filosofia istoriei germană și de teoria germană despre națiune, potrivit căreia o națiune este constituită prin ansamblul sentimentelor, concepțiilor și gândurilor, esența naționalității este constituită printr-o idee, printr-o misiune. Ideea misiunii poloneze ajunge la deplina sa maturitate și eficacitate după 1830, în mesianismul emigrației, dar începuturile ei apar din perioada Poloniei congresului. O perioadă preferințele se împart între o misiune generală a popoarelor și misiunea noului popor ales, descoperind în Polonia noul șef moral al umanității care se regenera. Printre cei legați de ideile enciclopediste și cosmopolite s-au remarcat Staszic și Sznawianski, care au teoretizat rolul providențial al Poloniei în lumea slavă și în noua ordine europeană inițiată de Napoleon. Influențat de Schelling și Rousseau, Sznawianski a precedat mesianismul romantic prin istorismul metafizic, însă, spre deosebire de romantici, care vorbeau de unicitatea vocației Poloniei, el susținea că fiecare națiune are misiunea sa bine definită, specifică naturii sale, în dezvoltarea umanității.[56]

H.Desmettre distinge două curente în evoluția mesianismului, care se vor îndepărta unul de celălat: filosofia națională raționalistă, din care se dezvoltă mesianismul filosofic și filosofia națională idealistă, religioasă și mistică, care se va împlini în mesianismul biblic. Indiferent de sursele lor originare de inspirație, din enciclopedismul francez sub forma sa primitivă sau evoluată, la St.Potocki, Lelewel, Sniadecki, Osinski, Trembecki sau direct din romanticii germani, la Adam Czarnocki, Niemcewicz și mai ales Brodzinski, gândirea slavofilă a suferit continuu influența filosofiei germane a istoriei. De la St.Staszic, autorul primei sinteze slavofile poloneze, continuând cu Chodachowski, I.B.Rakowiecki, Walenty Sk.Majewski, Adrzjan Kryžanowski, Surowiecki, Czajkowski, Czarnocki, cu toții exaltă grandoarea trecutului și fac apologia slavului primitiv ilustrând geneza istorico-filosofică a mesianismului.[57] J.P.Woronicz și K.Brodzinski reprezintă faza premesianică a mișcării slavofile. Primul, inspirat de mesianismul biblic, susținea că Poloniei îi revenea misiunea de

[56] *Ibidem*, p. 69.

[57] Pe larg, *Ibidem*, p. 55-71.

https://biblioteca-digitala.ro

a restaura unitatea primară a lumii, pentru care garanta întregul ei trecut. Cultul mistic pentru trecut l-a făcut să pună alături rolul istoric al națiunii sale cu cel al poporului ales din Vechiul Testament. Brodzinski a exaltat poporul polonez "victimă a Europei", dezvoltând tema favorită a mesianismului romantic, Polonia, Crist al națiunilor, în timp ce Mochnacki, pornind de la conceptele națiune-individ, națiune-spirit, spera să realizeze indivizibila unitate a Poloniei, scriind că "vom fi fortăreața Europei și poporul ales printre popoarele slave".[58] În anii 1820-1830 mesianismul polonez avea deja structurată esența sa filosofică, traversând și a doua fază a evoluției sale, marcată de filorusismul lui Czartoryski, Staszic, Mostowski sau Lubecki. Aceste contribuții ale anilor 20 se vor regăsi în mesianismul politic al anilor 30 sau în mesianismul mistic al anilor 40.[59]

În analiza pe care o făcea mesianismului lui Mickiewic, August Cieszkowski, Bronistaw Trentowski și Karol Libelt, Andrzej Walicki se opunea unei extinderi prea largi a noțiunii de mesianism, curentă în istoriografia poloneză. Autorul înțelegea noțiunea de mesianism ca un tip de conștiință utopică modernă, definindu-l în raport cu prototipul său religios, ideologia milenariștilor. Ideile principale ale mesianismului polonez erau concepția noii revelații, aspirația spre depășirea dualismului creștin, situarea raporturilor politice pe plan moral, elaborarea noțiunii de reîncarnare în legătură cu cea de progres și a paligenezei sociale. Sursele sale de inspirație erau de sorginte franceză, în Franța cunoscând cea mai mare dezvoltare utopiile mesianice și sistemele filosofico-istorice mesianiste: De Maistre, Fourier, Saint-Simon, Leroux, Ballanche, Reynard. În raport cu gândirea poloneză, gândirea romantică poloneză a insistat asupra tendinței mesianiste și a pus-o în relief cu o forță mult mai mare, culminând cu mesianismul lui Mickiewicz. Waliczky a demonstrat că Mickiewicz și Cieszkowski reprezintă două variante radical opuse ale mesianismului polnez. Mesianismul lui Mickiewicz era național și individual, indivizii și popoarele erau instrumente sacre, prin care grația divină conduce spre umanitate. Mesianismul lui

[58] *Ibidem*, p. 73-75.

[59] *Ibidem*, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro

Cieszkowski era universal și impersonal, refuzând orice posibilitate a unei intervenții directe, supranaturale în profitul umanității. Primul era revoluționar și antiraționalist, al doilea era ordonat de rațiune și filosofie și se armoniza cu o concepție liberală, realistă, a "progresului conservator". Mesianismul lui Mickiewicz era o apoteoză a eroismului, dus la extrem, în timp ce mesianismul lui Cieszkowski era unul accesibil, al cotidianului, pe care toată lumea îl poate înțelege, denumit de Waliczky ca mesianism al muncii organice.

Filosofia națională a lui Bronislaw Trentowski voia să lege realismul francez la idealismul german, inspirându-se din sistemul filosofic al lui Schelling. Mesianismul său era opus celui al lui Mickiewicz și Towianski, criticând tradiționalismul lui Mickiewicz, manifestat în idealizarea trecutului, dar și "idealizarea viitorului ideal" și apoteoza "eroismului derațional". Cât privește "filosofia slavă" a lui Karol Libelt, acesta visa să realizeze o sinteză între filosofia națională poloneză a lui Trentowski și ideile poeților mistici. Ea trebuia să fie o filosofie a imaginației, având ca elemente comune misticismul și poezia, dominante în caracterele naționale ale popoarelor slave. În concepția sa filosofia, limbajul, artele, științele găseau sursa lor comună în imaginația colectivă a poporului. Ca și la slavofilii ruși, antiraționalismul lui Mickiewicz era o critică a civilizației capitaliste, ce converge adesea cu cea făcută de conservatorii romantici germani (Müller, Schlegel).

Gândirea lui Mickiewicz gravitează în jurul națiunii, de la romanticii germani preluând mistica națiunii, deși în ansamblul concepției sale a fost un eclectic. Potrivit concepției sale, Poloniei îi revine misiunea superioară de a fi mesia națiunilor. Ideologia sa politică era întemeiată pe individualitatea națiunilor și predestinația acestora de a îndeplini o misiune în universalitate. Ea proclama reîntoarcerea la originea națiunii, stabilind un element ireductibil, esența proprie națională. În mesianismul său conferă poporului rolul de depozitar sacru al energiilor naționale. Sentimentul național la el se grefa pe un principiu extrauman. Națiunea semnifică totdeauna misiune, asocierea oamenilor într-o națiune se explică printr-o misiune comună. Definea națiunea ca o entitate etnică, cu propria personalitate morală, conștientă de misiunea sa. Mesianismul polonez, fiu al Luminilor franceze mai

https://biblioteca-digitala.ro

întâi, apoi copilul teribil al romantismului european, cum l-a denumit L.Kolodziej, privea spre viitor scrutând trecutul. Națiunea poloneză a fost așezată de Providență între Orient și Occident, ca un factor de legătură între cele două civilizații.

Mesianismul lui Towianski a fost eminamente individual, dominat de ideea perfecționării individului și de noțiunea de popor, conceput ca o sumă de indivizi care îl compun. Națiunea la Towianski însemna adunarea, împreunarea spiritelor supuse unui destin comun. După el Polonia ocupă în ierarhia națiunilor creștine un rang dintre cele mai elevate. A fost mișcată în suflet de cuvântul Domnului și se întreține prin sentiment, nu prin rațiune. Deoarece a conservat mai puternic decât alte popoare dragostea pentru Dumnezeu, națiunea poloneză era chemată să devină poporul servitor al lui Dumnezeu, de aceea viitorul ei nu depinde de ea însăși, ci de opera Domnului. După el, națiunea poloneză este o națiune penitentă, idee care l-a influențat pe Mickiewicz. Krasinski a mers și mai departe, declarând că marca specific mesianică a țării sale este suferința, durerea e o marcă specifică polonezilor. În comparație cu diferitele variante ale mesianismului polonez, Slowacki, Krasinski, Towianski, Cieszkowski, Wronski, mesianismul lui Mickiewicz este o sinteză a tendințelor anterioare, religioase, politice, științifice, filosofice și politice și se distinge prin caracterul său de complexitate și universalitate, originalitatea lui constă în pragmatizarea mesianismului și proiectarea lui în viitor. Filosofia reîntoarcerii spre trecutul idealizat nu exclude la Mickiewicz viziunea politică a umanității viitoare, unificată în fraternitate, concretizată în proiectele de unificare europeană.[60]

Lelewel a căutat în istorie elementul național propriu, rădăcinile slave și particularitățile specifice culturii poloneze. În acest trecut a găsit sursa grandorii Poloniei, în ideea de libertate și în spiritul său republican. Istoria pe care o promovează tindea să prezinte ansamblul vieții naționale, în care națiunea era un actor și erou, formând o colectivitate dăruită cu trăsături particulare și cu o misiune istorică specială. Istoria sa urmărea să

---

[60] Am rezumat după Andrzej Walicki, *Filozofia a mesjanizm,* Leon Kolodzej, *op. cit.* și Olga Scherer-Wirski,*op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

definească individualitatea națională, dar și să mobilizeze națiunea în contextul renașterii sale. Națiunea la Lelewel era o comunitate ce încorpora toate categoriile sociale productive excluzând aristocrația. Națiunea popor, condusă de geniul său propriu, devenea actor și erou al istoriei, apropiindu-se în această concepție de Thierry, Michelet sau Rotteck.[61]

Una din cele mai importante contribuții doctrinare din această perioadă a aparținut gândirii italiene, începând cu Alfieri, continuat de Mazzini și, apoi, de școala juridică italiană. Elementele noi care le susține mediul politic italian reflectă multe din trăsăturile romantismului italian, istoricizant și populist în primul rând. În prima jumătate a secolului gândirea italiană a fost dominată de ideea națională, activă deopotrivă în cultură sau în politică. Preeminența istorismului la Foscolo sau Mazzini chiar reflectă tendințe comune cu școala germană, chiar dacă Mazzini a ilustrat în mai mare măsură linia voluntaristă. Mazzini, Leopardi, Gioberti, Balbo invocă, deopotrivă, argumentele istorice și factorii materiali ca alcătuitori ai națiunii, integrându-se teoriei erudite a națiunii, care nu în ultimul rând a fost expresia materialismului național.[62]

Mazzini a inaugurat în gândirea italiană o direcție legată de tradiția secolului al XVIII-lea, în cele mai multe componente, ce va fi continuată de gândirea europeană până la sfârșitul secolului. Discursul ideologic al lui Mazzini, elaborat în exil, marcat de activismul său politic, are o mare varietate tematică, ilustrează vizionarism, apare ca o religie proferată cotidian. Nesistematic, el aglutinează teme ca popor, patrie, credință, fraternitate, viitor, misiune, revoluție, încercând să concilieze universalismul, ilustrat în planurile sale federaliste, cu ideea națională.

În 1835, în *Nazionalita*, Mazzini preciza că o naționalitate presupune o gândire comună, un drept comun, un scop comun, care nu sunt însă suficiente pentru existența sa: "O națiune - scria

---

[61] Marian H.Serejski, *Joachim Lelewel* (1786-1861). *Sa vie et son oeuvre.* Warszawa, Wroslaw, Krakow, 1962. Textele sale fundamentale publicate în J.Lelewel. *Textes choisis.* Paris, 1986.

[62] George Sofronie, *Transformările doctrinare ale conceptului de națiune*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

el - este asocierea tuturor oamenilor, care, grupați fie prin limbajul lor, fie prin anumite condiții geografice, prin rolul care le este destinat prin istorie, recunosc un același principiu și mărșăluiesc sub imperiul unui drept unificat la cucerirea unui scop definit.

Activitatea armonică, punerea în valoare a tuturor forțelor individuale pe care asociația le îndreaptă spre acest scop constituie viața națională. Este partea pe care Dumnezeu o face unui popor în munca umanitară. Aceasta este misiunea, sarcina sa de îndeplinit pe pământ pentru ca gândirea lui Dumnezeu să se poată realiza în lume". În 1836 scria că naționalitatea este așa cum popoarele libere, înfrățite și asociate o concep".[63] La Mazzini ideea de națiune a fost legată de ideea europeană, asociate mereu în tot secolul al XIX-lea. El a plasat națiunea în conexiune strânsă cu umanitatea. Pentru Mazzini națiunea nu însemna un sfârșit, un scop de atins, este mijlocul cel mai înalt, mai nobil și mai necesar, dar numai un mijloc pentru a atinge scopul suprem, umanitatea, patria patriilor. În 1849 scria că fără patrie este imposibil să ajungi la umanitate. Națiunile constituie pentru Mazzini indivizii umanității, așa cum cetățenii sunt indivizii națiunilor. Umanitatea însemna Europa, concepută în sens revoluționar sau care trebuia restructurată de o revoluție.[64]

Într-o Franță mai puțin interesată de ideea naționalității, doar Buchez poate fi invocat pentru anii 30. În preajma revoluției, însă, prin Michelet, Quinet, Lamennais sau Henri Martin, ideea de națiune a revenit în atenția gândirii politice. În 1847 Henri Martin scria că niciodată naționalitățile n-au apăsat atât de tare asupra politicii generale, niciodată n-au avut o conștiință atât de vie și de plenară ca în acest moment, că peste puțin timp chestiunile de naționalitate, combinate cu cele sociale vor domina celelalte pe continent și că statele care nu au rațiunea de a fi cu acest principiu vor fi transformate sau destrămate. Într-un ton profetic, câțiva ani mai târziu, scria că reconstrucția Europei pe baza naționalităților va fi cea mai mare operă a acestui secol.[65]

---

[63] René Suratteau, *op. cit.*, p. 14.

[64] Federico Chabod, *op. cit.*, p. 71.

[65] René Suratteau, *op. cit.*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

În *Le Peuple* Michelet a definit națiunea sau mai degrabă naționalitatea ca o comunitate de sentiment. Plumyène a văzut în această carte două sensuri, o mișcare spre profunzimile societății, "spre poporul celor simpli, sursă a întregii vieți, rădăcină a întregii vieți, plasma oricărei națiuni" și o mișcare ascensională, ce invocă patria, "Franța unanimă, eroică, exemplară, adevărata Franță, a revoluției". Cele două sensuri se întrepătrund organic, pledând pentru comuniunea claselor în jurul unei Franțe adunate asupra istoriei sale și asemănătoare sieși ca poporul. Cuvântul cheie la Michelet rămâne poporul, în funcție de care se definește întreaga sa ideologie națională, identificat cu patria sau națiunea în concepția națiune-popor. Cu revoluția din 1848 naționalismul republican francez a slăbit în favoarea celui bonapartist, cristalizat în antiteză cu populismul lui Michelet.[66]

Revoluția din 1848 a încheiat o perioadă în evoluția ideii de națiune, ce corespunde afirmării și cristalizării națiunilor moderne. Europa în căutarea unei identități renaște în națiuni, impunându-se o viziune națională liberală a edificării ordinii europene, ce reclama libertatea și egalitatea națiunilor, structurarea acesteia după principiul de naționalitate, care-și începea marea carieră în politica europeană.

Cea mai clară expresie doctrinară i-a dat-o juristul italian Pascal Mancini prin lecția inaugurată a cursului de drept internațional la Universitatea din Torino, din 22 ianuarie 1851, *Naționalitatea ca fundament al dreptului popoarelor*. Teoria lui Mancini a oferit primele baze juridice principiului de naționalitate, ridicând ideea de națiune la rangul unui principiu alcătuitor de stat. Mancini a definit națiunea ca "o societate naturală de oameni, de unitate de teritoriu, de origini, de obiceiuri, de limbă adaptată unei comunități de viața și de conștiință socială". Invocând factorii materiali ca elemente constitutive ale națiunii, Mancini susține că acestea nu sunt suficiente, ele constituie o materie inertă, capabilă să trăiască, dar căreia îi lipsește suflul vital, spiritul de a fi, de a exista. În concepția lui Mancini acesta este conștiința națională, sentimentul și voința de a fi aceeași. O națiune prresupunea, în teoria sa, unitate morală, o gândire comună, o

---

[66] Jean Plumyène, *op. cit.*, p. 217-219.

https://biblioteca-digitala.ro

idee predominantă care face ca ea să existe.[67] El așeza la baza dreptului libera și armonica dezvoltare a naționalității, accentuând că în dreptul internațional națiunea și nu statul reprezintă "unitatea elementară, monada rațională a științei".[68] Într-o altă lucrare, *Principiul de naționalitate*, Pascal Mancini accentua importanța conștiinței propriei existențe distincte și a diversității față de alte națiuni, definită a fi spiritul care dă viață elementelor materiale. El susținea o nouă concepție de drept, întemeiată pe doi termeni esențiali, naționalitatea și umanitatea, considerând că vechea teorie a statului este insuficientă în economia relațiilor internaționale. Principiul suprem, care reprezintă legea universală a dreptului în concepția sa era coexistența și independența reciprocă a tuturor națiunilor. Această lucrare era și o pledoarie pentru statele naționale, denumite de Mancini "creații ale naturii".[69] Prin lecțiile sale Pascal Mancini a inaugurat o școală de drept italiană în chestiunea naționalității, reprezentată prin Mamiani, Carnaza Amari, care a avut o mare influență asupra teoriilor europene de la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru. Deși îmbină elemente specifice celor trei teze individualizate de G.Sofronie, teoria lui P.Mancini reprezintă în primul rând teza empirismului național și reprezintă o contribuție originală a gândirii italiene la dezvoltarea subiectului, influențând toate exprimările generate de această teză. Sofronie a denumit personalități influențate de ideile lui Mancini, Bluntschli în Germania, Menger în Austria, Eötvös în Ungaria, Barthélemy în Franța, Gradowski și Soloview în Rusia.[70]

Pentru Fiore, "națiunea este o ființă morală, care rezultă dintr-un ansamblu de elemente naturale, care sunt mai ales cele ale rasei, limbii, caracterului, tradițiilor, cutumelor". Pradier-Fodé a

---

[67] George Sofronie, *Transformările doctrinare ale conceptului de națiune*, p. 8-9; Federico Chabod, *op. cit.*, p. 65-66; D. Gusti, *op. cit.*, p. 14.

[68] P.S.Mancini, *Il Principio di nazionalita*. Roma, 1920, p. 15.

[69] I d e m, *Il Principio di nazionalita e il progresso umano,* în vol. cit., p. 44-45.

[70] G.Sofronie, *Transformările doctrinare ale conceptului de "națiune"*, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

dezvoltat concepția manciniană scriind: "O națiune este reunirea și societatea locuitorilor din aceeași țară, având aceeași limbă, conduși de aceleași legi, uniți prin identitatea de origine, de conformație psihică și de dispoziții morale, printr-o lungă comunitate de interese și sentimente și printr-o fuziune a existenței venite prin scurgerea secolelor. Se înțelege prin naționalitate faptul de a exista a stării de națiune ".[71]

Definiția lui Mancini a influențat, indiscutabil, naționalismul liberal și ideea de națiune la popoarele din Europa centrală și de răsărit, care nu și-au realizat unitatea națională. Teza împărtășită de juriștii italieni pe baza definiției manciene, după care "statele construite pe baze naționale reprezintă un element de pace, de progres și de promovare a domniei dreptului în relațiile internaționale" s-a bucurat de un mare ecou la popoarele din statele multinaționale, încurajândd afirmarea principiului de naționalitate în doctrinele națiunilor care aspirau la un stat național.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea teoria erudită a fost reprezentativă în lumea germană prin definiția naturalist-istorică a națiunii pe care a susținut-o mediul cultural german. În această direcție se integrează, cel puțin în parte și Ranke, chiar dacă nu a împărtășit integral tezele romantismului german, scriind că națiunile nu sunt în întregime naturale, ele sunt mai puțin creații ale pământului și ale rasei, decât evenimentele istorice.[72] Cel care a ilustrat, însă, foarte bine această direcție a fost Treitschke, ce identifică cele două noțiuni, naționalitate și națiune, cu un sens diferit însă, cel de reprezentare a unuia din corpurile juridice și sociale, moral de asemenea, cel al unei colectivități, al unui habitat, al unei populații date, sensul colectiv al unui spațiu întins și discontinuu, având, însă, o unitate de rasă, de limbă, de cultură. Acest sentiment colectiv își avea originea într-un trecut îndepărtat, care produce sentimentul național, sens profund al națiunii, ce trăiește esențial în popor.[73] Într-o încercare de

---

[71] I d e m, *Principiul naționalităților în dreptul internațional public,* p. 19-20.

[72] René Suratteau, *op. cit.*, p. 17.

[73] *Ibidem*, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

legitimare a anexării Alsaciei și Lorena, în 1871, acesta scria semnificativ pentru concepția germană de după 1870: "Țara germană pe care o reclamăm este a noastră, prin natură și istorie. Noi germanii care cunoaștem Germania și Franța știm ceea ce folosește alsacienilor, mai bine decât acești nenorociți ei înșiși... Voim contra voinței lor să le redăm propria lor ființă".[74]

În aceeași serie ideologică, dar mai apropiat de Mancini, Bluntschli atribuie naționalității componente naturale ca religie, limbă, sol, dar, pentru el, comunitatea națională este înainte de toate "o comunitate de limbă și spirit; ideea de națiune este un concept istoric sau de cultură istorică".[75] Este mai degrabă o concepție mixtă, între teoria erudită și cea eclectică, o încercare de apropiere a celor două, care accentuează ideea de cultură. Răspândită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dezvoltată de Neumann, această concepție definea națiunea ca un aspect al culturii.[76]

Naționalismul perioadei 1870-1914 diferă mult de cel al perioadei liberale prin câteva manifestări esențiale, subliniate de Eric Hobsbawn. În primul rând trăsătura distinctivă o reprezintă revendicarea autodeterminării popoarelor, care în ultima instanță se traduce în dreptul la un stat suveran și independent, pe teritoriul precis delimitat al națiunii respective. În al doilea rând se remarcă fenomenul de multiplicare a națiunilor așa zise non istorice, pentru care etnia și limba devin criteriul fundamental, decisiv, uneori chiar unic al eventualei naționalități. În sfârșit, a treia schimbare, susținea Hobsbawn, privește nu mișcările naționale nonstatale, care au crescut ca număr, ci sentimentul ce ambiționa la edificarea statelor naționale, care "într-o formă radicală a devenit paladiul dreptului politic al națiunii", denumit naționalism în ultimele decenii ale secolului.[77]

---

[74] George Sofronie, *Transformările doctrinare ale conceptului de "națiune"*, p. 11.

[75] René Suratteau, *op. cit.*, p. 17.

[76] George Sofronie, *Transformările doctrinare ale conceptului de "națiune"*, p. 12.

[77] Eric J.Hobsbawn. *Nazioni e nazionalismo dal 1780. Programma, mito, realta*. Torino, 1991, cap. 4, p. 119 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

În Germania a prevalat teza materialismului național și interpretarea naturalist-istorică a națiunii, ce postula dreptul rasei germane de a uni în cadrele imperiului ramurile sale răspândite, chiar peste voința lor. În plan teoretic naționalismul a fost puternic revigorat prin asocierea conceptului de rasă, în baza căruia erau definite și explicate diferențele ce disting popoarele. Relația rasă-națiune a generat confuzie și mai ales excese ale ideii de națiune. După 1870 în Germania au fost delimitate mai multe tipuri de naționalism. Mai întâi a fost cel bismarckian, un naționalism oficial, practicat de Reich, instrumental și funcționând în serviciul legitimității de stat. După 1878 a intrat într-o nouă fază, rasist fără măsură, conservator și tradiționalist. Pentru această direcție, național semnifica participarea magică la esența unui Volk originar și original, rasial și rasist, ceea ce reprezintă limita extremă a naționalismului. Direcția a fost reprezentată de Julius Langbehn, Paul de Lagarde sau de rasismul științific al lui Houston Stewart Chamberlain, sfârșind în pangermanism. Pangermanismul viza crearea unei mari națiuni germane, care să încorporeze tot ce era german de limbă, cultură și rasă. Paul de Lagarde definea națiunea germană ca o entitate spirituală, distinctă de stat, însărcinată cu o misiune divină, Germania ca popor ales.[78]

După 1870 și naționalismul francez abandona tendința liberală și republicană, recuperând orientările conservatoare, de dreapta, revanșarde. El s-a îmbogățit tematic cu idei specifice tendințelor tradiționale prin apelul la mulțime, trecut, la pământ, rasă și inconștient. Acest curs al ideii naționale, antiliberal și conservator a fost ilustrat de Vacher de Laponge, Barrés, Maurras, Drumond.[79]

Indiferent de tipurile sale, naționalismul a câștigat teren în perioada 1870-1914 cu concursul unor factori sociali sau politici, marcat și de evoluția situației internaționale. Eric Hobsbawn leagă acest fenomen de procesul de modernizare pe care îl traversează societățile europene, expansiunea capitalismului, democratizarea societăților și posibilitățile mai mari de comunicare, favorizând

---

[78] Jean Plumyéne, *op. cit.*,cap. *Naționalismul german*, 1871-1914, p. 278 sq.

[79] *Ibidem*, cap. *Naționalismul francez* 1871-1914, p. 260.

https://biblioteca-digitala.ro

adeziunea populară la naționalism. În concepția sa, factorii sociali care au contribuit la transformarea comunității reale sau imaginare în naționalitate au fost rezistența grupurilor tradiționale, minate de fenomenul modernizării, apariția unor clase sau grupuri noi, netradiționale în societățile în curs de urbanizare, democratizarea vieții publice. El distinge două variante de naționalism - șovinismul imperialist și naționalismul populist, reprezentative mai ales pentru categoriile mijlocii, care transformă naționalismul dintr-un concept atașat liberalismului în unul de dreapta.[80]

Tradiția naționalismului liberal a fost continuată de o altă direcție în interpretarea națiunii, denumită de George Sofronie teoria electivă a națiunii, originată în tradiția gândirii istorice din secolul al XVIII-lea și ideologia Revoluției franceze, care a propus o definiție voluntarist-empiristă a națiunii, la care a aderat și lumea anglo-saxonă. Prin numeroase elemente, această direcție continuă teoria lui Mancini, îndeosebi prin accentul pus pe importanța conștiinței și voinței de a constitui o națiune. Ea s-a impus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea prin Maximin Deloche, chiar J.Stewart Mill, dar mai ales prin celebra definiție a lui Ernest Renan.

J.Stuart Mill sublinia că în naționalități "se găsesc oameni uniți prin simpatii comune, care nu există între ei și alți oameni, simpatii care îi fac să acționeze concertat, voluntar, din dorința de a trăi împreună sub același guvernământ și din dorința ca acest guvernământ să fie exercitat în mod exclusiv prin ei înșiși și printr-o parte din ei".[81]

În conferința *Qu'est-ce qu'une nation*, prezentată la Sorbona în 11 martie 1882, Ernest Renan definea națiunea ca "o mare solidaritate, constituită prin sentimentul sacrificiilor ce au fost făcute și a acelora la care ea este dispusă să consimtă încă. Ea se rezumă, totuși, în prezent, la un fapt tangibil: consimțământul, dorința clar exprimată de a continua viața comună. Existența unei națiuni este un plebiscit de toate zilele, după cum existența unui individ este o afirmare continuă de viață.

[80] Eric J.Hobsbawn, *op. cit.*, p. 127 sq.

[81] René Suratteau, *op. cit.*, p. 16-17.

https://biblioteca-digitala.ro

O națiune este un suflet, un principiu spiritual... Ceea ce constituie o națiune nu este de a vorbi aceeași limbă sau de a aparține aceluiași grup etnografic; este de a fi făcut lucruri mari în trecut și de a voi să săvârșească încă, în viitor".[82]

Pentru Ernest Renan națiunea presupune cel puțin trei idei fundamentale: a) moștenirea comună ce o prezintă istoria unui popor; b) consimțământul actual al membrilor națiunii de a trăi în comun; c) voința manifestă a membrilor națiunii de a continua și în viitor viața comună. Esențial în teoria lui Renan era consimțământul de a trăi împreună, care reprezintă expresia voinței colective.[83]

Potrivit definiției lui Renan națiunea este "un principiu spiritual, constituit din două elemente care în realitate nu reprezintă decât unul: unul este posesia în comun a unui trecut bogat legat de amintiri; altul este consimțământul actual, dorința de a trăi împreună, voința de a continua să valorizeze moștenirea pe care au primit-o indivizii..." Ernest Renan a accentuat caracterul istoric al națiunii, susținând că națiunile nu sunt un lucru etern: "Ele au un început, ele vor sfârși. Confederația europeană probabil le va înlocui. La ora actuală existența națiunilor este bună, necesară chiar".[84]

Definiția lui Renan este reprezentativă pentru direcția franceză, voluntarist-empiristă de interpretare a națiunii. O împărtășea Emile Ollivier în 1895, când susținea că națiunea rezidă într-un sentiment, dar și într-un principiu juridic, intelectual, scriind următoarele: "Acest principiu este că orice asociație de oameni numită popor este o individualitate independentă, liberă, suverană, bucurându-se de dreptul imprescriptibil de a dispune de ea însăși, fie în interior, fie în exterior, de a se organiza după voința sa, de a schimba instituțiile sale în mod pașnic, nu ca urmare a luptelor intensive și a revoluțiilor, în exterior de a se alia cu cine vrea. În politica naționalităților nu sunt limite naturale. Adevăratele frontiere sunt acelea pe care le constituie voința

---

[82] Apud George Sofronie, *Transformările doctrinare ale conceptului de "națiune"*, p. 15.

[83] *Ibidem*, p. 14-15.

[84] Jean Plumyène, *op. cit.*, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro

populațiilor, celelalte sunt zidurile unei închisori pe care ai totdeauna dreptul de a le răsturna".[85] În aceeași direcție s-au integrat Emile Durkheim, Emile Boutroux, Fustel de Coulange, Henri Berr sau Henri Hauser. În timpul războiului Emile Boutroux propunea următoarea definiție: "Naționalitatea este voința pe care o au un anumit număr de oameni de a trăi împreună într-o țară unde ei sunt născuți și unde personalitatea lor este întipărită, de a cultiva ansamblul acestor amintiri și de a urmări aceleași scopuri, ceea ce este încă o dată esența și criteriul naționalității. Naționalitatea ține la viața sufletului uman și este, ea însăși, un lucru viu".[86] Pentru Henri Hauser națiunea rezidă în voința de a trăi împreună, fiind "un fapt de conștiință colectivă". Un alt reprezentant al acestei direcții, Israel Zangwil susținea în 1918 că națiunea trebuie privită ca un fapt psihic, ea nu este "nici identitate de rasă, nici de limbă, nici de religie, nici de teritoriu, nici de interese, nici de civilizație... ea este un fenomen psihologic, care are regulile sale proprii de origine, de evoluție și de degenerare". Această interpretare relua o idee mai veche, din 1865, aparținând lui Laurent, după care națiunea reprezintă o idee, care este principiul vieții sale, fără ea ar înceta să mai existe, atâta timp cât îi rămâne credincioasă, națiunea joacă un rol glorios în istorie.[87]

La rândul său Fustel de Coulanges scria că oamenii sunt un "popor când au o comunitate de idei, de interese, de amintiri și speranțe. Iată ceea ce face patria. Iată de ce oamenii vreau să meargă împreună, să trăiască împreună, să lupte împreună, să trăiască și să moară unii pentru alții. Patria este ceea ce se iubește".[88] În replica dată lui Mommsen, care invoca principiul rasial și lingvistic după Treitschke, declara: "se poate ca Alsacia să fie germană prin rasă și limbă, dar prin naționalitate și sentimentul de patrie este franceză".[89] Rezumând diferitele

[85] Apud George Sofronie, *Principiul naționalităților în dreptul internațional public*, p. 21, nota.

[86] *Ibidem*, p. 42.

[87] I d e m, *Transformările doctrinare ale conceptului de "națiune"*, p. 17.

[88] I d e m, *Principiul naționalităților în dreptul internațional public*, p. 43.

[89] *Ibidem*, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro

definiții ale secolului al XIX-lea, Henri Berr propunea o formulă mai clară: "Naționalitatea este cea care justifică sau care postulează existența unei națiuni. O naționalitate este un grup uman care aspiră să formeze o națiune sau să se alipească din rațiuni de afinitate la o națiune deja existentă. Lipsește unei naționalități pentru a fi națiune statul care să-i fie propriu sau care să fie liber acceptat de el".[90]

Teoria electivă a fost susținută de orientările liberale din Europa și în numeroase elemente a fost preluată de mișcările naționale din Europa centrală și de răsărit, unde a fost combinată cu teoria naturalist-istoristă într-o tentativă originală de sinteză. Ea a stat la baza procesului de autodeterminare a popoarelor la sfârșitul primului război mondial și a prezidat opera de reconstrucție a Europei după război.

În orientările de stânga se integrează și contribuțiile socialiste la definirea națiunii. Marx a utilizat conceptul de națiune în accepțiunea curentă a secolului al XIX-lea, de "societate civilă", identificând națiunea cu societatea și statul. Prin naționalitate, Marx și Engels au desemnat "o formație care precede și poate să dea naștere națiunii fără ca totuși să ajungă în toate circumstanțele a se dezvolta în națiuni și a se constitui în stat". Marx a utilizat termenii de națiuni revoluționare sau contrarevoluționare, iar Engels a folosit expresiile națiuni istorice și nonistorice, prin cele din urmă înțelegând popoarele care în trecut n-au fost capabile să constituie state și n-au mai avut suficientă forță pentru a cuceri independența în viitor, respectiv naționalitățile din Europa centrală și de răsărit care au rămas într-un stadiu înapoiat de dezvoltare, fără a fi capabile să se dezvolte în națiuni. G.Haupt a observat corect că definițiile propuse de Marx și Engels se bazau pe singurul model de formație națională cunoscut în epocă, modelul occidental în formula stat-limbă-națiune. Naționalitatățile născute din societățile de tip agrarian sau preindustrial nu se integrau modelului lor de dezvoltare. Ei nu puteau concepe în a doua jumătate a secolului un al doilea model sub forma limbă-națiune-stat. Pe fondul expansiunii geografice a socialismului la scară europeană sau mondială, care, în expresia

[90] René Suratteau, *op. cit.*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro

lui Bauer, "trece din statele naționale în statele de naționalități, de la națiunile istorice la națiunile fără istorie" se produce o mutație însemnată în relația socialism-naționalism.[91] Dacă în Occident naționalismul a devenit o ideologie de dreapta și era perceput ca un pericol pentru socialism, care îi contrapune internaționalismul, în Europa centrală și de răsărit aspirațiile socialiste și cele naționale nu au fost privite ca antinomice, ci complementare, pe fondul procesului de naționalizare din Internaționala II.[92]

În contextul tendințelor de naționalizare din mișcarea socialistă se remarca în ideologia socialistă și social-democrată un efort sporit de conceptualizare, în care o contribuție teoretică importantă au adus-o reprezentanții austromarxismului, Karl Renner și Otto Bauer.

K.Renner a fost primul care a abordat dintr-o altă perspectivă ideea de națiune, elaborând teoria autonomiei personale culturale, după care interesele naționale se limitează în esență la domeniul cultural și lingvistic. A dezvoltat ideea de națiune interesat în primul rând de raportul stat-națiune, fondată pe dreptul natural. Pentru Renner națiunea este cultură spirituală și nu o comunitate materială economică, iar faptele de cultură pe plan sociologic sunt în mod relativ independente de infrastructură. Definiția de ordin juridic pe care o propune, ce făcea distincție între stat, națiune și naționalitate, era subordonată planului său de reorganizare a Imperiului austro-ungar pe baze supranaționale. Ideea principală a austromarxismului era autonomia culturală în cadrul statului multinațional, organizarea naționalităților în corporații juridice publice, cu atribuții culturale, administrative și legale. Metoda sa juridico-constituțională, ilustrată mai ales în lucrarea *Stat și națiune* (1899), a fost influențată de etatismul lui Lassale. Renner a încercat să depolitizeze chestiunea națională, reducând-o la o chestiune administrativă și constituțională și transformând-o într-o problemă juridică. Dorind să mențină

---

[91] Vezi pe larg capitolul lui G.Haupt, *Marxiștii în fața problemei naționale: istoria problemei* în vol.Georges Haupt, Michael Löwy, Claudie Weil, *Les marxistes et la question nationale 1848-1914. Etudes et textes.* Paris, 1974, p. 22 sq.

[92] *Ibidem*, p. 34-36.

https://biblioteca-digitala.ro

unitatea imperiului dualist, Renner a respins separatismul ca o soluție a chestiunii naționale.[93]

Și Otto Bauer a pornit de la premisa generală în austromarxism, necesitatea salvării statului multinațional Austro-Ungaria. Soluția ce a propus-o era una reformistă, denumindu-și strategia prin sintagma evoluționism național, potrivit căruia "printr-un lung proces de evoluție... Austria se va îndrepta pas cu pas spre autonomia națională". Otto Bauer căuta să descifreze mecanismul faptului național, să înțeleagă chestiunea națională ca o problemă socială. Națiunea definită ca ansamblul oamenilor legați printr-o comunitate de destin într-o comunitate de caracter nu este pentru Bauer o formulă normativă, ci un postulat metodologic. Specific teoriei lui Otto Bauer despre națiune a fost caracterul ei psihocultural, întemeiată pe caracterul național, pe care îl definește în termeni psihologici: "diversitatea orientărilor voinței, faptul că aceeași stimulare suscită o mișcare diferită, că aceeași situație exterioară provoacă o decizie diferită". Opera lui Bauer are o valoare teoretică superioară celorlalte contribuții socialiste, în primul rând prin caracterul istorist al conceptului de națiune pe care l-a propus. El definea națiunea ca rezultat al unei comunități de destin istoric, ca "produs niciodată împlinit al unui proces istoric în curs, ca o condensare a trecutului". Prin această metodă, ce prezenta națiunea ca proces în mișcare, în transformare perpetuă, respingea ideologia rasistă și mitul "națiunii eterne".[94] Chiar dacă concepțiile despre națiune sunt diferite, există o legătură între tezele lui K.Renner și Otto Bauer. Deoarece au influențat și doctrina românească, vom rezuma principalele teze despre națiune din lucrările reprezentative ale austromarxismului, *Stat și națiune* de K.Renner, respectiv *Chestiunea de naționalitate și social democrația* (1907), de Otto Bauer.

Pentru Renner fiecare individ poate adera la națiunea pe care o alege și a exersa prin aceasta drepturile sale culturale și

[93] Michael Löwy, *Problema istoriei*, în vol. *Les marxistes et la question nationale 1848-1914*, p. 209 sq; p. 383.

[94] G.Haupt, *op. cit.*, p. 45 sq și Michael Löwy, *op. cit.*, p. 231-232; p. 384.

https://biblioteca-digitala.ro

naționale. Naționalitățile reprezintă o comunitate spirituală și culturală, cu o literatură națională demnă de numele său ca expresie a acestei comunități de cultură. Criteriul de apartenență la o comunitate spirituală și culturală este conștiința acestei apartenențe. Viața națională se manifestă în principal prin comunitatea de limbă, dar aceasta nu este forma de expresie esențială a conștiinței colective naționale și rasiale. Fiecare populație are dreptul inviolabil de a-și salva și de a întreține naționalitatea și limba sa. Aceasta presupune însă organizarea populațiilor ca persoane juridice, pentru că numai un subiect juridic poate avea drepturi. După Renner, conștiința de naționalitate nu este legată în mod necesar de un teritoriu. Dezvoltând raporturile stat-națiune, susține că principiul de naționalitate așa cum l-a propus Mancini și Napoleon III mergea prea departe pentru că revendică pentru națiune toate drepturile suverane ale statului, în timp ce supremația teritorială și suveranitatea culturală materială sunt exterioare sferei vieții naționale. Stat și națiune îi apar drept antinomice, așa cum privea raportul stat-societate, statul fiind autoritate teritorială de drept, iar societatea asociație de persoane de fapt. Deci națiunile trebuie construite nu ca niște corporații teritoriale, ci ca asociații de persoane, nu ca state, ci ca popoare. În situația concretă din acel moment principiul teritorial nu era o soluție pentru chestiunea de naționalitate din statul unitar austriac, istoricește dat, necesar economic și social.[95]

În §.10 al cunoscutei sale lucrări din 1907, Otto Bauer mărturisea că la începutul cercetării sale a conceput națiunea ca o "relativă comunitate de caractere", definind în mod provizoriu caracterul național ca "ansamblul mărcilor distinctive, care sunt proprii unei națiuni, care leagă compatrioții între ei și îi separă de alte națiuni". Diferitele mărci distinctive nu sunt, însă, în aceeași manieră echivalente. Națiuni diferite posedă coduri de reprezentare diferite. Astfel Bauer a ajuns la o concepție restrânsă despre caracterul național, care semnifică nu ansamblul tuturor trăsăturilor semnificative fizice și mentale proprii națiunii, ci numai diversitatea orientărilor și a voinței, faptul că aceeași

[95] Am rezumat textul publicat în vol. *Les marxistes et la question nationale 1848-1914*, p. 212 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

excitație suscită o mișcare diferită, că aceeași situație exterioară provoacă o decizie diferită. Această diversitate de orientare a voinței este totuși determinată la origine de diversitatea reprezentărilor dobândite de o națiune sau printr-o particularitate fizică pe care o națiune o dezvoltă în lupta pentru existență. Aceleași cauze acționând au produs identitate de caractere, ceea ce l-a determinat pe Bauer să definească națiunea drept o comunitate de destin. Din această definiție a națiunii ca o comunitate de caractere, care se constituie pornind de la o comunitate de destin, deduce importanța limbajului pentru națiune.

În concepția lui Bauer oamenii intră într-o comunitate națională de destin pe două căi: prima este moștenirea naturală, punct în care națiunea este comunitate de origine, a doua este comunitatea de cultură. Comunitatea continuă de relații conservă comunitatea de caractere, iar instrumentul acestei comunicări este limbajul, este instrumentul educației, instrumentul relațiilor economice și culturale. Comunitatea naturală și cea culturală pot să coincidă, dar nu în mod obligatoriu, Bauer accentuând preeminența comunității culturale. Diversitatea comunității culturale - susținea el - este cea care separă în mod riguros națiunile și nu sângele. Spre deosebire de spiritualismul național, care a făcut din națiune un sentiment misterios ce animă populațiile, iar din istoria națiunii o evoluție autonomă a acestui sentiment, în spiritul materialismului istoric Bauer a înțeles națiunea ca produsul niciodată desăvârșit al unui proces în mod normal în curs, a cărui ultimă forță motrice o constituiau condițiile luptei oamenilor cu natura. Pentru Bauer națiunea este ceea ce este istorie în noi, iar caracterul națiunii este al istoriei fixate. Această concepție despre caracterul național ca o parte de istorie condensată contrazicea teza caracterului național imuabil, constant. Din aceeași teză a dedus națiunea ca un fenomen social, un fenomen al omului socializat. În lumina acestei teze, "trăsătura marcantă a caracterului național nu se manifestă decât ca trăsătură de caracter a individului creat de societate; el este produsul calităților moștenite și a bunurilor culturale transmise, produse de strămoși, de fiecare compatriot, într-o interacțiune constantă cu alți concetățeni, el însuși un produs social". Indivizii care aparțin unei națiuni sunt uniți de faptul că ei toți sunt produsul acelorași forțe acționante, ale aceleiași societăți. Din

https://biblioteca-digitala.ro

această rațiune națiunea este un fenomen social. Națiunea nu este o sumă de indivizi, ci fiecare este produsul națiunii. Națiunea nu datorează existența sa la statute externe, ci preexistă oricărui statut. Ea demonstrează că substratul tuturor fenomenelor sociale este comunitatea, adică faptul că particularitatea individului este în același timp o particularitate a tuturor celorlalți indivizi reuniți în comunitate. Odată constituit, caracterul național se manifestă ca forță istorică autonomă, ca putere istorică. În concluzia § 10 din cartea sa, Bauer scria: "națiunea este ansamblul oamenilor legați prin comunitatea de destin într-o comunitate de caracter". Ea nu se manifestă decât în "caracterul național, în naționalitatea individului, care nu este altceva decât determinarea săvârșită de istoria societății".[96]

Cele două doctrine naționalitare-franco-italiană și germană au fundamentat, teoretic și practic, interpretarea și aplicarea principiului de naționalitate, care a triumfat în dreptul public internațional la începutul primului război mondial. După o carieră ascendentă în secolul al XIX-lea, inaugurată de teoria lui Mancini, principiul de naționalitate a devenit unul din cele mai importante principii ale noului drept internațional, potrivit căruia o națiune, posedând o anumită autonomie este chemată tot mai mult să devină subiect de drept internațional.[97] Littré a definit principiul de naționalitate drept "principiul după care părți ale unei rase de oameni tind a se constitui într-un corp politic".[98] Potrivit acestei definiții, principiul de naționalitate reclamă coincidența națiunii cu statul sub forma statului național. Pentru De Roquette Buisson, principiul de naționalitate "este o noțiune de drept și de politică internațională care trebuie să prezideze aglomerările de popoare și să le provoace chiar la nevoie. El găsește într-o comunitate de rasă și de limbă, de religie și de interese economice baza statelor moderne".[99]

[96] Paragraful 10, *Ibidem*, p. 233 sq și comentariile de la p. 384 sq.

[97] Vezi pe larg problematica la Romulus Seișanu, *Principiul naționalităților. Originea, evoluția și elementele constitutive ale naționalității*. București, 1935.

[98] Apud George Sofronie, *Principiul naționalităților în dreptul internațional public*, p. 13.

[99] *Ibidem*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

Principiul în baza căruia "indivizii care recunosc între dânșii asemănări suficient de puternice trebuie admiși să constituie pe un teritoriu unic o comunitate politică independentă" a devenit principiu de drept internațional, traversând o întreagă perioadă de experiențe și evoluții doctrinare. Esența principiului rămâne însă ideea că națiunile constituie persoane juridice, subiecte de drept, care trebuie să beneficieze de aceleași libertăți și drepturi ca și indivizii.

Corolarul juridic al principiului de naționalitate a fost dreptul popoarelor la autodeterminare, fundamentat pe teoria electivă și teza voluntaristă a națiunii. Au fost îmbrățișate de popoarele oprimate la sfârșitul primului război mondial, au prezidat opera de reconstrucție europeană de după război prin tratatele de pace naționalitare și prin Pactul Națiunilor.

Puterile Aliate și Asociate în război au optat pentru interpretarea voluntarist-empiristă în definirea naționalității și au recunoscut principiul de naționalitate, respectiv dreptul naționalităților. Prin nota din 30 decembrie 1916, adresată puterilor inamice, aliații precizau că "nu există pace posibilă atâta timp cât nu va fi asigurată... recunoașterea principiului de naționalitate și libera existență a statelor mici". În răspunsul adresat președintelui Wilson în 12 ianuarie 1917, statele aliate precizau scopurile pentru care au intrat în război: "reorganizarea Europei, garantată printr-un regim stabil și fondat atât pe respectul naționalităților și pe dreptul la deplină securitate și la libertate de dezvoltare economică, pe care o posedă toate popoarele, mici și mari..."[100]

Aceeași concepție despre națiune a stat la baza programului președintelui american în 14 puncte din 8 ianuarie 1918, unde a precizat condițiile care trebuiau îndeplinite pentru încheierea păcii, completate cu alte 4 puncte în discursul din 12 februarie, însușite și de aliați. Ele conțin, în esență, doctrina care a prezidat opera conferinței de pace. În discursul din 12 februarie președintele Wilson preciza: "Aspirațiile naționale clar definite vor fi satisfăcute întrucât este posibil, fără a crea sau perpetua elemente de conflicte sau antagonisme care ar duce într-o zi sau

[100] George Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920*, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro

alta la ruperea păcii în Europa". Prin aceasta doctrina wilsoniană preciza și caracterul de relativitate al principiului, completându-l cu principiul superior al umanității și păcii generale. Nota secretarului de stat Lansing, din 27 august 1918, sublinia la rândul ei că pacea viitoare trebuie să aibă la bază nu dreptul guvernelor, ci al popoarelor, dreptul tuturor națiunilor la libertate.[101]

Dreptul la autodeterminare al popoarelor, înțeles ca drept al națiunilor opresate de a rupe legăturile ce le atașează unui sistem politic pentru a și-l da pe acela care le convine a devenit o normă în opera Conferinței de pace de la Paris. El semnifica extinderea și aplicarea în relațiile dintre națiuni a principiilor și normelor consacrate pentru indivizi în Declarația de independență a SUA și Declarația franceză a drepturilor omului și cetățeanului. Acest drept a fost temperat la Conferința de pace prin considerații economice, geografice, de limbă și etnie, prin clauzele tratatelor și prevederile Pactului Societății Națiunilor privind protecția minorităților.[102]

Tratatele de pace din 1919-1920 au adoptat ca idee fundamentală principiul de naționalitate, prin aplicarea căruia "ele crează noi state sau măresc teritorialicește pe altele sau îl impun statelor transformate astfel în statutul lor teritorial, ca bază a organizației lor interne.

Se încheia astfel o perioadă din evoluția doctrinară a ideii de națiune și a principiului naționalităților, prin care doctrina s-a întruchipat în teoria și practica dreptului internațional, în dezvoltările politice interne sau internaționale, care pot explica multe din realitățile lumii contemporane.

---

[101] Romulus Seișanu, *op. cit.*, p. 203-205.

[102] George Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920*, p. 51 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

ILUMINISMUL ȘI NAȚIUNEA

Istoria ideii moderne de națiune la români constituie o temă importantă pentru înțelegerea identității naționale, a militanismului politic și a ideologiei epocii, insuficient cunoscută și cercetată în raport cu evoluția ideii pe plan european. Și în cazul românesc se verifică aserțiunea lui Seton Watson, potrivit căreia în multe țări formarea conștiinței naționale a precedat elaborarea doctrinei.[1] În sens larg conștiința națională reprezintă înțelegerea de către un popor a existenței sale ca națiune, ca entitate distinctă, dorința și voința indivizilor de a aparține la această comunitate. În același timp este o reprezentare, o imagine ce și-o formează un popor despre sine, despre propria identitate, ceea ce presupune și o ipostază afectivă sau emotivă. Datorită aspectului pasional, conștiința națională devine un factor dinamic și important în procesul de formare sau structurare a solidarităților naționale.

În general istoricii plasează originea conștiinței naționale în secolul al XII-lea, precizând că națiunea medievală reprezintă un tip de solidaritate diferit de solidaritatea națională modernă. Sentimentul provocat de conștiința națională medievală este numai unul dintr-o variată gamă a sentimentelor trăite de membrii colectivității medievale - sentimentul religios, loialitatea față de stăpân, stăpânire, atașamentul față de familie, sat, breaslă ș.a. - care exprimă tipuri de solidarități specifice evului de mijloc. În anumite împrejurări, alături de aceste solidarități de stare, de obște, de confesiune, reprezentative pentru evul mediu, se manifestă și sentimentul național, dar nu le înlocuiește, ele rămân dominante, durează în timp.[2] Pentru istoria ideii moderne de națiune la români este important de stabilit în ce măsură formele

[1] Apud Ștefan Lemmy, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, București, 1986, p. 192.

[2] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

de manifestare ale conștiinței naționale medievale au fost absorbite sau valorizate de concepția modernă. Cercetarea de până acum a delimitat o serie de elemente ce ilustrează o asemenea conștiință națională medievală, inclusiv la români:

1. denumirea popoarelor și a teritoriilor lor prin nume distincte, capabile să exprime unitatea etnică (român, românesc, România).

2. cristalizarea unor state unitare, independente, dezvoltarea unei dinastii și a sentimentului de atașament față de ea, coroana personificând drepturi teritoriale și suveranitatea națională.

3. dezvoltarea unei tradiții istorice comune.

4. atașamentul de limba maternă, obiceiuri, tradiții, instituții a întreținut sentimentul de coeziune.

5. conștiința religioasă în măsura în care a avut o motivație statală sau națională.[3]

Acești factori au favorizat fenomenul de solidarizare națională, chiar dacă intensitatea și sfera lui de cuprindere erau restrânse. Formele sale plenare de expresie sunt detectabile la nivelul elitelor, sunt confuze la nivelul categoriilor populare.

Elementele individualizate de autorii de până acum ca reprezentative pentru conștiința națională medievală românească - limba, ortodoxia, tradițiile - trebuie coroborate cu alte elemente ce au individualizat pe români în raport cu alte popoare, ca de exemplu costum, artă, arhitectură. Problema esențială, care nu a fost soluționată până acum în cercetarea românească, rămâne maniera în care se manifestă aceste elemente ale conștiinței colective la diferite nivele sociale sau culturale ce compun organismul național. E. Stănescu deosebea un stadiu elementar, spontan, popular al conștiinței de sine și altul complex, ce se originează în primul, rezultat din transformările mentalității, ale

[3] Karl Ferdinand Werner, *Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale,* în "Revue historique", 1970, nr. 496, p. 285-286, 300. Pentru manifestările la români vezi Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Mărturii interne. Român-românesc în textele românești din veacurile XV-XVII,* în "Studii", 17, 1964, nr. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

ideologiei, exprimat prin cultură și care constă din următoarele elemente: conștiința unității neamului, a originii comune și a destinului comun.[4] Toate acestea au devenit din a doua jumătate a secolului al XVII-lea premise ale conștiinței naționale moderne.

La nivelul popular sentimentul național s-a exprimat în formele vegetativ etnografice ale civilizației rurale, de care a vorbit V.Pârvan. Nivelul elitar a fost mai permeabil experiențelor culturale, a fost singurul capabil să conceptualizeze. M.Berza scria că premisele medievale ale conștiinței naționale moderne se individualizează atunci când problema originilor și a unității a trecut dintr-o stare de fapt a conștiinței colective într-o chestiune de cultură.[5]

Tot ce definea conștiința națională modernă, ca discurs teoretic și sentiment al coeziunii, a fost spus la sfârșitul secolului al XVII-lea. Cum s-a realizat translația spre conștiința națională modernă, intuită de Al Russo când scria "încet câte încet neamul se preface în popor sau nație"? Pe măsură ce aceste elemente componente ale conștiinței colective se vor fixa în straturi mai largi, conștiința națională va dobândi atributele sale moderne. Pentru aceasta au fost necesare transformările economice, sociale și culturale din secolele XVIII și XIX, un progres semnificativ al instrucției și culturalizării, structurarea unei noi societăți întemeiată pe un acut sentiment al sociabilității. Transformările menționate au făcut posibilă translația de care vorbeam, dar dimensiunile fenomenului sunt greu de apreciat în stadiul de astăzi al cercetării. Identificarea structurilor societății sensibile la ideea și sentimentul național, indicele de cultură la diferite niveluri, imaginea diferitelor nivele despre națiune, imaginea globală, integrarea grupurilor sociale în militantismul național, evoluția doctrinară a ideii de națiune, toate acestea reprezintă deziderate pentru cercetarea românească, ca să avem o imagine de ansamblu a manifestărilor conștiinței naționale. Deocamdată există evaluări prin eșantioane, cum ar fi analiza vocabularului, frecvența cuvintelor cheie, conținutul semantic ș.a.

---

[4] Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 997-998.

[5] Apud Ștefan Lemmy, *op. cit.*, p. 195-196.

https://biblioteca-digitala.ro

Un indiciu convingător poate fi, de exemplu, evoluția ideii de patrie, care suprapune în mare măsură formarea și afirmarea conștiinței naționale moderne, cu atât mai mult, cu cât cristalizarea ideii moderne de patrie constituie o parte a procesului de formare a conștiinței naționale. Un inventar credibil în acest sens a propus Ștefan Lemmy într-o carte de referință.[6]

Noțiunea de patrie, cu o semnificație apropiată de cea modernă, apare din veacul XVII, după care urmează un proces de modernizare lentă. Secolul al XVII-lea a descoperit atitudinea patriotică, dar nu a și proclamat-o. Proclamarea ideii a condus la cristalizarea discursului patriotic în cultura română, care se manifestă din a doua jumătatte a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, când se afirmă și conștiința națională modernă.[7]

Cronicarii și istoricii de la sfârșitul secolului al XVII-lea au făcut distincția între dragostea de țară, restrânsă la hotarele statului și dragostea de neam, ce postula o solidaritate spirituală la nivelul întregului organism românesc. Manifestarea acestui sentiment a fost ilustrată prin utilizarea noțiunii de neam în tipăriturile românești:

- 1559-1588, în 30 de ani, în 11 tipărituri, de 17 ori;
- 1639-1656, în 17 ani, în 18 tipărituri, de 29 ori[8];
- 1673-1699, în 26 de ani, în 30 de tipărituri, de 74 ori.

Veacul al XVIII-lea a fost decisiv pentru cristalizarea conștiinței naționale moderne.

Explicația acestui fenomen a fost pusă în legătură cu progresul cultural realizat de umanismul românesc, cu laicizarea treptată a culturii, cu triumful limbii române în biserică și în cultură, ce a favorizat comunicarea între diferitele provincii, grupuri sociale și structuri intelectuale. El coincide cu dispariția sentimentului dinastic în Principatele române, cu agravarea regimului dominației otomane, ce au făcut necesară soliarizarea pe alte baze decât cele dinastice sau confesionale tradiționale,

---

[6] Vezi supra nota 1.

[7] *Ibidem*, p. 197.

[8] Ștefan Pascu, *Cartea și unitatea spirituală a poporului român,* în "Biblioteca și cercetarea ", III, 1979, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro

mai ales în urma expansiunii Reformei, Contrareformei și a reacției ortodoxe Reformei, Contrareformei și a reacției ortodoxe.

Secolul al XVIII-lea a suprapus ideea de patrie cu ideea modernă de națiune. În epoca Luminilor frecvența cuvântului patrie este excepțională, de regulă asociat cu neam, nație, obște, folos obștesc sau patriot, ca în expresia "folosul neamului și al patriei". Identificarea patriei cu națiunea este esențială pentru concepția modernă despre patrie, fenomen similar cu cel european. Mai complicată a fost această problemă la românii din Imperiul habsburgic, unde literatura oficială, didactică mai ales, inspirată de propaganda absolutismului luminat, preocupată să educe un patriotism imperial întemeiat pe sentimentul dinastic, a conferit noțiunii de patrie accepțiuni diferite, de la imperiu, țară, provincie, până la orașul sau comuna de baștină. Scrierile didactice sau manualele de patriotism identificau patria nu numai cu "locul acela unde ne-am născut", ci și cu "stăpânirea și țara toată întru care viețuim". În scrierile iluministe apar, însă, tot mai multe tendințe de a părăsi ideea imperială în favoarea unei determinări naționale a patriei, ca de exemplu la Șincai, care vorbea de patria românească. Cărturarii români au o ierarhie bine precizată a noțiunilor legate de acest ideal, cum dovedea Tichindeal când scria de "folosul omenirii, patriei și nației sale". Prin opera sa lingvistică și istorică, Școala Ardeleană a contribuit decisiv la afirmarea idealului patriotic în cultura noastra.[9]

Sub influența spiritului revoluționar francez, a iluminismului în general, în preajma revoluției din 1821 și mai ales după aceea, în Principatele dunărene au apărut două idei noi în legătură cu utilizarea conceptului de patrie: tema datoriei față de patrie ca măsură a valorii și indice de validare a patriotismului și, în al doilea rând, o altă perspectivă socială în definirea noțiunii, ce susținea ca element fundamental poporul, adeseori identificând patria cu poporul. Momentul coincide cu redimensionarea concepției despre națiune, ce încorporează de acum și categoriile

[9] Inventarul manifestărilor românești din Transilvania în secolul al XVIII-lea la Ștefan Lemmy, *op. cit.*, p. 84-89.

https://biblioteca-digitala.ro

populare, abandonând ideea medievală, care definea grupul național prin categoriile sale privilegiate.[10]

În 1802, de exemplu, D.Sturdza vedea în patrie comunitatea generală a locuitorilor. Tot atunci, Șerban Grădișteanu înțelegea prin aceasta "toată obștea, toți pământenii".

În timpul revoluției din 1821 pentru N.Greceanu "glotișul tot ce prin silnicie se află supuși la cei puțini, aceia... sunt patrie"[11], idee vehiculată de altfel și în actele revoluției lui Tudor, când a evoluat de la identificarea patriei cu norodul la ideea solidarității tuturor categoriilor sociale în cadrul patriei și al națiunii. Această din urmă idee a câștigat o mare audiență, regăsindu-se în numeroase ipostaze. Spre exemplu, un apel la unire scria: "Fiți dar uniți într-o glăsuire și statornici întru toate, spre folosul patriei, că voi sunteți patria" [12].

Un alt apel, *Pentru unire,*scrie semnificativ: "nu să cheamă dar pământul patrie, ci petrecerea lor cea politicească, adică societatea celor ce locuiesc împreună".[13] Pentru B.P.Mumuleanu erau esențiale două aspecte ale ideii de patrie: mândria națională și râvna de patriotism.[14]

Efectele Luminilor asupra societății românești, mai ales la nivelul elitar, au provocat importante mutații, contribuind la cristalizarea noului tip de solidaritate națională, ce se revendică și din principiile democratice ala Revoluției franceze.

Iluminismul a creat cadrul mental și climatul intelectual în care s-au cristalizat temele ideii naționale, favorizând cristalizarea

---

[10]Paul Cornea, *op. cit.,* p. 95 sq.; N.Bocșan, *Opțiuni sociale și democratice în procesul constituirii solidarității naționale moderne 1821-1848,* în vol. *Națiunea română.* București, 1985, p. 339-340.

[11]Ștefan Lemmy, *op. cit.*, p. 92-93; N.Bocșan, *op. cit.*, p. 344.

[12]I.C.Filitti, *Frământări politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828.*București, 1932, p. 117.

[13]Ștefan Lemmy, *op. cit.*, p. 107.

[14] *Ibidem,* p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro

structurilor solidarității noi, naționale și imaginea acesteia în conștiința colectivă.[15] Progresul spiritului laic, creșterea indicelui de cultură și a nivelului intelectual în societatea românească, asimilarea și adaptarea ideilor sau temelor iluminismului european de noile elite, capabile să conceptualizeze în sens național, toate au contribuit la descoperirea și afirmarea naționalității.[16]

Descoperirea naționalitătii și conștientizarea existenței ca națiune, cu toate implicațiile fenomenului, inclusiv sentimentul frustrării comunității naționale în raport cu alte grupuri etnice concurențiale[17] a fost rezultatul unui proces istoric ce precede epoca Luminilor[18], ale cărui origini se regăsesc în componentele conștiinței naționale medievale, resorbite, apoi, selectiv sau integral în concepția modernă despre națiune. Este un fenomen de continuitate, în care elementele constitutive ale ideii medievale au fost transformate sau adaptate într-o nouă ambianță intelectuală. Mai vechilor componente se atașează acum valorile și ideile fundamentale ale iluminismului, într-o sinteză nouă, ce reprezintă conceptul modern de națiune.

---

[15] Vezi în acest sens Hans Kohn. *The Idea of nationalism.* A study in its Origins and Background. Toronto, Ontario, 1969, p. 519 sq.; Jozef Chlebowczyk, *On Small and Young Nations in Europe.* Nation Forming Processes in Ethnic Borderlands in Est Central Europe. Wroclav, Warsawa, Krakow, Gdansk, 1980; E.Niederhauser, *A nemzeti megújúlási mozgalmak Kelet-Európában*, Budapest, 1977; *Société, nation et culture en Europe Centrale et Orientale*, Actes du II éme Colloque de Mátrafüred. Budapest, 1975, p. 15-80.

[16] Paul Cornea, *op. cit.*, cap. *Națiunea ca descoperire a naționalității și statuare a concivilității.*

[17] *Ibidem*, p. 460.

[18] Pompiliu Teodor, *Iluminismul și națiunea,* în vol. *Națiunea română*, p. 297-337.V.Cândea, *Les lumiéres et la formation de la conscience nationale chez les Roumains,* în vol. *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du sud-est europèen*, Bucarest, 1980; Gheorghe Platon, *Conștiința națională românească: geneză, dezvoltare, orizont european,* în vol. *De la constituirea națiunii la marea unire.* Studii de istorie modernă, vol. I, Iași, 1995, p. 7-34.

https://biblioteca-digitala.ro

Noua sinteză s-a realizat în spațiul românesc prin convergența istorismului cu raționalismul, care s-au dovedit capabile de conciliere în Europa Centrală sau de Est, spre deosebire de Anglia sau Germania, unde apar incompatibile.

Marcat de spiritul Luminilor și al reformismului secolului, conceptul de naționalitate s-a definit la români succesiv în plan confesional[19], cultural sau politic, paralel sau ulterior manifestărilor conștiinței naționale.

Majoritatea interpreților secolului al XVIII-lea românesc au remarcat evoluția dinspre confesional spre național până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, de la solidaritatea confesională la ideea modernă de națiune, etnico-lingvistică. Această evoluție a fost ilustrată în Transilvania prin exemplul unirii religioase și al mișcării conduse de Inochentie Micu, care a pornit de la confesional pentru a ajunge la ideea națiunii moderne, ce incorpora toți reprezentanții grupului etnic. Chiar dacă nu a fost prevalentă la Inochentie Micu, această idee a existat în paralel cu cea de națiune politică și confesională, demonstrând o evoluție clară spre concepția etnico-lingvistică. Episcopul blăjean a conceput națiunea română peste deosebirile de stare sau ordin, uneori numai în cadrul bisericii unite, alteori extinsă și asupra ortodocșilor, depășind clivajul confesional. Reprezintă un moment de tranziție spre concepția modernă, ce valorifica tradiția umanistă, asociindu-i achizițiile iluminismului politic[20]

Emanuel Turczynski a definit și o națiune confesională polietnică, concepută ca o solidaritate confesională deasupra grupurilor etnico-naționale. S-a referit în primul rând la națiunea iliră, concept cu care a operat reformismul austriac, desemnând o uniune a ortodocșilor din imperiu, lipsiți de instituții politice, susținută de cercurile aulice prin sistemul privilegiilor ilire, care permitea exprimarea individualităților etnico-lingvistice în cadrul autonomiei ortodoxe reprezentată prin mitropolia de la Carloviț.

---

19 E.Turczynski, *Konfession und Nation,* Zur frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung. Düsseldorf, 1976, passim.

20 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum,*București, 1984, passim; Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 304 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

Ideea de națiunea ilîră avea temeiuri sau motivații politice, tendința de a constitui un bloc ortodox contrapus blocului reformat maghiar și nobilimii opozante față de Habsburgi. Și acest concept se plasează într-o zonă de tranziție de la medieval la modern. Prin formarea unui nou grup privilegiat, pe linie confesională de această dată, s-a încercat estomparea procesului de afirmare a individualităților naționale în curs de cristalizare, nivelarea și egalizarea statutului lor juridic, topindu-le într-o entitate confesională, subordonată tendințelor integratoare și centralizatoare ale absolutismului luminat. Națiunea ilîră constituie o formă de expresie a rațiunii de stat, care apela la instrumentul confesional pentru a consolida unitatea imperiului și a întări centralismul, subordonând astfel biserica ortodoxă statului.[21]

Autonomia ortodoxă a suferit, însă, o grea lovitură prin încorporarea Banatului la Ungaria, în 1779, deoarece stările și ordinele privilegiate de aici nu admiteau un alt sistem de privilegii în societatea locală. Prin edictul lui Iosif II din 1781 a început practic procesul de diluare a privilegiilor ilire, accentuat după 1790, când legile dietei maghiare din 1791-1792 au recunoscut credincioșilor ortodocși drepturi egale cu cei de alte confesiuni. Astfel, această construcție imaginată de Habsburgi, care a fost națiunea ilîră și care a fost împărtășită până la un moment de toate popoarele ortodoxe din Austria și-a pierdut treptat rațiunile de existență, fiind puternic minată după 1790 de naționalismele moderne, în curs de afirmare la sârbi și la români. Congresul ilir de la Timișoara din 1790 a fost un prim semnal al crizei acestei solidarități confesionale, subminată de suprapunerea celei etnico-naționale, cum au fost solidaritatea ortodoxiei românești din Austria cu cea din Principate sau a celei sârbești cu ortodoxia din Serbia și Rusia. De la o solidaritate funcțională în secolul al XVIII-lea, sârbii și românii, cele două popoare cuprinse în cadrul națiunii ilire, au ajuns după 1790 la confruntare și segregare, datorită tendinței ierarhiei de a identifica națiunea ilîră cu cea sârbă, transformând-o astfel, într-un concept politic, asemănător cu cel de națiune politică maghiară. Acuzând exclusivismul părții sârbe și

---

[21] Pe larg problema la Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, cap. *Privilegiile ilire.*

https://biblioteca-digitala.ro

frustrarea de drepturi, românii reclamă separare confesională și organizare bisericească într-o provincie ecleziastică națională, cu ierarhie proprie, ceea ce reflectă triumful naționalismului modern. Încercarea Vienei de a nivela sau egaliza statutul confesional al celor două popoare a dus la accentuarea particularităților și specificului, mai ales prin cultivarea de către iluminism a filologiei și istoriei.

Se disloca, astfel, o formă de solidaritate ortodoxă în favoarea alteia, națională, care se va exprima în planul confesional prin dezideratul bisericii naționale. Ea amintește vechile solidarități creștine din epoca medievală, față de care reprezintă o fază de tranziție spre modern.[22] Un ecou tardiv al vechii solidarități creștine medievale, ce poate fi invocat ca o analogie, a fost și acțiunea politică româno-greacă din anii 1820-1821, susținută de Rusia, împotriva Porții, cu tendința de a cuprinde toate popoarele creștine din Balcani. Solidaritatea ortodoxă, invocată cu acel prilej, avea tradiții în principate, în moștenirea bizantină, în mișcarea elenică și planurile de restaurare a Bizanțului sub hegemonia elementului grec. Solidaritatea confesională afirmată în revoluțiile naționale din Balcani de la începutul secolului al XIX-lea a fost ultima manifestare de proporții a unui tip de solidaritate specific epocii medievale. Incapabilă să mai reziste în fața naționalismelor moderne, aceasta s-a destrămat repede, provocând segregarea românilor de greci, accelerată deja la începutul secolului trecut, încât la 1821 cele două popoare au ajuns până în pragul confruntării.

Formarea solidarității naționale și cristalizarea imaginii de sine, a conștiinței naționale, nu poate fi înțeleasă în afara elaborării modelului cultural național. Iluminismul a avut o contribuție esențială la acest fenomen, accelerând la evoluția culturii spre național. În primul rând în Transilvania, această tendință s-a afirmat în istorie și filologie, în ansamblul mișcării intelectuale realizându-se o evoluție de la ecleziastic spre laic. În paralel cu desacralizarea istoriei ecleziastice s-a remarcat

[22]Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania* (secolele XIII-XIX), Oradea, 1994, p. 109-110.

https://biblioteca-digitala.ro

tendința raționalistă, ce domină mișcarea gramatică și interpretarea istorică. Deceniul opt al secolului al XVIII-lea a fost o etapă de tranziție în evoluția spre național, cea mai mare parte a domeniilor culturale primind un colorit național. Noua orientare este ilustrată de apariția primelor scrieri istorice ale Școlii ardelene. De asemena spiritul național a devenit dominant și în scrierile ecleziastice. *Brevis historica notitia* a lui Samuil Micu reprezintă cea dintâi realizare a erudiției române ardelene în care se conturează ideologia națională în forme explicite. *Elementa linguae daco-romanae* din 1780 reprezenta un adevărat manifest național latinist. Cel mai puternic afectat de spiritul național a fost domeniul istoriografiei, prin Samuil Micu în primul rând. Promotor al noului istorism, cum excelent îl prezenta Pompiliu Teodor, acesta a realizat "prima istorie integrală a românilor din antichitate până în epoca contemporană", continuând tradiția cantemiriană. El a conceput națiunea română peste provinciile în care erau separați atunci românii, omogenă și unitară, individualizată prin limbă, obiceiuri, moravuri, fizionomia psihică, prin cultură și credință. Un rol major în imaginea ce o construiește despre români acordă originii, unității și continuității acestora, misiunii istorice de apărători ai civilizației creștine europene, individualizând componentele conceptului romantic de mai târziu. Cu Samuil Micu s-a depășit provincialismul și mentalitatea locală medievală. Prin istorism și mișcarea filologică s-a consolidat latinismul ce va deveni un motiv fundamental al conștiinței naționale și al imaginii de sine a românilor.[23]

Prin *Supplex Libellus Valachorum* au fost sistematizate revendicările politice fundamentale ale românilor, întemeiate pe o concepție modernă despre națiune, ce încorpora toate categoriile organismului național, dezvoltând o "sociologie a națiunii statornicită pe principiile egalitare și democratice". Ea reflectă depășirea confesionalismului, ideea reprezentării tuturor grupurilor sociale, inclusiv țărănimea, prin extinderea atributelor națiunii asupra categoriilor de jos, ideea voinței de a constitui organismul național în temeiul conștiinței naționale. În momentul 1791 coexistă conceptul politic și cel etnic, dar în epoca s-a făcut deja

[23] Pompiliu Teodor, *op. cit.* p. 314-315.

https://biblioteca-digitala.ro

distincție între cele două concepții, termenul neam utilizat demonstrând prevalența sensului etnic. Frecvent se utilizează cuvintele nație, neam, dar și nație pentru a desemna comunitatea românească, de regulă în asociere cu alte concepte ale limbajului iluminist sau democratic[24]. Scrierile istorice sau filologice asimilează limbajul național și politic, îl susțin doctrinar, într-un efort tot mai vizibil de comunicare cu societatea și de difuzare a noii ideologii. *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri* reflectă o asemenea tendință[25], frecvent reluată mai târziu în scrierile polemice, în cele publicate în calendare, sub formă de dialog pe teme fundamentale ale ideologiei naționale.

Perioada iluminismului târziu de la începutul secolului trecut a fost o perioadă distinctă în afirmarea conștiinței naționale, în asimilarea ideii la nivelul mai multor categorii ale societății românești. Se produce și un fenomen de convergență a dezideratelor generale cu cele locale, care sunt ridicate la dimensiunea națională de pe pozițiile identității naționale. Limbajul actelor politice, mai ales, desemnează tot mai mult țărănimea ca o componentă importantă a națiunii, asociind trăsăturilor etnice problema socială a națiunii. Prin *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* ideologia națională propusă de Școala ardeleană s-a difuzat în toate provinciile românești. Frecvența noțiunilor nație, națiune, nație, neam ilustrează progresele spiritului național. Între elementele constitutive ale conștiinței naționale au fost vehiculate tot mai mult ideea unității neamului și a unității politice românești, a națiunii pe teritoriul fostei Dacii, definită ca teritoriu național. Ideea o exprima convingător Ioan Budai Deleanu, când scria: "Destul că neamul românesc custă și face în Dacia o nație de frunte dintru mai multe milioane alcătuită, care nu dorește alta, numai ca prin o mai mare cultură să se poată apropia de celelalte neamuri politice a Europii"; Gheorghe Șincai și Samuil Micu au fundamentat istoric această idee, accentuând orientarea românilor din Transilvania spre comunitatea general națională, sentimentul de solidaritate cu românii de pretutindeni.[26]

---

[24] *Ibidem*, p. 318-323.

[25] *Ibidem*, p. 324.

[26] Pe larg, *Ibidem*, p. 325-331.

https://biblioteca-digitala.ro

Cristalizarea conceptului cultural de naționalitate în iluminismul românesc a fost favorizată și de afirmarea naționalismelor la popoarele învecinate, definindu-se, deseori polemic[27], prin delimitare sau confruntare cu tendințele inglobante ale naționalismului grec, maghiar, sârbesc sau rutean, ce au stimulat tendințele de segregare sau confruntarea. Și aceste fenomene au colaborat la intensificarea efortului intelectual de definire a națiunii.

Sintetizând contribuțiile iluminismului la definirea conceptului modern de națiune, într-o primă accepțiune ideea cultrală de naționalitate s-a exprimat prin afirmarea comunității de neam[28], a unității etnice într-un teritoriu considerat național, generic denumit Dacia, Daco-România, Țara Românească, prelungire a ideii cantemiriene de patrie originară, primitivă a românilor. Ioan Budai Deleanu a formulat clar această idee scriind: "nația românească ce în Țara Românească și în Moldova stăpânește, iară în Ardeal, în Maramureș, în Banat cu părțile Ungariei despre răsărit până la Tisa cea mai mare parte lăcuiește, purcede de la cei romani care au rămas în Dacia".[29] O regăsim la Dimitrie Tichindeal, care vorbea de "Dachia, în Banat, în Ardeal, în Țara Românească și Moldova".

O altă ipostază a conceptului ilustrează tendințele de individualizare a națiunii în raport cu alte popoare. Iluminismul a consacrat între factorii de personalizare a națiunii limba, obiceiurile, trecutul comun[30], accentuând însă cel mai mult originea romană și latinitatea, pe care se întemeia ideea comunității de neam, respectiv unitatea organismului național. După travaliul intelectual efectuat de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, cu Petru Maior și generația iluministă târzie sau preromantică afirmarea romanității ca element distinctiv, calitativ al națiunii se face cu pasiune, în spirit polemic și cu notă politică accentuată, ce anunță viitorul romantism.

---

[27] Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni,* București, 1997, p. 10.

[28] P.Cornea, *op. cit.,* p. 465.

[29] Apud Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 330.

[30] Paul Cornea, *op. cit.,* p. 477-508.

https://biblioteca-digitala.ro

Polemicile lui Petru Maior cu adversarii romanității inaugurează o direcție în acest sens, ce va domina viața intelectuală românească câteva decenii.[31]

Din această generație, Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu au reușit, poate cel mai bine, să conceptualizeze motivul în contextul general al ideologiei naționale, din perspectiva metodei analitice iluministe de întoarcere la original. Eftimie Murgu scria chiar despre necesitatea cunoașterii națiunii, care "începe de la obârșia națiunii, iar obârșia națiunii formează temelia edificiului de cunoaștere". Principiul metodologic raționalist era, însă, amendat de viziunea istoristă a continuității roman-român, învederând o tentativă în plan teoretic de conciliere a istorismului cu raționalismul. Această sinteză raționalism-istorism, inaugurată de iluminismul târziu și preromantism, fixa tema originilor într-o perspectivă doctrinară mai largă, destinată a fundamenta teoria unui specific național. Cu iluminismul această temă intra definitiv între componentele a ceea ce romantismul a denumit spiritul sau geniul națiunii. Tema avea o deschidere spre viitor, postulând un alt loc pentru români în lume, în virtutea originii nobile a poporului român, care era continuatorul celei mai strălucite civilizații antice. Tema genera un sentiment de mândrie, ce va întreține conștiința colectivă românească, favorizând solidarizarea comunității. Mai apropiat de spiritul raționalist, Paul Iorgovici scria: "precum cuvintele care vorbim și numele care purtăm ne mărturisesc pre noi a fi următorii Nații Romanești". Tichindeal descifra între "diamanturile cele scumpe" ale nației "mărirea, însuflețirea, bărbăția, fapte bune ale strămoșilor, romanii cei bătrâni".[32]

Generația preromantică prin Maior, Bojincă sau Murgu a reluat tema originilor într-un spirit polemic, asociată ideii naționale, identificând la un moment dat romanitatea cu naționalitatea. Ca argumente în favoarea romanității invocau numele, limba, obiceiurile și datinile, delimitate ulterior ca mijloace de

---

[31] M.Protase, Petru Maior polemist, în *"Studii și cercetări științifice. Filologie"*, Iași, 1961, fasc.2; Damaschin Bojincă, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național.* Timișoara, 1978, p. XXII-XXV.

[32] Apud Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, p. 312-313.

https://biblioteca-digitala.ro

individualizare a națiunii, ca elemente constitutive ale definiției națiunii ce o va elabora secolul XIX romantic. Ideea romanității a dominat epoca Luminilor, conștiințele intelectuale și mentalul colectiv, descendența romană constituind cel mai de seamă atribut al națiunii, certificatul de noblețe căruia Luminile i-au dat strălucire, constituind, după expresia lui Paul Cornea, unul din elementele ce personalizează națiunea. "Nația aceasta e una din cel mai nobil sânge plămădită dintre toate națiile", scria Alexandru Gavra, motiv ce-l determină să avanseze ideea misiunii acesteia în lume: "se văd de la maica fire a fi hotărâți să mai joace o dată în Teatrul lumii o rolă interesantă". Prelimina astfel ideile mesianice de mai târziu, în acest caz romanitatea legitimând misiunea istorică, destinul ca românii să aibă un rol în omenire. Interdependența romanitate - naționalitate a fost susținută ideologic prin scrierile polemice ale generației preromantice, remarcându-se evoluția de la erudiție la ideologie în cele trei exemple menționate, ce se pot multiplica. Polemicile reprezintă un moment în evoluția spre conceptul etnic de naționalitate, ilustrând o adeziune timpurie la ideile herderiene. Afirmarea romanității era principalul mijloc de individualizare a românilor în fața tendințelor înglobante ale națiunilor politice în expansiune.[33]

Pornind de la romanitate, conceptul cultural de naționalitate și-a asociat, în spirit istorisit, ideea continuității, sugerând o continuitate roman-românesc, menită să ridice calitativ națiunea. Românii, "partea cea mai numeroasă", deci "națiunea principală a fostei Dacii", au constituit elementul de permanență și continuitate în teritoriul național, "din zilele lui Traian... au fost domnitori în Ardeal și Țara Ungurească... în Țara Românească și în Moldova și până în zi de astăzi sunt domnitori", idee dominantă în scrierile istorice sau filologice.

Definind naționalitatea ca expresie a caracterului națiunii, a specificului național, generația preromantică a conceput factorii de individualizare a națiunii în limbă, istorie și folclor, fiecare constituind teme distincte în cultura epocii, evoluând de la o

[33] *Ibidem*, p. 313.

https://biblioteca-digitala.ro

concepție raționalistă la una istoristă sau la o sinteză a celor două direcții.[34]

Limba a deținut primul loc într-o posibilă ierarhie a factorilor ce definesc un profil psihic distinct al națiunii, mai întâi ca mijloc de comunicare ce favorizează sau conservă unitatea corpului național, ca un garant al naționalității apoi, și, în sfârșit, ca expresie a specificului național. O atare interpretare a instrumentului lingvistic a fost inaugurată de Paul Iorgovici, care scria că "limba și nația cu același pas pășesc", lansând interpretarea de sorginte herderiană. Din această perspectivă, cărturarul bănățean pleda pentru cultivarea limbii ca un imperativ al ridicării calitative a națiunii și a progresului acesteia: "Dacă te atinge câtva numele românesc - scria Paul Iorgovici - stă cu dedinsul de cultura limbii românești." Limba a fost mereu asociată națiunii. În spirit herderian scria și Murgu, cu o aplecare mai mare spre teoretizare și conceptualizare: "ar trebui ca atenția noastră să fie cu precădere îndreptată asupra limbii, originii acesteia, asupra naturii, supleții și izvoarelor de formare, căci limbă și națiune sunt legate într-olaltă în modul cel mai intim, ca atare formarea națiunii poate fi favorizată numai prin formarea limbii".

Anticipând exprimările viitoarei generații romantice, Murgu a reabilitat, după Herder, virtuțile limbii populare, "mult mai curată decât limba mutilată bisericească", expresie a calităților și resurselor geniului poporului, a originalității și perenității acestuia, în ultima instanță a specificului național: "Limba românească, gonită de foarte mult timp, trăiește numai în vorbirea poporului. Străduința unora de a o extermina cu totul a fost zadarnică".[35]

Etnografia și folclorul ca forme de exprimare a specificului național, a individualității românești au fost interpretate de Lumini în aceeași concepție duală, raționalist-istoristă, specifică preromantismului. Interpretarea a fost inaugurată de Bojincă, primul care a încorporat preocupările de etnografie și folclor conceptului cultural de naționalitate dintr-o perspectivă romantică, pentru că, anterior, în aceste domenii s-au exprimat Gh. Șincai, S. Micu, I. Tincovici, D. Țichindeal, însă dintr-o perspectivă strict

[34] *Ibidem*, p. 313-315.

[35] *Ibidem*, p. 315.

https://biblioteca-digitala.ro

raționalistă, iluministă, ce condamna credințele și obiceiurile, declarându-le prejudecăți sau superstiții.

Prin D. Bojincă interesul pentru etnografie și folclor a fost motivat de doi factori: ca argument în favoarea originii romane și dintr-o motivație estetică, subordonată definirii specificului național. În primul caz, ideea romanității a fost susținută comparativ, prin asemănarea sau identificarea obiceiurilor romane cu cele românești, ca expresie a continuității spirituale și de civilizație. În această interpretare se disting două concepții, ilustrate de același Bojincă, care a repertorizat obiceiurile românești pentru a ilustra, prin comparație cu cele romane, latinitatea limbii și romanitatea poporului, direcție ce va stăpâni interpretarea folclorului românesc până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Bojincă și-a expus considerațiile privind continuitatea sau asemănarea unor obiceiuri, credințe, ocupații romane cu cele ale românilor, convins de valoarea documentară, ca argumente în favoarea romanității, căci "precum se citesc a fi fost la romanii cei vechi, așa sunt și astăzi la daco-romani". Concepția lui științifică despre etnografie sau folclor, ilustrată prin repertoriul comparatist de obiceiuri, asociază perspectivei comparatiste și o dimensiune istorică, fixată pe o concepție specifică Luminilor, apropiată de ceea ce am numi astăzi istoria civilizației așa cum a propus-o în epocă Voltaire. În această concepție, obiceiurile îi apar ca trăsături distinctive ale civilizației unui popor, ca un element de conservare a specificului acestuia în devenirea sa istorică: "aceste datini ce se păstrează de români atâtea sute de ani, între atâtea valuri, între atâtea nevoi și strămutări... sunt mai mari și mult mai temeinice mărturii despre adeverirea urzirii noastre".

În al doilea caz, perspectiva estetică servea nevoile definirii caracterului sau specificului național. Tot Bojincă inaugura timid această interpretare, atunci când scria: "Temeiurile păstrării a unor asămine datini moștenite de la romani nainte de alte veacuri este tot acel care au fost și al păstrării limbii naționale... nimic este mai dulce și mai sfânt românului adevărat decât a-și păzi limba și legea... Și pentru ce? Pentru că își iubește naționalitatea". Această nouă atitudine față de etnografie și folclor, ca expresie a geniului național, apare și mai clar formulată

https://biblioteca-digitala.ro

la Eftimie Murgu, pentru care "portul, felul de viață, religia, obiceiurile, dansurile", "menționatele caractere naționale ale românilor reprezintă tot atâtea facsimile ale căror romane". În materie de folclor cărturarul bănățean afirmă o atitudine estetică tranșantă în favoarea geniului creator al poporului, fixat la temelia națiunii, considerându-l o expresie a specificului național: "Nu puține caracteristici ale unei națiuni ni le oferă muzica, simplele cântări naționale exprimă specificul gustului național natural".[36]

În concepția generației preromantice istoria legitima existența românilor ca națiune. Considerată depozitarul drepturilor originare ale națiunii, istoria a reconstituit cadrul unitar de manifestare a organismului național și a individualizat pe români prin fapte exemplare, cu deosebire în evul mediu. Restituirea imaginii exemplare a națiunii în faptele tracutului avea o funcție militantă în contemporaneitate, se dorea un exemplu și un îndemn în virtutea concepției historia magistra vitae. Ideea apare clar exprimată la Florian Aaron, pentru care istoria patriei este "oglinda aceea magică a veacurilor trecute, icoana cea adevărată a vremii de acum și cheia cea de mare preț cu care se deschide oarecum și ascunzișurile viitorului... într-însa, ca într-un hrisov sigur, sunt scrise cu slove de aur drepturile unei nații pentru începutul, numele și pământul sau... și tot printr-însa poate cineva să îndrăznească a pătrunde oarecum și în intunericul viitorului și să se apropie cu ideea de soarta ce așteaptă pe acea nație".[37] Cultivarea medievalismului, alături de tema originilor, încorpora conștiinței naționale ideea unității comunității, descoperită la început în plan livresc, pentru ca ulterior să dobândească valențe politice. Epoca lansează cultul pentru fapta lui Mihai Viteazul, cu tentă militantă clară, prin D.Bojincă și Fl.Aaron, transformat ulterior în mit de romantici. Evoluția conceptului de unitate națională (comunitate de neam, limbă, teritoriu, cultură) spre politic anunță afirmarea principiului de naționalitate, marchează de fapt trecerea la conceptul politic de națiune pe care îl consacră romantismul.

---

[36] *Ibidem*, p. 307-309, 315-316.

[37] P. Cornea, M. Zamfir, *Gândirea românească în epoca pașoptistă*, vol.I, București, 1969, p. 142.

https://biblioteca-digitala.ro

Până la acest moment, ideea a traversat etapa unității culturale, a necesității unificării morale și spirituale. Idee directoare a generației, a fost mereu invocată de la Țichindeal, Diaconovici-Loga, până la D. Bojincă. "Mintea! - scria Țichindeal - mărită nație daco-românească în Banat, în Țara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Țara Ungurească, mintea! Când te vei lumina cu învățătura, cu luminatele fapte bune, te vei uni, mai aleasă nație pe pământ nu va fi înaintea ta." La fel pleda și Bojincă pentru unire sufletească și spirituală, scriind: "să aducem cugetele noastre într-o unire". Ideea a fost exprimată și prin încrederea acordată de românii din Austria în viitorul Principatelor, în propaganda făcută realizărilor de acolo după 1822.[38]

Iluminismul a consacrat întâietatea cărturarilor din Banat și Transilvania în definirea ideii moderne de națiune la români. Explicația o furniza cu ani în urmă Paul Cornea, remarcând faptul că societatea românească de aici era mai omogenă, nu era sfâșiată de clivajele sociale care existau în același timp în Principate, iar sentimentul de frustrație ca grup etnic era trăit mai intens aici, românii fiind excluși din sistemul constituțional, considerați numai tolerați, lipsiți de drepturile concivilității.[39]

Odată cu iluminismul, concepția despre națiune la români s-a elaborat prin adecvarea ideilor contractualiste la spiritul filosofiei germane, într-o tentativă de sinteză originală, ce reprezintă o contribuție la filosofia politică a secolului al XIX-lea, la sociologia națiunii în special. Vom remarca doar că ideea de națiune, definită în Banat și Transilvania până în deceniul cinci al secolului al XIX-lea era mai aproape de interpretarea istoristă germană, deși nu i-au lipsit elemente de natură contractualistă. O remarcă se cuvine și pentru situația particulară din Banat, unde absența tradiției națiunilor politice a făcut posibilă de la început interpretarea națiunii de pe poziții etnico-lingvistice, eludând total conceptul medieval. Doar conceptul confesional de națiune a estompat un timp afirmarea noii idei.

---

[38] Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, p. 316-317.

[39] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, p. 458.

https://biblioteca-digitala.ro

Generația preromantică a realizat un efort mai mare de conceptualizare și teoretizare în această problemă, în raport cu generația anterioară, depășind net ideea culturală sau culturalizantă de naționalitate a iluminismului. Din acest punct de vedere, în ordine cronologică D. Bojincă și E. Murgu au meritul de a fi inaugurat abordarea teoretică a temei națiunii dintr-o perspectivă nouă, ce anunță viitoarele contribuții ale romantismului. Pornind de la elementele componente ale conceptului iluminist, limbă, obiceiuri, origini, istorie, bănățenii au realizat o primă sinteză pe care se va întemeia romantismul politic în efortul său teoretic. Demersului istorico-lingvistic de sorginte herderiană[40], Murgu i-a asociat spiritul filosofic kantian. A fost, după știința noastră, primul în cultura română care a definit națiunea ca o persoană juridică, înzestrată cu drepturile proclamate de liberalism pentru indivizi. Extrapolând principiile liberalismului individualist asupra națiunii ca persoană colectivă, a inaugurat sinteza naționalism-liberalism, caracteristică sociologiei națiunii la popoarele din Europa Centrală și de răsărit. "Oamenii luați ca indivizi-scria E. Murgu - sunt în anumite privințe persoane morale, iar printre acestea națiunea nu este cea mai neînsemnată; ca atare, orice persoană morală este obligată, conform legii naturale la autostimare, aceasta constituind prima justificare a culturii, virtuții și fericirii."[41] Fragmentul a fost pus în legătură cu ideile kantianului Krug, care s-a bucurat de un mare ecou în pașoptismul ardelean. În spiritul toleranței și liberalismului, generația preromantică a respins confesionalismul, pledând pentru unitatea organismului național, indiferent de religie. Ilustrând progresul spiritului laic, după Samuil Micu, E. Murgu a făcut o distincție clară între națiune și religie, scriind că "nu sunt același lucru".

---

[40] Pentru influența ideilor herderiene în Austria vezi Holm Sundhausen, *Die Ein fluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völker der Habsburger Monarchie,* München, 1973, Pentru români vezi Iosif Wolf, *Herderianismul - componentă a generației române de la 1848,* în "Marisia", VIII, 1978, p. 146-156.

[41] Eftimie Murgu, *Scrieri,* București, 1969, p. 99-100 (Toate trimiterile la Eftimie Murgu se fac după această ediție).

https://biblioteca-digitala.ro

Preocuparea pentru individualizarea națiunii a condus în deceniul patru la definirea specificului național în spiritul ideilor herderiene. Tot meritul lui E. Murgu a fost acela de a fi teoretizat acest specific, caracterul sau geniul național scriind: "Este incontestabil că printre caracteristicile naționalității se socotesc în primul rând descendența și spiritul național, specific oricărei națiuni". Murgu a definit geniul (spiritul) național ca trăsătură esențială a naționalității, cea mai puternică, ce traversează timpul ca o veritabilă ereditate: "Această caracteristică a fiecărei națiuni s-ar numi caracterul național sau spiritul național. Acest urmaș inseparabil, care singur, cu caracteristicile naționale specifice lui, formează naționalitatea este divinitatea protectoare, implacabilă, care rezistă atât de viguros unei transformări integrale a națiunii"[42]. Tributar conceptului german de Volksgeist, Murgu definea specificul național ca un factor transcendental, de continuitate și permanență, "care se transformă neîntrerupt printr-o anumită ereditate", o caracteristică ce nu este supusă observației și deci nici voinței noastre, "fiind totuși recunoscută și deosebită de alte națiuni".

Conceptul cultural de naționalitate al Luminilor a precedat definirea politică a națiunii, desăvârșită de romantism. Iluminismul a conferit ideii naționale caracterul de idee forță, o funcție militantă, configurând o conștiință și o imagine de sine a națiunii, în care se regăsesc enunțate, chiar dacă nu și sistematizate, câteva din componentele concepției europene. O asemenea interpretare culturalizantă a națiunii a conferit militanstismului național în epocă o notă eminamente culturală și legală în perioada dintre *Supplex* și revoluția pașoptistă.

Romantismul politic va prelua această moștenire într-un efort intelectual de continuitate, dar și de transformare, în plan politic în primul rând, de interferență și confluență cu manifestările culturale de peste munți.

Deplasarea centrului de greutate al culturii române în Principate, după contribuțiile Școlii Ardelene, multiplicarea schimburilor și a comunicării cu intelectualii din provinciile dunărene, interesul marcat în Transilvania pentru realitățile din

---

[42] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

țările române revenite sub guvernarea domnilor pământeni, au deplasat centrul vieții naționale acolo și, inevitabil, au contribuit la definirea națiunii române în raport cu majoritatea acesteia locuitoare în provinciile de peste munți. Contribuțiile pașoptismului românesc din cele două Principate au influențat, până la un punct, demersul teoretic din Transilvania și Banat, astfel că inventarul lor este necesar pentru a înțelege mai exact evoluția ideilor la românii din Austria, unde romantismul s-a instaurat mai greu, în forme diferite de cele întâlnite în Principate, cu numeroase prelungiri iluministe.

https://biblioteca-digitala.ro

ROMANTISMUL POLITIC ȘI IDEEA LIBERALĂ DE NAȚIUNE ÎN PRINCIPATE

Efortul de definire a naționalității în Principate a fost potentat de momentul 1821 prin incontestabilele contribuții de natură ideologică enunțate de revoluția lui Tudor: reconsiderarea factorului popor, conceput ca subiect al istoriei și componentă fundamentală a organismului național, perspectiva democratică din care a fost definită naționalitatea, unitatea dintre social și național ca premisă a reconsiderării pe baze democratice a ideii naționale. Incorporarea categoriei popor organismului național favorizează demersul de solidarizare pe baze etnice, peste deosebirile de stare, motiv fundamental al conceptului modern de națiune, ridicat de revoluție la principiu de prim rang în autodeterminarea națiunii și instaurarea suveranității naționale. În termeni pragmatici, o atare concepție susținea restructurarea societății și a organizației de stat în sens democratic și național, presupunând reorganizarea instituțiilor fundamentale ale țării - domnia, biserica, armata, legislația, justiția s.a. - pe baze naționale și, totodată, accesul unor forțe mai largi la viața politică, inclusiv al poporului, postulând ideea suprapunerii statului cu națiunea, ceea ce înseamnă, de fapt, debutul fenomenului de politizare a ideii de națiune, reluat și amplificat de revoluția pașoptistă. Ideologia anului 1821 a reactualizat și viziunea general românească, cu un grad de politizare mai accentuat, invocând necesitatea unității politice ca expresie a principiului de naționalitate.[1] Importanța colaborării celor două Principate în efortul de autodeterminare și modificare a statului internațional apare formulată în proclamațiile anului 1821: "ca unii ce suntem de un neam, de o lege și sub aceeași stăpânire... să putem

[1] Nicolae Bocșan, *Opțiuni sociale și democratice în procesul constituirii solidarității naționale moderne 1821-1848*, în *loc.cit.*, p. 338-340.

https://biblioteca-digitala.ro

câștiga deopotrivă dreptățile acestor două Principaturi".[2] Din aceste motive nu mai apare exagerată afirmația lui Kogălniceanu, potrivit căreia "întâmplărilor de la 1821 suntem datori cu orice propășire ce am făcut de atunce, căci ele ne-au deșteptat duhul național ce era adormit cu totul".[3]

Ideea solidarizării naționale, însă, se manifestă mai pregnant în planul politic practic, în programe, proiecte de reformă și reorganizare[4] și mai puțin în demersul teoretic, doctrinar. Se impune și observația că tendințele de solidarizare se confruntă în Principate cu exclusivismul de stare al privilegiaților, uneori cu pretenția acestora de a fi considerați ei singuri națiunea, ceea ce amintește de ideea medievală. Expresia teoretică a fost uneori limitată, reducționistă, ca la Iordache Rosetti Roznoveanu în Moldova, care susținea că doar "obșteasca legătură în contribuție va face legătura naționalicească ", pentru că, atunci "de la cel mic și până la cel mai mare... vor fi legați a sprijini cu un deopotrivă interes și durere așezarea aceasta... și cine va putea atunci să biruiască neamul unit".[5] Pledoariile pentru unitatea organismului național, pentru unire au alimentat viziunea general românească a deceniilor doi și mai ales trei ale secolului trecut. Un pamflet anonim scria: "Neamul românesc... îndată se va împicioroga cănd vor hotărî ca prin înfrățită unire să se depărteze de neamul cel străin"[6], unirea corpului național postulând în acest caz și segregarea de elementele etnice străine. Unitatea organismului național era deviza tuturor spiritelor, încât epoca abundă în

---

[2] *Documente* privind *istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, București, 1959, p. 33.

[3] Nicolae Bocșan, *Opțiuni sociale și democratice în procesul constituirii solidarității naționale moderne*, p. 340.

[4] Vezi mai ales V.Sotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de* drepturi *din țările române în secolul al XIX-lea*, București, 1976; Vlad Georgescu, *Memoirs et projets des reformes dans les Principatés Roumaines*, I, 1769-1830, București, 1970; II. 1831-1848, București, 1972.

[5] I.C. Filitti, *Frământări politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1848*, p. 112.

[6] *Ibidem*, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro

apeluri la unitate: "dar însă fiindcă, după parimie, unul este nici unul, unirea și era de mare trebuință a se dezrobi și cealaltă, spre a alcătui totimea trupului românesc întru întregimea sa cea dintâi... corabia cea putredă... a neamului românesc astăzi are trebuință de un corăbier iscusit... și aceasta este unirea... Românilor! ... Românilor! ... Fiți dar uniți într-o glăsuire și statornici pentru toate spre folosul patriei, că voi sunteți patria!".[7]

Efortul de autodefinire, de conceptualizare a fost apanajul elitei, boieri, intelectuali, cler. Literatura care s-a născut din experiența anului 1821 rămâne importantă pentru enunțarea problemelor ce vor fi încorporate de sinteza deceniilor următoare. Din moștenirea ideologică a revoluției s-a transmis romantismului politic pașoptist valoarea factorului cantitativ, poporul, așezat la temelia națiunii, greutatea celor mulți, care dau "obștescul duh sau duhul celor mai mulți dintre români". Ideea a fost subliniată în epocă: "Unit firește este românul cu românii, dar unire spre folos obștesc nu poate a se face decât de cei mai mulți, dacă nu de toți de obște"[8], ilustrând o viziune mai largă, chiar dacă nu se extinde asupra totalității care reprezintă comunitatea etnică.

În acest proces de solidarizare pe baze etnice un rol important l-a avut, pe urmele tradiției ideologice a revoluției, invocarea patriei ca idee forță menită să polarizeze energiile, identificată, am văzut, tot mai mult cu națiunea. Idealul epocii era "să fim socotiți, după cum și firește suntem patrie", definită, așa cum o făcea Tudor Vladimirescu la 1821, ca sinteză a intereselor celor mulți: "Acei puțini, care cu nedreptate se slujesc de patrie nu pot fi patria, iar glotișul tot, ce prin silnicie se află supuși la cei puțini, aceia și firește și pravilicește sunt patria și orice putere care se oblăduiește cu pravili și cu dreptate așa îi poate numi".[9] Viziunea care însoțește idealul de patrie este una democratică, întemeiată pe ideile secolului al XVIII-lea, care fac posibilă și necesară unirea, solidaritatea ce dă fundament patriei. Aceasta determină, însă, o preocupare mai mare pentru concilierea sentimentului individual cu cel colectiv, pentru educarea celui din

---

[7] *Ibidem*, p. 117.
[8] *Ibidem*, p. 117.
[9] *Ibidem*, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro

urmă în vederea "întocmirii" patriei, identificată cu națiunea. Asemenea preocupări se regăsesc la boierimea mică, ce respingea exclusivismul de stare al marii boierimi, asumându-și dreptul de a vorbi în numele celor mulți și invocând greutatea ce o dă numărul în acest demers de solidarizare: "Zicem că izbăvirea de cele rele și întemeierea fericirii neamului românesc nu spânzură numai în voința celor de treapta întâi... Trebuie unire între toți fiii patriei".[10]

În travaliul intelectual de la Lumini la romantism, centrul de greutate al vieții culturale și naționale s-a deplasat din Banat și Transilvania în Principate, unde restaurarea domnilor pământeni a provocat o resurecție a spiritului național, a culturii în general. În acest cadru se remarcă încrederea românilor din Imperiul habsburgic în viitorul Principatelor.

Viziunea general românească, expresie a sentimentului de unitate, tendința procesului de integrare spre Principate, în sensul asocierii tuturor conaționalelor la noua comunitate, ideea unității culturale care intreținea sentimentul solidarizării peste granițele politice au pregătit spiritul public românesc pentru o abordare politică a problemei. Odată cu romantismul, ideea romanității, religia generației iluministe, face loc ideii unității, care ocupă locul central în manifestările culturale sau politice. Ideea coboară acum din planul cultural în realitatea mișcărilor politice, în programele naționale dintre 1830-1848. Nu întâmplător, reflectând și un demers doctrinar, epoca pune în termeni politici chestiunea unirii și a independenței națiunii, enunțând treptat componentele viitoarei concepții a autodeterminării ce a guvernat revoluția democratică românească din 1848.

I. Ungureanu a conferit pașoptismului meritul de a fi inaugurat sociologia națiunii la români, preluând contribuțiile anterioare, într-o încercare de sinteză ce se dorea și un model global de modernizare pe care l-a propus secolului al XIX-lea. Rezumând explicațiile sale despre obiectul acestei sociologii, am reținut ideea că sociologia românească s-a născut ca știință a națiunii pe cale de constituire, în tensiune cu formarea societății moderne. Formarea structurilor specifice acestei societăți a

[10] *Ibidem*, p. 122.

https://biblioteca-digitala.ro

suprapus fenomenul solidarizării naționale. În timp ce modelul de raționalitate burghez era universalist, cel națioal pornea de la particular, specific, individual și în mare parte irațional.

Inevitabil, observa Ungureanu, a apărut această contradicție între idealul național și cel al raționalității burgheze, ce a marcat și sociologia românească în căutarea obiectului propriu. Atunci când au încercat să aplice modele universale la realitățile românești, cărturarii pașoptiști s-au confruntat cu această contradicție dintre modelul burghez, capitalist și idealul național, ce a marcat practic întreaga dezbatere intelectuală a secolului. Cu pașoptismul s-a născut, susținea I. Ungureanu, o sociologie cu un obiect diferit de cel al sociologiei occidentale, definit prin tendința de a adapta modelul de raționalitate burghez la spiritul românesc, de a-i găsi o adecvare națională. De aceea sociologiei românești i-a fost constitutivă problema jocului, a tensiunii dintre idealurile sociale și realitățile naționale. De aici și distincția dintre societate și națiune, respectiv problema compatibilității dintre cele două tipuri de raționalitate. De aici preocuparea pentru a verifica enunțurile generale în contexte istorice specifice, respectiv de a verifica organicitatea acestor principii sau idealuri sociale cu tradiția istorică românească.[11]

Enunțurile pașoptiștilor din Principate despre națiune sau naționalitate nu au fost expuse sistematic, în lucrări cu caracter doctrinar, cele mai multe au fost diseminate în publicistică, literatură, istorie, filosofie sau scrieri politice, cu inconsecvențe de limbaj și metodă. Au fost formulate în focul militantismului, în legătură cu alte probleme, de obicei sociale și politice, au fost susținute cu pasiune și angajament, în programe reformatoare sau revoluționare, care din rațiuni tactice nu reflectă întotdeauna realitatea. Este dificil de reconstituit o idee sau o concepție unitară despre națiune la pașoptiști din cauza eclectismului epocii, a varietății exprimărilor, surselor sau modelelor insuficient asimilate. Din aceste motive prezentăm teme sau motive ce au intrat în concepția epocii despre națiune, selectate din operele vremii și de

---

[11] Am rezumat ideile lui Ion Ungureanu, *Idealuri sociale și realități naționale. Seriile constitutive ale sociologiei românești* (1848-1918), București, 1988, cap. *Geneza sociologiei românești*, p. 11-48.

https://biblioteca-digitala.ro

la personalități reprezentative din Principate care s-au pronunțat în această chestiune.

Într-o ideologie eclectică, care aborda, nu fără diletantism, aproape toate problemele modernității, în preocuparea de a elabora un model propriu al modernizării, enunțurile pașoptiștilor despre națiune s-au făcut de regulă în legătură cu alte teme, în tentativă de a propune o viziune organică, globală asupra societății românești.

I. Heliade Rădulescu și-a definit ideea de națiune în raport cu cea de societate. Națiunea constituia singura realitate socială pe care o accepta Heliade, referindu-se la societatea românească, anormală în concepția sa. El definea națiunea de pe o poziție organicistă, ca "un singur corp, o individualitate colectivă", care se constituie după legi proprii. Din această perspectivă teoretică a respins concepția contractualistă despre națiune, scriind fără echivoc că națiunea "nu este o convenție, o învoială între indivizi". Favorabil direcției naturaliste, Heliade descifra legile de constituire a națiunii în propriul trecut, în tradiția ce trebuia respectată, "dacă vrea să trăiască ca nație". Fără să abandoneze total filosofia secolului al XVIII-lea, o accepta în principiile sale la constituirea umanității, privită ca un ideal.[12] Legile de constituire a națiunii la Heliade erau legi de natură istorică și trebuiau să respecte evoluția proprie a poporului respectiv: "Cu legi și doctrine eterogene, aduse sau imitate de dinafară se pierde România, pentru că, scria el, ardicându-i-se elementele ei vitale, i se impun altele, pe care nu le pot respira plămânii ei".[13] În evoluția de la norod la popor și apoi națiune, teoria sa fixează un rol esențial conștiinței de sine a comunității, un element nou în conceptualizările generației, insuficient valorificat. Heliade susținea în acest sens că numai atunci când "noroadele s-au deșteptat de sine și strigă spontan, numai atunci când a sunat ora mântuirii lor", pot întemeia societatea[14]. Distincția pe care o face între legile generale ale sociabilității și

---

[12] *Ibidem*, p. 53.

[13] I. Heliade Rădulescu, *Echilibru între antithezi sau Spiritul și materia, Bucuresti, 1859-1869, p. 7.*

[14] *Ibidem*, p. 139-140.

https://biblioteca-digitala.ro

legile naturale ale constituirii sau evoluției națiunii reflectă, în fapt, tensiunea și ezitarea în ideologia sa între istorism și raționalism, încercarea de a le concilia sau armoniza, primele fiind legi ale umanității, celelalte legile istorice ale constituirii națiunii.[15]

În al doilea rând, Heliade a definit națiunea dintr-o perspectivă evoluționistă. În concepția sa, primul stadiu pe care l-a traversat etnia românească a fost cel de norod. Prin dobândirea conștiinței de sine norodul s-a transformat în popor, dar evoluția istorică a fost întreruptă de invaziile barbare, care l-au readus la starea inițială. Refacerea sociabilității în epoca modernă o vedea posibilă numai prin solidarizarea națională, posibilă, însă, prin apelul la istorie și nu la rațiune, prima constituind un sentiment moral în accepțiunea de istorie a patriei. În ultima instanță, ansamblul ideologiei sale reflectă compromisul menționat între istorism și raționalism, pentru că sociabilitatea, esențială în formarea solidarității naționale, presupunea rațiune, asociere voluntară.[16]

Idei apropiate sau contradictorii au exprimat în epocă și alți gânditori. Și pentru Ioan Ghica evoluția spre națiune presupunea o succesiune de solidarități, familia, populația. Demonstrația sa urma aceeași logică ca și la Heliade, presupunând, chiar dacă nu explicit, nașterea unei conștiințe de sine pentru transformarea poporului în națiune: "Când acea aglomerație a dobândit prin limbă, prin religie, prin obiceiuri și prin aspirațiuni un caracter propriu și determinat trece la starea de popor; popoarele prin dezvoltarea literaturii, prin tradițiuni istorice, prin creațiunea de instituțiuni și prin apărarea unui teritoriu ocupat de dânșii dobândesc dreptul la o viață proprie într-un teritoriu determinat și bine apărat, constituie o națiune și formează un stat."[17]

Definiția națiunii pe care a propus-o era mai complexă și încorpora elementele fundamentale care au intrat în teoria modernă, asociere voluntară, teritoriu, identitate de interese, profil

---

[15] Ion Ungureanu, *op. cit.*, p. 53.

[16] *Ibidem*, p. 56.

[17] Apud George Em.Marica, Repere ale sociologiei națiunii la scriitorii români din secolul al XIX-lea, în vol.*Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan, București, 1984, p. 457.*

https://biblioteca-digitala.ro

psihic și tradiții comune, moravuri ș.a.: "o națiune este un compus de asemănări și de interese strâns legate între dânsele, o asociațiune de oameni civilizați, cu un teritoriu determinat, denumit și apărat de cetățeni uniți prin identitatea naturii lor psihice și morale, prin lucrările prin care o generație înzestrează generațiile următoare; o asociațiune de oameni uniți prin tradițiuni de gândire, de sentimente, de moravuri și aspirațiuni... Puterea și gloria națională crește în dezvoltarea unui popor și dezvoltarea poporului se face atunci când voința lui merge în acord cu rațiunea națională".[18] Deși a pornit de la o concepție întemeiată pe istoricitatea națiunii, care reprezenta un stadiu în evoluția istorică a fiecărui popor, ponderea elementelor voluntarist-spiritualiste este covârșitoare în concepția sa, ceea ce-l apropie mai mult de orientarea franceză. Este semnificativ conceptul de rațiune națională, utilizat de I. Ghica, prezent implicit la toată generația, ce reflectă tendința pașoptismului românesc de a sintetiza armonic cele două direcții filosofice.

Mihail Kogălniceanu nu a fost, propriu zis, un doctrinar al ideii naționale. A fost protagonistul ei, un îndrumător de opinie, iar considerațiile sale despre națiune apar diseminate în scrierile istorice, politice, în publicistică. Asamblate într-un tot, ele mărturisesc o influență germană prevalentă, îndeosebi a școlii istorice a dreptului prin Savigny, pe care l-a audiat la Berlin în perioada studiilor. A preluat din spațiul cultural german marile teme ale romantismului, o concepție filosofică iraționalistă, o viziune asupra societății adecvată acesteia. A împărtășit filosofia evoluționismului istorist de pe o concepție structurată eminamente cultural, întemeiată pe tradiție și istorie.[19] Recursul la istorie, invocarea ei permanentă de pe pozițiile concepției romantice - historia magistra vitae - l-au determinat pe Nicolae Roșu să-l caracterizeze drept reacționar în cultură și revoluționar în politică. Democratismul sau nu a fost de natură ideologică, deci rațională, ci expresia unei necesităti istorice.[20]

---

[18] *Ibidem.*

[19] Nicolae Roșu, *Dialectica naționalismului,* București, 1941, p. 232.

[20] *Ibidem,* p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro

Din cultura germană a reținut și ideea de organism, aplicată la națiune, societate sau stat. La Kogălniceanu națiunea este o comunitate, un organism natural, care se dezvoltă după legi proprii, ale tradiției și istoriei. În *Introducere* la "Arhiva românească" scria că istoria noastră este în tradițiile poporului, pledând pentru o nouă concepție a istoriei, o istorie încorporată în acest organism[21], parte integrantă a lui, cum va propune și Eminescu mai târziu.[22] "Istoria românilor - scria Kogălniceanu... să ne fie paladiul naționalității noastre. Într-însa vom învăță ce am făcut și ce trebuie să facem."[23]

Kogălniceanu a redat națiunii imensa majoritate a poporului, unificând în ideea sa de națiune, în concepția sa istorică și culturală, directiva suverană cu masa celor mulți. După expresia lui Nicolae Roșu era o închegare totalitară a istoriei, ce constituia expresia vieții gregare a unei națiuni. Pentru el "puterea și fericirea unui stat se află în puterea și fericirea mulțimii, adică a nației". Această înțelegere totalitară a istoriei, întrupată în comunitatea națională[24], l-a făcut să topească în același creuzet idealul social și cel național, dezvoltând o concepție sociologizantă despre istorie, fondată pe idee de națiune-popor. Poporul constituia pentru Kogălniceanu temelia comunității naționale, "izvor al tuturor mișcărilor și isprăvilor și fără care stăpânitorii n-ar fi nimica". Concepția sa istorică respingea istoria politică în favoarea unei istorii a națiunii, a civilizației și culturii naționale, respingea istoria erudită în favoarea celei militante: "pe lângă istoria politica a țărilor voi căuta a vă da și o istorie lămuritoare asupra stării sociale și morale, asupra obiceiurilor, prejudecăților, culturii, negoțului și literaturii vechilor români".[25]

---

[21] *Ibidem*, p. 235.

[22] N.Bocșan, Mihai Eminescu, *Concepția despre națiune,* în vol.*Cultură și societate în epoca modernă. Politică - naționalitate - cultură,* Cluj-Napoca, 1990, p. 158.

[23] M.Kogălniceanu, *Introducție,* la "Arhiva românească, în vol. *Opere*, vol. II. *Scrieri istorice*, Ed. Alexandru Zub, București, 1976, p. 404.

[24] N.Roșu, *op. cit.*, p. 236.

[25] M.Kogălniceanu, *Cuvânt introductiv la cursul de istorie națională,* în Paul Cornea, Mihai Zamfir, *op. cit.*, vol.II, p. 177.

https://biblioteca-digitala.ro

În ideologia sa, existența ca națiune presupunea conștiință comună, unitate, cultură, libertate. O definiție complexă a națiunii a formulat într-un discurs rostit în adunarea ad-hoc a Moldovei, referindu-se concret la națiunea română:

"Același popor omogen, identic ca nici unul altul, pentru că avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri, aceleași temeri și speranțe, aceleași trebuințe de îndestulat, aceleași hotare de păzit, aceleași dureri în trecut, același viitor de asigurat și, în sfârșit, aceeași misie de îndeplinit".[26] Definiția sintetiza toate elementele concepției romantice pe care pașoptismul le-a enunțat separat, succesiv sau concomitent.

Concepția sa despre națiune a evoluat de la ideea culturală la cea politică, pledând pentru constituirea națiunii într-un stat național. De la programul "Daciei literare" din 1840, când scria "românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți", la epoca unirii, ideologia sa a evoluat spre o concepție politică despre națiune, ce postula coincidența națiunii cu statul, esența principiului de naționalitate.

Nicolae Bălcescu a susținut o ideologie asemănătoare cu cea promovată de Kogălniceanu, deschisă, însă, într-o mai mare măsură influențelor occidentale, franceză și mazziniană în particular. În concepția sa el a combinat spiritul ideologic cu cel istoric[27], fuzionând într-o mai mare măsură decât Kogălniceanu istorismul cu raționalismul. Această tentativă teoretică asumată conștient conferă conceptului cu care operează o mai mare complexitate, relevantă și prin conexiunile mai ample realizate cu factorul social sau cel cultural. La Bălcescu problema națiunii a fost considerată primordială, drept fundamentul oricărei acțiuni sociale sau politice. Din acest motiv fixa ca prin obiectiv al societății românești, lăsând la o parte "toate chestiile sociale", "să ne apucăm de a ne crea o națiune". Ideea o exprima convingător

---

[26] D.A. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI, partea I, București, 1896, p. 63-68.

[27] Gh. Zane, *N. Bălcescu și ideea de națiune*, în vol. *N. Bălcescu. Opera. Omul. Epoca*, București, 1976, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

într-o scrisoare către Ioan Ghica: "Pentru mine chestia naționalității o pui mai presus de libertate. Libertatea se poate lesne redobândi, când se va pierde, iar naționalitatea nu. Să năzuim să ne păstrăm naționalitatea, cerând atâta libertate, cât e necesară pentru dezvoltarea naționalității noastre."[28] Bălcescu a îmbinat poate cel mai bine, într-o sinteză proprie, cele două direcții de definire a națiunii, franceză și germană, dezvoltând o concepție etnică a naționalității, întemeiată pe limbă, origine comună, trecut comun, obiceiuri și credințe proprii care trăiește, însă, prin conștiința de sine și voința de a constitui un corp, de a trăi împreună.

La Bălcescu națiunea este poporul ajuns la conștiința de sine, este produsul solidarității morale a unui popor. În distincția ce a făcut-o între popor și națiune, poporul avea un substrat etnico-lingvistic, în timp ce națiunea, care nu excludea primul stadiu, presupunea solidarizarea membrilor săi pe baza unei conștiințe comune, ilustrând o audiență mai mare a ideilor voluntariste. Conștiința națională era, totodată, un indiciu și un factor calitativ al națiunii. Prin această concepție Bălcescu s-a apropiat mai mult de spiritul francez, promovând o idee dinamică, activă de națiune.[29] Alături de factorii constitutivi necesari pentru ca o comunitate de tipul națiunii să existe - teritoriu, limbă comună, credințe, obiceiuri, istorie comună - mai trebuie, sublinia G.Em.Marica, să funcționeze scânteia propriei individualități, vie, activă, care să favorizeze dezvoltarea conștiinței naționale ca factor dinamic. Aceasta presupunea impactul acțiunii publice asupra perceperii fenomenului, implicarea subiectului în realizarea idealului de a fi națiune, deci o acțiune voluntară, ilustrând o concepție creatoare de istorie, pentru că națiunea este un instrument al acesteia.

Există la Bălcescu o viziune istorică asupra formării națiunii, în care, la fel ca Mazzini, accentua latura subiectivă a procesualității istorice. N.Roșu susținea că originile naționalismului său trebuie căutate în istorie, Bălcescu restabilind

[28] Apud.George Em. Marica, *Repere ale sociologiei națiunii la scriitorii români din secolul al XIX-lea*, în vol. *Națiunea română*, p. 449.

[29] *Ibidem*, vezi și Gh. Zane, *op. cit.*, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

legătura dintre națiune și istorie. Istorismul său organic îl apropie de Kogălniceanu, dar, trebuie precizat, acesta este de natură culturală, nu politică, istoria fiind considerată depozitarul caracteristicilor națiunii[30]. Bălcescu a transferat originile ideii naționale, cu toate consecințele sale, în evul mediu, dezvoltând ideea că națiunea este rezultatul evoluției istorice, că "nemuritor este sufletul nației".[31]

În legătură cu ideea de națiune a definit naționalitatea dintr-o perspectivă etică și istorică, considerată factorul de individualizare și exteriorizare a națiunii. "Naționalitatea - scrie Bălcescu - este sufletul unui popor", "este forma superioară a vieții raselor ", este trăsătura ce legitima popoarele.[32] Istoricul o punea în valoare prin restituirea "instituțiilor sociale, a ideilor, sentimentelor, obiceiurilor și culturii intelectuale a vremurilor trecute."[33]

Pentru Bălcescu sentimentul de naționalitate era unul popular, genetic, izvorăște din ființa popoarelor și rezistă vremurilor, marcând devenirea istorică a unui popor. De aceea susținea că principiul de naționalitate a inspirat politica românilor încă din evul mediu, națiunea constituind ultima și cea mai înaltă fază a umanității, finalul unei serii de solidarități care a început prin amestecul raselor, traversând apoi poporul, pentru a ajunge la această formă superioară de comunitate.

Conceptul său de națiune a fost unul democratic, centrat în jurul categoriei popor, încorporat organic națiunii. Bălcescu a pledat pentru subordonarea intereselor de clasă sau de grup națiunii, concepută ca un factor armonizator. A politizat ideea de națiune în concepția despre statul național și democratic, ce presupunea "egalitatea drepturilor, a pământului prin împroprietărirea țăranilor și a capitalului". Național și democratic erau într-un raport de condiționare reciprocă, ce postula implicarea activă a subiectului, a omului care trebuia să devină

---

[30] Nicolae Roșu, *op. cit.*, p. 178-180.

[31] Gh.Zane, *op. cit.*, p. 17.

[32] *Ibidem*, p. 16.

[33] Apud Ion Ungureanu, *op. cit.*, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro

cetățean, să militeze pentru a deveni o națiune. Democratizarea însemna pentru el o luptă dusă și în numele ideii naționale.[34]

Prin eseul *Naționalitatea*[35], I.C.Brătianu a lăsat o contribuție importantă la tema națiunii, cea mai elaborată la pașoptiști, o analiză din perspectivă sociologică a națiunii și naționalității. Brătianu a trecut în revistă teoriile vehiculate în epocă, delimitând două tendințe în cercetarea subiectului: una care privea națiunile ca faze intermediare, arbitrare și anormale traversate de omenire, a doua care susținea că "naționalitățile sau gintele sunt elemente naturale și constitutive ale omenirii, ca speciile și genurile ei"[36], prin urmare necesare pentru dezvoltarea acesteia. Remarcând precaritatea studiilor despre națiune, le-a clasificat în două tendințe filosofice: o direcție naturalistă, care le studia dintr-o perspectivă învecinată cu a științelor naturale, reprezentată prin Blumenbach, Buffon, Desmoulins sau Bory și o orientare istoristă, ilustrată prin Thierry, Šafaric, Breton, Michelet și desigur, școala germană.[37]

Ca și alți colegi de generație, Brătianu a preluat de la Michelet ideea naționalității sacre[38], scriind: "a trăi ca națiune este cea dintâi condițiune a unui popor", prin urmare a -și apăra naționalitatea "este nu numai un drept, ci e datorie sfântă, crimă și sinucidere de a nu o face"[39] Premisa ideologică pe care se întemeia concepția despre națiune la Brătianu a fost una liberală și democratică: "naționalitatea fiind cea dintâi condițiune a libertății, ea nu se putea dobândi, nici dezvolta sub steagul

[34] *Ibidem*, p. 79; și la Gh.Zane, *op. cit.*, p. 18 sq.

[35] Publicat în "Republica română", 1853, nr. 2, reluat cu modificări în vol. *Din scrierile și cuvântările lui I.C. Brătianu, 1821-1891*, București, 1903, p. 39-61. (În continuare trimiterile se fac după această ediție cu titlul *Naționalitatea*).

[36] I.C. Brătianu, *Naționalitatea*, p. 40.

[37] *Ibidem*, p. 41 și notele V-VIII.

[38] Claudia Bonaciu, *Ideea de națiune la Ion C. Brătianu*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia" 1991, nr. 1-2, p. 94.

[39] I.C.Brătianu, *Naționalitatea*, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro

despotismului și de aceea steagul naționalității și al democrației trebuie să fie unul"[40].

Pentru Brătianu afirmarea națiunii în universalitate constituia o formă de exprimare a contribuției fiecărui popor la progresul general al omenirii. Ideea centrală a studiului său rezidă în susținerea diversității și a individualității fiecărei națiuni.[41]

El integra națiunea în succesiunea de solidarități specifice speciei umane - familia, patria, națiunea, seminția, omenirea, care erau forme de manifestare a sociabilității cu particularități specifice. Popoarele și națiunile erau în concepția sa "împărțiri și subîmpărțiri firești ale speciei omenești"[42], ce se ilustrau ca atare în primul rând prin individualitatea și personalitatea lor. În diferite stadii ale evoluției omenirii, această personalitate a națiunilor s-a exteriorizat în forme variate.[43] În primul rând distingea elemente exterioare, fizice, în acel stadiu "când conștiința era puțin lucru și omul trăia mai mult din facultațile sale instinctive", când "naționalitățile se osebeau puțini și mai cu seamă prin osebiri fizice și din afară."[44] Spre deosebire de aceste perioade, în epoca sa sentimentul național la popoarele civilizate presupunea o conștiință, deși considera element determinant pământul: "o națiune mai înainte de toate trebuie să aibă un pământ al ei pe care să se poată hrăni și dezvolta și căruia, printr-o lungă apropriațiune a lui la trebuințele sale, ajunge a-i pune pecetea geniului său. Atunci numai pământul acela face parte din națiune".[45] Definea astfel, într-o formulă incipientă, ideea unui teritoriu național, reluată și în discursul din 1864 privind împroprietărirea țăranilor. În evoluția lor, scria Brătianu, popoarele ajung să dezvolte ideea proprietății naționale: "întâi, dar, se

[40] *Ibidem*, p. 51.
[41] Claudia Bonaciu, *op. cit.*, p. 95.
[42] I.C.Brătianu, *Naționalitatea*, p. 46.
[43] *Ibidem*, p. 47.
[44] *Ibidem*, p. 51.
[45] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

dezvoltă în inima omului simțământul proprietății naționale, adică țara fiecărui popor, patria națiunilor civilizate."[46]

Alături de elementele fizice, externe, I.C. Brătianu individualiza și caracterele spirituale, cărora le acorda întâietate într-o posibilă ierarhie a factorilor de individualizare a națiunilor. El accentua caracterul lor spiritual, actul de voință care le ratifică, mărturisind astfel afinitatea sa pentru direcția voluntaristă: "cu cât omenirea se spiritualizează, cu atât națiunile, familiile și ginţile devin mai lămurite, mai hotărâte, mai personale, mai trainice".[47] Fenomenul de spiritualizare a națiunilor se manifestă, susținea Brătianu, în forme culturale, în relație directă cu ideile de civilizație și libertate.

Cel mai mult romantismul a accentuat ideea individualității, a diferențierii națiunilor potrivit specificului sau geniului fiecăreia. Această idee a specificului, a geniului distinctiv ce particularizează o națiune, enunțată deja la preromantici, s-a născut în ambianța ideologică a romantismului pașoptist, în tensiunea dintre universalismul iluminist și diversitatea istorică, pasiunea, sentimentul, în ultima instanță dintre raționalism și istorism. Tema reprezenta o achiziție teoretică importantă, preluată dinspre teoria germană a naționalității, apropiată de conceptul herderian de Volksgeist, care s-a bucurat de o mare audiență la pașoptiștii români.[48]

Pentru Heliade națiunea constituia o "individualitate colectivă ", care se personaliza în primul rând prin limbă. Ideea era generală la romantici, cu nuanțe de la un gânditor la altul. "Limba singură - scria Heliade - unește, întărește și definește națiunea, ocupați-vă de dânsa mai nainte de toate și nu veți face prin aceasta decât cea mai fundamentală politică, veți pune fundamentul naționalității".[49] Ezitând, încă, între conceptul cultural de naționalitate și cel politic, pașoptiștii au teoretizat problema limbii mai puțin din perspectiva raționalistă a normării, cât mai

[46] Apud Claudia Bonaciu, *op. cit.*, p. 96.

[47] I.C. Brătianu, *Naționalitatea*, p. 50.

[48] Iosif Wolf, *op. cit.*, passim.

[49] Apud George Em. Marica, *Repere ale sociologiei națiunii la scriitorii români din secolul al XIX-lea*, în vol. *Națiunea română*, p. 447.

https://biblioteca-digitala.ro

ales din cea istorică, a limbii definită ca un factor de individualizare a națiunii, de promovare a unității și solidarității, a omogenității organismului național, garant al naționalității și tezaur al tradiției, originilor și istoriei națiunii. Pentru Heliade limba constituia factorul esențial în evoluția societății spre național, reprezenta elementul prin care un norod se transforma în popor. Alăturări de limbă, acesta a invocat între factorii de diferențiere și individualizare a națiunilor datinele, credințele, chiar prejudecățile, spre deosebire de iluminiști, subliniind și rolul religiei în dăinuirea românilor.[50]

La rândul său Bălcescu a acordat o importanță primordială limbii ca element constitutiv al națiunii, factor de conservare a naționalității și de individualizare a națiunilor: "Limba - scria el - mai mult decât religia și orice alt este fundamentul naționalităților". De aceea considera o îndatorire pentru contemporani "a o cultiva și printr-însa a dezvolta națiunea noastră". Alături de limbă desemna între factorii de individualizare a națiunii originea comună, trecutul, obiceiurile și credințele proprii.[51]

Și Ioan Ghica a teoretizat un geniu propriu al națiunii, ce o particularizează, dar, spre deosebire de alți colegi de generație nu a insistat asupra acestui motiv, opinând că poate genera confruntări cu alte națiuni. Din acest motiv a pledat pentru egalitate între popoare, pentru drepturile națiunilor mici, convins de posibilitatea solidarității națiunilor în universalitate.[52]

Prin programul revistei "Dacia literară " Mihail Kogălniceanu a fost considerat un teoretician al specificului național în literatură, poziție din care s-a declarat împotriva împrumuturilor și a imitației ce alterau spiritul național: "dorul imitației s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul național".[53] Din această perspectivă a pledat pentru originalitate, spirit creator, caracteristici ce trebuiau să stea la baza individualității naționale, singurele prin care aceasta se poate integra în universalitate. Prin

[50] *Ibidem*, p. 448.

[51] *Ibidem*, p. 449.

[52] *Ibidem*, p. 458.

[53] Paul Cornea, Mihai Zamfir, *op. cit.*, vol. I. p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro

ideile formulate, Kogălniceanu ilustra poate cel mai bine reacția romantică față de spiritul nivelator al clasicismului.

Spre deosebire de ceilalți reprezentanți ai pașoptismului, Brătianu a dezvoltat ideea individualității popoarelor sau națiunilor pornind de la elementele naturaliste, rasiale. Fiecare, spunea Brătianu, "are tipul ei, o culoare deosebită, forme fizice și intelectuale osebite și îndemânări, dibăcii osebite".[54] Acceptă, însă, ideea de sorginte germană că "nu numai manifestațiunile de afară cum înveșmântarea, moravurile fac gintele, familiile și naționalitățile, ci încă și natura intrinsecă a fiecăruia",[55] asociind elementelor naturaliste, rasiale și componente culturale, mai puțin teoretizate și delimitate însă.

Ideea individualitătii și diversității națiunilor este fundamentală în concepția sa despre națiune și umanitate: "osebirile - scria Brătianu - sunt firești la specia omenească, ca la toate celelalte specii ale globului și de aceea cei care ar voi să le strice și să facă din specia omenească o singură varietate, ar face ca grădinarul, care ar voi să facă toți trandafirii de un singur fel..."[56]. Teoria sa era o pledoarie pentru unitatea omenirii (umanității) în diversitatea individualitătilor naționale: "Ce ne încântă și ne dezmiardă în contemplarea universului întreg sau a fiecăruia din părțile sale? Nu oare acea mare varietate, acea felurime nesfârștă și totdeodată unitatea ce vedem în solidaritatea armonică a tuturor acelor lumi nesfârșite".[57]

Tendințele contemporane îi indicau și curente opuse diversității, individualității, în numele unui ideal abstract de unitate. De exemplu, disputa dintre apărătorii privilegiului și partizanii egalității sau frăției a împins spiritele generoase "la un comunism unde individualitatea era suprimată". La fel, lupta între partizanii sclaviei și aboliționiști "a condus pe oamenii progresului a vedea unitatea omenirii în distrucțiunea gintelor și a naționalităților".[58]

---

[54] I.C.Brătianu, *Naționalitatea*, p. 47.

[55] *Ibidem.*

[56] *Ibidem.*

[57] *Ibidem*, p. 48.

[58] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

I.C. Brătianu a respins asemenea tendințe, precizând că este imposibil "ca într-o zi toate gintele, familiile și națiunile să se topească într-o unitate deplină a speciei umane". "Totul - sublinia Brătianu - ne arată unitatea genului omenesc în coordinațiunea tuturor elementelor ce-l compun, iar nu într-o unire care aduce neapărat cu sine desființarea a tot ce avem mai sfânt, personalitatea individuală și colectivă".[59]

Între elementele constitutive ale concepției sale despre națiune a teoretizat geniul național și, legat de acesta, un concept nou, "sufletul României". Ideea individualității și personalității națiunii la Brătianu se întemeia pe gradul de civilizației al unui popor: "cu cât o națiune este mai civilizată, cu atât este mai tare și anevoie de a o amesteca cu alta".[60]

Una din cele mai interesante teorii despre individualitate și specific la pașoptiști a dezvoltat Al.Russo, încadrabilă organicismului istorist și tradiționalismului, ce întrecea spiritul general al epocii romantice. Ideile sale se integrau reacției antiiluministe, constestației latinismului exagerat, a clasicismului raționalist, în favoarea originalității, diversității și a creativității. În demonstrația sa elementul central era poporul, geniul acesteia, ce tezauriza specificul și individualitatea națiunii și care particularizau creația românească în universalitate. Alături de poporul ce conservă scânteia geniului creator al națiunii, în teoria sa Al.Russo învocă și istoria, concepută ca o dezvoltare organică, naturală a spiritualității unui popor, nu ca o schemă rațională, prefabricată, în care sunt aranjate idei preconcepute, după o normă, tipică clasicismului.

Exclusiv culturală, ideologia sa se concentrează predilect asupra limbii și literaturii, considerate principalele forme de exprimare a naționalității și specificului, a "românismului" după expresia sa. Concluziile sale, însă, au valoare de generalizare asupra întregului fenomen național, mai ales asupra celui de individualizare a națiunii, capitol în care vehiculează o suită de motive prejunimiste, subordonate unei viziuni proprii asupra procesului de modernizare la români. Istorismul său, în mare

[59] *Ibidem*, p. 48-49.

[60] *Ibidem*, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro

parte tributar spiritului german, herderianismului în primul rând, de unde a preluat cele mai multe motive, încerca să facă o legătură organică între prezent și trecut, fiind convins în tradiționalismul său că "fără trecut societățile sunt șchioape". "Națiile care au pierdut șirul obiceiurilor părintești - scria Al. Russo - sunt nații fără rădăcină, nestatornice... limba și literatura nu au temelie și naționalitatea atunci este numai o închipuire politică".[61] De pe această poziție pleda pentru întoarcerea la izvoarele originale ale creației, la creația poporului în primul rând sau, cum scria Russo, "la tradițiile și obiceiurile pământului". În acest sens, estetica sa promova o creație apropiată de popor, inspirată de spiritul acestuia, realizată pe înțelesul său, pleda pentru apropierea elitelor de popor prin limbă, literatură sau istorie.

Reacția sa antiiluministă, împotriva latinismului clasicizant, nivelator, l-a condus spre o idee mult vehiculată în cugetările sale, ce refuza Transilvaniei meritul de a fi inaugurat direcția națională în cultura românească, fixând Principatelor, în mod special Moldovei, rolul de centru al vieții naționale, deoarece au avut un rol deosebit la cristalizarea unei culturi originale, eliberată de canoanele clasicismului: "Una greșeală - scria Russo - este că începe neamul cu școalele Ardealului și nu cu școala limbii hrisoavelor, limba publică, cu școala limbii cânteceleor populare, limba inimii neamului, cu școala limbii traducătorilor cărților bisericești, limba credinței, cu școala limbii cronicarilor, limba istoriei...".[62]

Judecata sa aspră despre rolul Școlii ardelene pornea de la o convingere doctrinară, potrivit căreia "limba acolo își are temelia unde a trăit mai slobod neamul, unde limba au prins rădăcini în legi, în instituții, în istorie, în monumente scrise, în mișcarea zilnică, în suflarea obștească, în obiceiurile sale".[63] După părerea sa numai românii din Principate "își adapă inspirația la vițele vii ale neamului", "pe când ardelenii, săraci ca și țăranii de stilul limbii, cearcă să-și ascundă sărăcia cu mitologia și cuvinte

[61] Alecu Russo, *Cugetări,* în vol. *Opere complete,* ed. L. Predescu, București, 1942, p. 250.

[62] *Ibidem,* p. 279.

[63] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

latinizante".[64] Russo a explicat în mod unilateral latinismul ardelenilor prin propagarea unirii religioase cu Roma, care a tăiat, spunea el, "în două unitatea morală ce leagă deosebitele familii românești, acea unitate care ne-au mângâiat veacuri și au făcut puterea sufletului nostru".[65] În acest context accentua rolul limbii în consolidarea unității neamului, nu fără anumite condiții, prilejuite, în parte, de participarea la adunarea națională de la Blaj, din mai 1848, unde a sesizat distanța dintre elite și popor, provocată de instrumentul lingvistic. Mulțimea adunată acolo - susținea Russo - nu a înțeles limbajul latinizant al fruntașilor, de aceea pleda pentru o "limbă scoasă din aplecările întregului neam în ziua primejdiei, întărită de hronicari", singura capabilă să realizeze "unitatea și tradiția românească", care trebuie să se hrănească de la izvoarele neamului, pentru că "în fiecare cuvânt stă tradiție istorică", ce este nepieritoare.[66]

După Al.Russo literatura ilustra cel mai bine istoricitatea națiunii: "Cărțile cele întâi erau izbucnirea duhului neamului ce își găsisă întregimea lui după frământarea nevoită a veacurilor, erau revoluția învingătoare a ideii României, ce se mișca în sfârșit în veacul al XV-lea și vin la lumină în vacul al XVI-lea în limbă... Până a nu luci la soare, naționalitățile mocnesc veacuri și odată răsar cu toate armele lor, credință religioasă, credință politică, civilizație și limbă".[67] La baza acestei revoluții, cum o numea Russo, stătea tradiția orală pe care era zidită naționalitatea română, întreținută de limbă. "Naționalitatea - scria el - nu stă nici în gramatică, nici în rădăcini, nici terminațiile unei limbi, dar în limba uzuală".[68] În concepția sa latinismul a fost un steag politic, dar nu mai era adecvat epocii ce o traversau românii, pentru că această doctrină a limbii nu se mai potrivea "cu firea duhului, cu nevoile și cu obiceiurile neamului". Transformarea limbii era un proces natural, ce-și urmează cursul și legile proprii ("limbile se

[64] *Ibidem*, p. 283.
[65] *Ibidem*, p. 289.
[66] *Ibidem*, p. 292.
[67] *Ibidem*, p. 293.
[68] *Ibidem*, p. 294.

https://biblioteca-digitala.ro

prefac, dar se prefac ele singure cu întrebuințarea zilnică, cu sporul ideilor și nevoile civilizației"), conform nevoilor sociale, era o transformare "adusă de ani și de trebuință, măsurată pe noima aplecărilor și a năravurilor neamurilor".

Ideologia sa era o pledoarie pentru întoarcerea la tradiții, la "cartea vie a poporului, adică năravurile, obiceiurile publice și private, portul, muzica și limba", "la doctrina sănătoasă, adică la tradiția istorică în picioare, care ne-au făcut și ținut români și care tradiție ea numai ne va da putințele de a produce literatură însuflețită și trăitoare și ne va pune pe calea civilizației adevărat națională".[69]

Pentru Russo problema limbii și a literaturii era o chestiune de naționalitate. Concepută organic, ca parte a naționalității cu care se naște deodată, limba are o evoluție naturală, organică, întemeiată pe o serie de factori, climă, vecinătate și "o mie de alte condiții ce alcătuiesc istoria". În limbă, susținea Russo, se găseau tradițiile ideii naționale românești, în istorie temeliile limbii și neamului. De aceea gramatica trebuia elaborată "după duhul istorii și a originilor neamului", pentru că numai atunci literatura va fi "expresia neamului" sau cum spunea în alt loc, "pâinea zilnică a unui neam".[70]

Din aceeași perspectivă organică a susținut legătura dintre prezent și trecut. Dacă studiul antichității a constituit "baza dreptului nostru istoric", acesta nu mai era suficient, "mai trebuie - scria Russo - tactul care întorloacă trecutul cu ceasul de față, ca să le tălmăcească și să înțeleagă duhul lucrurilor și frământarea lumii", adăugând că "învățații noștri latini s-au uitat în lumea nouă prin ochiana lumii vechi". De aceea considera necesară ca strategie națională "a despica în înțelesurile și civilizația de astăzi înrâurirea vechimii și măritișul ideilor, interesurile popoarelor noi cu tradițiile și viața veche".[71]

"Științele, artele, religiile, precum și limbile au ieșit din sânul noroadelor", scria Al. Russo, deci "începutul lor este în noi", "fără a îndepărta în totul înrâurirea apusului în întâmplările lumii

[69] *Ibidem*, p. 298, 300.

[70] *Ibidem*, p. 305-306.

[71] *Ibidem*, p. 307.

https://biblioteca-digitala.ro

noastre". Potrivit teoriei sale, factorii de individualizare și diferențiere erau obiceiurile, limba, tradițiile, istoria, originea popoarelor, psihologia lor, literatura. Toate, însă, se întruchipau în poezie, muzică și limbă. El anticipa chiar dezbaterea de mai târziu despre raportul civilizație - cultură, scriind semnificativ: Cu cât popoarele sunt mai departe de civilizație, cu atât obiceiurile, tradiția și poezia au mai multă putere".[72]

Conform schemei sale ideologice, în evoluția lor istorică românii nu au depășit faza tradițiilor. Formele civilizației moderne au evoluat de la familii la neamuri și apoi la popoare. Ca o fază superioară în evoluția acestora, cultura întruchipată în limbă și poezie începe cu neamul, care, încet se preface în popor sau nație. "În învățătura năravurilor, muzicii și a poeziei ne vom putea încredința - scrie Russo - de originea limbii noastre, de nașterea naționalității neamului român". După Herder, Russo a numit datinile, poveștile, muzica și poezia "arhivele popoarelor", între care poezia populară reprezenta "expresia cea mai vie a caracterului național", ea trebuia studiată pentru a afla "cine am fost și cine suntem"[73]

Concepția despre națiune la romantici s-a cristalizat într-un sistem ideatic mai larg, în legătură cu alte teme - societate, umanitate, revoluție, progres - într-un efort sistematic de elaborare a unui model credibil pentru modernizarea societății românești și integrarea românilor în concertul universal. O temă cheie în ideologia pașoptistă, inconsecvent soluționată în balansarea dintre raționalism și istorism, a constituit-o raportul națiune-societate, pe care cei mai mulți dintre cărturari s-au străduit să-l rezolve într-o manieră proprie.

Pentru a face înțeleasă solidaritatea națională, Heliade propunea o explicație sui generis a societății românești, considerând-o anormal structurată sau alcătuită. În demonstrația și explicația lui sociologică problema socială era în fapt problema existenței naționale, "în care dreptul și datoria, libertatea și egalitatea, considerate împreună... singure pot produce o ființă

[72] *Ibidem*, p. 311.
[73] *Ibidem*, p. 312.

https://biblioteca-digitala.ro

completă"[74] Astfel a dezvoltat raporta societate-națiune pornind de la o interpretare falsă a realitătii sociale românești. Heliade recunoștea numai două clase pozitive în societatea românească - burghezia și țărănimea - pentru calitatea lor de producători, dar nu le considera grupuri sociale constituite după regulile sociabilitiții, ci numai tipuri umane distincte. De aceea singurul tip de societate pe care îl accepta era cel al societății nivelate, care nu avea grupuri sociale, ci numai un popor de boieri. Era o identificare aproape totală a societății cu poporul-națiune. O asemenea concepție despre societate refuza clivajele, antagonismele, pledând pentru armonie, solidaritate, înfrățireą claselor, idee fundamentală pe care a fixat-o la baza actelor programatice ale revoluției din Muntenia și a comportamentului său politic în timpul acestor evenimente. Rezolva astfel raportul societate națiune ca expresie a ideii de sociabilitate, substituind realității sociale viziunile doctrinare proprii sau cele împrumutate de la Fourier, Saint-Simon, Proudhon, Leroux, Lamennais sau Lecouturier.[75] În pledoaria sa pentru starea a treia sau țărănime, generală în pașoptismul românesc, scria semnificativ că burghezul sau țăranul "sunt rădăcina sau tulpina de unde răsar la noi de atâtea secole toate ramurile arborelui social".[76] În realitate, însă, a eludat aceste categorii în favoarea boieriei, pe care a identificat-o cu națiunea în care incorpora și categoriile productive. În logica demonstrației sale boierimea constituia forța ce realiza legătura de sociabilitate.[77]

Viziunea falsă asupra societății românești a deformat și concepția istorică din care a explicat evoluția societătii - națiune. Heliade nu a respins progresul, dimpotrivă, însă l-a conceput în funcție de un trecut în care erau sintetizate caracteristicile națiunii, forța sa de propășire, specificul și tradiția. Pe bună dreptate s-a spus că teoria lui despre progres a rămas suspendată între un trecut idealizat și un viitor căruia i se căuta rațiunea în trecut. În temeiul concepției evoluționist istoriste a dezvoltat ideea

---

[74] I.Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 3.

[75] I. Ungureanu, *op. cit.*, p. 50 sq.

[76] I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 1.

[77] I. Ungureanu, *op. cit.*, p. 58-59.

https://biblioteca-digitala.ro

progresului moderat și cea a armoniei sociale, refuzând violența în favoarea conlucrării grupurilor în cadrul națiunii - societate.[78] La Heliade poporul era elementul ce conserva elementele prin care se individualiza națiunea. De aceea susținea constituirea instituțiilor în jurul cărora se structura societatea în conformitate cu specificul și firea poporului, cu tradițiile sale istorice: "Cu legi și doctrine eterogene - scria Heliade - aduse sau imitate de din afară se pierde România pentru că ardicându-i-se elementele ei vitale, i se impun ei altele, pe care nu le pot respira plămânii ei".[79]

O interpretare apropiată a raportului societate-națiune descoperim la Kogălniceanu în ideea de națiune popor pe care a împărtășit-o și în funcție de care a gândit modelul de modernizare și progres a civilizației române. Tributar aceluiași evoluționism, a susținut progresul gradual, organic, prin reforme pașnice: "țara noastră nu prin grabnice și zgomotoase schimbări se poate ridica. Reformele blânde și graduale, îmbunătățirile serioase, răspândirea instrucției publice, respectarea drepturilor claselor, îndreptarea moravurilor în familie... Orice schimbare silnică, orice prefacere năprasnică nu pot să ne fie decât fatale".[80] Expresia politică a acestei concepții a constituit-o programul *Dorințele partidei naționale în Moldova* și proiectul de constituție din 1848, ce au sublimat filosofia menționată.

Admirator și adept al formelor sociale occidentale, pe care le dorea instaurate în societatea românească ca un indiciu de progres și modernizare, împreună cu toată generația pașoptistă Kogălniceanu a incercat să ofere o soluție practică căilor și modalitătilor de implantare sau adecvare a formelor occidentale la români, în așa fel, încât acestea să devină parte organică, corp comun cu națiunea, să corespundă nevoilor ei, să fie în concordanță cu tradiția și specificul acesteia, pentru a le putea asimila, conserva și dezvolta. În această preocupare a fost tributar ideilor școlii istorice a dreptului, lui Savigny în mod special.

---

[78] *Ibidem*, p. 60.

[79] I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 7.

[80] I. Ungureanu, *op. cit.*, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro

Teoreticianul specificului național în cultură a respins împrumuturile și imitația în favoarea spiritului creator, deoarece puteau înăbuși specificul și individualitatea proprie.

Deși pentru el fenomenul era covârșitor în artă și literatură, l-a extins asupra întregului proces de formare a civilizației române moderne: "Artele și literatura n-au speranță de viață decât acolo unde își trag originea din însăși tulpina popoarelor. Altmintrelea ele nu sunt decât niște plante exotice... Ca să avem artă și literatură națională trebuie ca ele să fie legate cu societate, cu credințele, cu obiceiurile, într-un cuvânt cu istoria noastră... Nu vom avea artă și literatură dacă nu ne vom adăpa la izvoarele naționalității noastre, care este religia secolului al XIX-lea."[81]

Refuzul civilizației false, de împrumut, l-a îndreptat inevitabil, în căutarea surselor operei de construcție națională și socială în trecut, în istoria proprie, care, spunea el, "are destule fapte eroice... fără să avem pentru această trebuință să ne împrumutăm de la alte nații." Teoria sa, împrumutată din opera lui Savigny, a fost aplicată pentru a explica procesul istoric de formare a civilizației române moderne. În concepția sa, evoluția istorică a poporului român a urmat un curs natural până în secolul al XVII-lea, fără nici o intervenție brutală în devenirea ei firească. A fost abătută silnic de la această evoluție naturală în secolul al XVIII-lea prin fanarioți și apoi de Regulamentele organice, care au desăvârșit opera începută de domnitorii din secolul al XVIII-lea, deoarece au introdus în societatea românească instituții străine de tradiția și spiritul poporului român. Ideea a fost clar exprimată în *Dorințele partidei naționale în Moldova*: "o lege fundamentală a țării trebuie să fie o plantă indigenă, expresia năravurilor și nevoințelor nației", pentru ca în alt loc să declare că "voim a ne întoarce la acele instituții a căror origine este din pământul nostru, care în timp de cinci veacuri le-am avut și pe care voim a le adapta la luminile și trebuințele epohei".[82] Kogălniceanu a criticat instituțiile impuse de secolul fanariot și de Regulamentele Organice pentru că ne-au "tăiat toată relația cu trecutul, fără a

---

[81] N. Roșu, *op. cit.*, p. 39.

[82] M. Kogălniceanu, *Dorințele partidei naționale în Moldova*, ed. a III-a, București, 1941, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

întemeia prezentul". Idealul său rămâne unul progresist, modernizator, vizând adecvarea formelor occidentale la realitățile naționale, respectiv înzestrarea Moldovei "cu instituții analoage cu epoha noastră". Modernizarea era concepută în acord cu evoluția istorică a națiunii, precizând în acest sens că "instituțiile ce le voim sunt curat ale țării noastre în cea mai mare parte și aceasta o dovedesc istoria și actele publice ale românilor". Din această perspectivă a criticat civilizația de împrumut, ce nu corespundea spiritului istoric național, "care ne face cosmopoliți, dărămându-ne obiceiurile strămoșești, caracter și limbă".[83]

Identificarea națiunii cu societatea apare și la Bălcescu în idealul său de solidaritate și armonie între clase. În concepția sa, interesele de grup trebuiau subordonate națiunii, deoarece societatea instituționalizată național reclama raporturi de solidaritate între clase sau grupuri, subordonate principiului de naționalitate, pentru că unitatea națională poate fi viabilă numai atunci când grupurile sociale sunt raporturi de colaborare și armonie, nu de confruntare.[84]

O ideologie diferită a împărtășit în epoca C.A.Rosetti, întemeiat pe ideile liberalismului individualist, pe un raționalism ce excludea organicismul și evoluționismul. El concepea societatea în termeni raționali, ca expresie a sociabilității mistice a frăției (egalității) și a libertății. Era o concepție abstractă, neistorică, fondată pe individ, potrivit căreia sociabilitatea se naște din nevoia de securitate și protecție a oamenilor, astfel ca libertatea fiecăruia să nu o afecteze pe a celorlalți. Întemeiată rațional ca efect al sociabilității, societatea în ansamblu progresează odată cu progresul individului. Raportată la societate, ideea de națiune la C.A.Rosetti avea o destinație spre exterior, vizând relațiile dintre popoare, pentru că în ceea ce privea relațiile din interior a rămas un individualist.[85]

Tema apare și la I.C. Brătianu, care a încercat să dea o explicație relației umanitate - societate - națiune - individ din perspectiva filosofiei raționaliste a progresului și a ideologiei

[83] N. Roșu, *op. cit.*, p. 39.

[84] I. Ungureranu, *op. cit.*, p. 77.

[85] *Ibidem*, p. 90-93.

https://biblioteca-digitala.ro

liberalismului. Premisa de la care pornea a fost aceeași ca și la Rosetti, a perfectibilității omului și societății: "omul este o ființă perfectibilă, fără sfârșit, de bună voie prin singura-i putere și libera-i voință", cu precizarea că "progresul neamului omenesc se face în folosul naționalităților precum s-a făcut în folosul personalității fiecărui om".[86] În concepția sa există o unitate organică între formele de solidaritate generate de sociabilitatea umană, umanitate-societate-națiune, care la Brătianu se condiționau și se înțelegeau numai prin relația lor de interdependență. După Brătianu, omenirea ca unitate a speciei umane se manifestă concret prin naționalități sau ginte, "elementele naturale și constitutive ale omenirii, ca și speciile și genurile ei".[87]

La I.C.Brătianu constituirea omenirii ca societate se realizează pe o cale fizică, spirituală și rațională, ca un tip ideal de societate la care aspiră, ce "va fi când omenirea o veni în punctul acela de civilizațiune, de progres, unde toate raporturile și legile vor fi descoperite și principiile de morală desfăcute de tot ce au astăzi convențional, caprițios și arbitrar". Văzută din această perspectivă, societatea este pentru Brătianu "centrul comun de viețuire când este compus de elementul omogen, ale cărui raporturi sunt determinate prin niște legi conforme unor principii și înfățișează o unitate, un ce organic și cu viață".[88]

Deși a fost partizanul tezei armoniei intereselor individuale sau de grup, Brătianu a avut mereu tendința să identifice societatea cu clasa de mijloc, pe care o numește "o societate nouă prin care se manifestă conștiința națională, geniul chiar al României ", întruchiparea civilizației moderne românești.[89] După părerea sa, omenirea a fost studiată numai pe segmente, separat pe clase, națiuni, fără perspectiva întregului. Stadiul la care a ajuns evoluția acesteia, "silită a intra într-o fază nouă", impunea transformarea sistemului social anacronic. Brătianu susținea că "omenirea ajunsese în dezvoltarea ei în punctul acela în care nu

[86] *Ibidem*, p. 94.
[87] I.C. Brătianu, *Naționalitatea*, p. 86.
[88] I. Ungureanu, *op. cit.*, p. 94.
[89] *Ibidem*, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro

mai era cu putință a trăi în despărțire, retragere și pustiire, că omenirea a ajuns la o unitate de organism încât orice mădular se va despărți, pierzând izvorul vieții se pierde cu totul".[90]

În eclectismul specific generației, Brătianu a sistematizat elementele filosofiei franceze, amendate, însă cu motive din filosofia organicismului evoluționist, conform teoriei sale, omenirea se compune din elemente naturale, fundamentale le numește, care rezistă în timp și elemente aleatorii, "factice și arbitrare", care se schimbă, apun ca urmare a progresului. Primele se consolidează prin însăși evoluția lor naturală. Influențat de doctrinele socialiste, în categoria elementelor aleatorii plasează clasele, a căror istoricitate și dispariție o susținea atunci când scria despre ele ca "urmele cele de pe urmă ale privilegiului, care vor pieri în curând ca să lase locul unei societăți, una și armonică". Ajunge astfel la ideea utopică de comunism, înțeleasă ca formă supremă a dezvoltării societătii, "una prin lipsa claselor și egalitatea tuturor în asociațiunea generală; armonică prin coordonațiunea tuturor funcțiunilor, prin iscusita întrebuințare a tuturor oamenilor și prin îndestularea ce va da tuturor trebuințelor legitime".[91]

Spre deosebire de elementele aleatorii, cele naturale au urmat un alt curs, cel mai bun exemplu oferindu-l gintele și naționalitățile, care "în sila tuturor stavilelor ce li s-au pus, le vedem din starea unui învățământ întunecat, instinctiv, dezvoltându-se din ce în ce mai mult, afirmându-se și luând o formă de nu mai învederată pentru toți ochii, dar și mai țintată, mai pipăită pentru știință".[92]

Este consecința trecerii de la stadiul natural la cel spiritual, care, scria Brătianu, "se desface din ce în ce mai mult, ca să ia asupra celei fizice o putere legitimă, nu ca s-o sfărâme, ca să împiedice și să slăbească lucrarea care s-a făcut în natură, ci ca s-o dezvolte, s-o facă să rodească și să tragă afară tot ce este frumos și armonic într-însa; este o putere nouă care se adaugă puterii fizice spre a conduce planeta noastră la o perfecțiune din

---

[90] I.C. Brătianu, *op. cit.*, p. 45.

[91] *Ibidem*, p. 46.

[92] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

ce în ce mai mare și astfel lumea spirituală având un trup și un cerc de lucrare mai înalt să poată la rându-i să se ridice și ea mai sus în suirea ei spre perfecțiunea nesfârșită. N-am trebuință a mai zice că această lume spirituală este omenirea cu cât se osebește de lumea fizică".[93] În concepția lui Brătianu spiritualizarea omenirii accentuează individualitatea elementelor ei constitutive. Unitatea omenirii în diversitatea acestor individualități a constituit o temă predilectă a pașoptismului românesc, preocupat să concilieze idealul cosmopolit și raționalist de umanitate cu spiritul istorist al individualitătilor naționale. Împreună cu întreaga generație, Brătianu a încercat să însuflețească idealul abstract de umanitate, refuzând "a reduce genul omenesc la o singură formă, la o singură gintă".

Generația pașoptistă a promovat o concepție liberală, democratică despre națiune. Ea a legat ideea națiunii de alte teme ale romantismului politic, libertate, revoluție, civilizație, ideea de Europa.

La pașoptiști libertatea era o condiție a existenței ca națiune. Spre deosebire de Ghica sau Kogălniceanu, pentru Rosetti, Bălcescu sau Brătianu națiunile își pot dobândi libertatea numai prin revoluție. Fără a stărui asupra sociologiei revoluției la generația pașoptistă, cei menționați au văzut în revoluție un instrument de corecție și restructurare socială, politică a națiunii și a Europei, respectiv omenirii. Pentru C.A. Rosetti, "natura numai prin revoluție trăiește și urzește", revoluția constituia "geniul uriaș al viitorului", era o "reclamație a națiunii și a dreptului contra silei și nedreptății".[94] Ei au pledat pentru solidarizarea națiunilor oprimate într-o revoluție întemeiată pe frăție și dreptate, pe egalitatea națiunilor și misiunea lor specifică în lume. Bălcescu scria în acest sens lui Ghica în 1850: "trebuie să profesăm respectul naționalităților și egalitatea lor, pentru libertate și independență, pentru o asociație universală a popoarelor libere și egale".[95] Rosetti făcea un patetic apel pentru afirmarea națiunii în

[93] *Ibidem,* p. 49.

[94] George Em. Marica, *Repere ale sociologiei națiunii la scriitorii români din secolul al XIX-lea,* p. 454; I. Ungureanu. *op. cit.*, p. 93.

[95] Gh. Zane,*op. cit.*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro

universalitate, scriind semnificativ: "să dăm națiunii întâia lecțiune de libertate și lumii întâia dovadă că tot mai existăm, silind-o să adauge o naționalitate mai mult în calendarul european.[96]

La I.C. Brătianu chestiunea națională constituia o problemă a revoluției europene. Pentru a evita conflictul fratricid dintre națiuni, așa cum s-a întâmplat la 1848, revoluția viitoare trebuia să fie "renașterea Europei pentru o libertate statornică" a tuturor popoarelor și "astfel să aducă între dânsele adevărata înfrățire și să se scoale toate în unire în contra vrăjmașului comun"[97], idee preluată din arsenalul ideologiei mazziniste.

Inspirat de socialiștii francezi, considera revoluția "un cataclism care înghite vechiul ordin al lucrurilor și totdeodată o creație care naște un altul nou și mai presus celui dintâi". Delimitează deci, două faze în derularea ei, una distructivă, care are drept obiectiv demolarea vechii societăți; "a doua este a reface zidirea pe temelii noi, este opera pacifică, urzitoare și organizatoare a revoluțiunii".[98] La 1848 - scria Brătianu - popoarele au săvârșit "întâia parte a unei revoluțiuni pe care progresul o făcuse neapărată, dar fură neputincioase a face și partea a doua".

A doua fază a revoluției europene, ce trebuia să construiască noua societate contemporană, avea ca obiectiv final, în teoria sa, reorganizarea Europei în naționalități, "astfel încât din constituirea fiecărei naționalităti în întregimea ei să iasă o solidaritate între toate popoarele Europei și așa să se înființeze acea unitate a republicii universale, ce nu fu prin putință catolicismului a face". În al doilea rând, noua societate presupunea "unitatea năutrală a fiecărei națiuni prin desființarea claselor și reîntregimea fiecărui individ în drepturile sale".[99]

Ideea de națiune, observa F. Chabod, a fost frecvent asociată ideii europene, dezvoltând tema misiunii specifice a fiecărei individualități naționale în Europa. "Europa întreagă - scria

[96] George Em. Marica, *Repere ale sociologiei națiunii la scriitorii români din secolul al XIX-lea*, p. 454.

[97] I.C. Brătianu, *Naționalitatea*, p. 42.

[98] *Ibidem*, p. 43-44.

[99] *Ibidem*, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

I.C. Brătianu - este în frământare și gata a-și lua o organizare naturală, astfel în fiece națiune fiind un singur trup, funcționând în toată libertatea și în deplină armonie cu celelalte națiuni să poată să-și îndeplinească misiunea după vrednicia și osârdia sa".[100]

Mesianismul romantic a îmbrăcat diferite forme de manifestare la generația pașoptistă. Pentru Ioan Ghica misiunea istorică constituia rațiunea de a fi a națiunii: "ca și un individ nu poate exista decât pe cât timp își îndeplinește misiunea și dispare când nu mai corespunde în scopul pentru care a fost înființată". În concepția sa națiunea română avea o întreită misiune economică, geografică și politică. Factorii ce condiționau realizarea ei erau psihologici ("geniul gintei de care aparține"), cosmici ("natura pământului"), geografici și istorici ("secolul în care trăiește"). Acești factori concurau la îndeplinirea misiunii complexe: *economică,* să dezvolte agricultura, singura cale de a ne lega mai strâns cu "popoarele industriale și civilizate"; *geografică,* "europeană", să dezvolte transporturile pentru a înlesni circulația mărfurilor în Europa și *politică,* vizând transformarea Orientului și reconstrucția lui pe baza principiului "dreptății și egalității naționalităților".[101]

Nicolae Bălcescu susținea că "poporul ca națiune ne poate pune în stare a ne îndeplini misiunea, în omenire". Condiția stabilită pentru ca o nație să-și îndeplinească "misia ei istorică" era o organizare instituțională cât mai bună, convins fiind că o "nație nu se poate mântui decât prin sine însuși". A fundamentat însă misiunea istorică a românilor pe ideea panromânismului: "copleșiți și amenințați astăzi de panslavism, mâine poate și de pangermanism, noi nu ne putem mântui fără numai opunându-le panromânismul"[102]. Misiunea providențială a românilor între Orient și Occident avea ca suport ideea panromânismului.

Pentru raționalistul C.A. Rosetti, misiunea României era să implanteze civilizația în Orient și să oprească mersul cotropitor al despotismului.

---

[100] Claudia Bonaciu, *op. cit.*, p. 98.

[101] Ioan Ungureanu, *op. cit.*, p. 63.

[102] N. Roșu, *Dialectica naționalismului*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro

Brătianu a dezvoltat, însă, ideea grupării națiunilor în ginte, în familii de popoare după originea lor, pledând pentru legături mai strânse între popoarele din aceeași gintă: "raporturile intime, schimbul ideilor și simțămintele între națiunile de aceeași gintă sunt trebuincioase dezvoltării fiecăreia dintre ele, căci efectele lor sunt mult mai nemijlocite decât cele produse prin relațiunile națiunilor de genuri osebite".[103] El susținea o misiune distinctă a gintei latine în Europa și în particular a românilor în spațiul sud-est european. Și ca o reacție la panslavism, stabilea României în răsărit rolul de "sentinelă veghetoare" a latinității, de purtătoare a civilizației occidentale în zonă. După părerea sa, misiunea istorică a românilor era să reprezinte "în Orient ca element latin civilizația occidentală și rolul lor public este de a împărți în două pe slavii de la miazăzi de slavii de la miazănoapte și a-i opri a deveni o masă compactă și periculoasă pentru Europa și al doilea de a fi spre miazăzi-răsărit de Austria ceea ce este Italia la miazăzi-apus, adecă un element cu care Franța să poată conform politicii sale seculare să hărțuiască Austria".[104] După I.C. Brătianu, misiunea românilor la Dunăre era una democratică, de europenizare și occidentalizare.

Contribuțiile romantismului politic din Principate la definirea ideii românești de națiune se integrează viziunii despre lume și societate a pașoptismului, absorbind, parțial, contribuțiile iluminismului și tezele romantismului european, cu o pondere mai mare a înrâurilor dinspre cultura germană, fără a abandona idealul universalist al Luminilor, spiritul rațional și democratic, într-un efort de sinteză a celor două direcții filosofice semnalate, care conferă pașoptismului rolul de primă tentativă în cultura românească de a formula și propune un model global al formării civilizației moderne, întemeiat pe matricea spiritului național și necesitatea integrării națiunii în universalitate.

---

[103] I.C. Brătianu, *op. cit.*, p. 60.

[104] Claudia Bonaciu, *op. cit.*,p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro

IDEEA LIBERALĂ DE NAȚIUNE LA ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT

Romantismul politic la românii din Austria a sintetizat într-o manieră originală liberalismul cu naționalismul, valorizând o filosofie politică ce a încercat mereu să concilieze raționalismul cu spiritul istorist și organicist. Tentativa de adecvare a ideilor franceze la spiritul prevalent al filosofiei germane a imprimat gândirii ardelene sau bănățene originalitate în plan general central-est european, audiență și aplicabilitate în planul vieții politice, o anumită continuitate cu ideologia Luminilor și inevitabile convergențe cu realizările doctrinare din Principate.

Generația ardeleană care debutează în deceniul patru al secolului al XIX-lea a continuat efortul teoretic anterior, cu un spor de coerență și sistematizare doctrinară, așezând ideea de națiune la temelia militantismului politic românesc, într-un context istoric marcat de progresul intelectual, al instrucției și educației în primul rând, de fenomenul de laicizare a mișcării politice românești, de activizare politică a noilor grupuri sociale sau profesionale, de multiplicare a legăturilor cu Principatele.[1] Efortul de conceptualizare și teoretizare a fenomenului național se manifestă în paralel cu afirmarea opiniei publice românești, ceea ce impunea difuzarea într-o mai mare măsură a ideologiei politice a generației.

Cristalizarea unui program național reclama o susținere teoretică corespunzătoare, pe fondul tendințelor de asimilare din viața politică, a măsurilor împotriva afirmării individualităților naționale, ce accentuau sentimentul de frustrare și segregare de celelalte grupuri naționale, privite nu numai ca alterități, dar și ca

---

[1] Pentru pașoptismul ardelean vezi Gyémánt Ladislau, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986; *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, București, 1968; Camelia Bodea, *1848 la români*, vol. I-II, București 1982.

https://biblioteca-digitala.ro

adversari concurențiali în disputa pentru obținerea concivilității și a integrării în constituționalism.

Consacrând definitiv caracterul etnic și politic al ideii de națiune, generația lui Bariț și Bărnuțiu aduce în dezbaterea teoretică un spirit de demofilie mai pronunțat, o componentă socială mai bine conturată decât la generația anterioară, tributară ideologic concepției democrației sociale, depășind categoric viziunea strict politică a liberalismului în favoarea ideii de națiune popor, ce face carieră în epocă prin contribuțiile lui Michelet.[2] Noua generație intelectuală a încorporat națiunii categoria popor ca un element caracterizant, care, în realitătile din Transilvania și Banat, îi conferea forță prin greutatea numărului și majoritatea populației românești, vitalitate spirituală prin creațiile geniului popular, care îi definesc specificul, caracterul și individualitatea în raport cu celelalte națiuni. Identificarea națiunii cu poporul în planul doctrinei explică interdependența dintre ideea națională și idealul social emancipativ din programul politic românesc, caracterul democratic al ideii și programului național, originat, fără îndoială, și în statutul politico-juridic al națiunii române în sistemul constituțional din Transilvania. George Barițiu a scris concludent în acest sens că "mulțimea norodului face nația, iar nu câteva persoane trufașe intru vechimea familiilor sale."[3] Spuneam mai sus că societatea românească din Transilvania era mai omogenă decât în Principate, clivajele nu erau atât de adânci ca acolo, încât solidarizarea comunității românești în jurul sentimentului național s-a putut realiza mai ușor. Clivajele dintre privilegiați și popor au dobândit conotații naționale, pe fondul polarizării nobili unguri - țărani români, privilegiați sași sau secui - orășeni sau țărani români.

Există încă multă confuzie în definirea sau înțelegerea națiunii, dovadă fiind ideea difuză, inconsecvențele de limbaj, utilizarea concomitentă a cuvintelor națiune, nație, neam, naționalitate, popor pentru a desemna noul tip de solidaritate, comunitatea națională. Fenomenul este general, îl găsim și la Bărnuțiu, care utiliza în 1842 cuvântul popor pentru a desemna

---

[2]Vezi mai ales Gerard Fritz, *L'idée du peuple en France du XVIIe au XIXe siècle.* Strassburg, 1988, passim.

[3] George Bariț, *Educație (creșterea)*, în vol. *Scrieri social-politice*, București, 1962, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro

realitatea națională, precizând, chiar, că "și românii încă sunt popor sau nație". "Prin popor - scria Bărnuțiu - nu se înțelege aci numai acela care face de sine un stat neatârnător, ci o mulțime de oameni de aceeași viță, uniți prin aceeași limbă, prin aceleași datini și plecări, prin aceeași cultură a trupului și a sufletului, așa cât prin acesta sunt legați într-un neam ca prin niște legături firești".[4]

Conceptul teoretic cu care operează epoca indică direcțiile spre care se va orienta programul și militantismul național, dar și mutațiile ce au loc în sociologia națiunii, care abandonează treptat perspectiva istoristă în favoarea celei juridice și politice. Politizarea conceptului a fost însoțită de o adecvare a sa la exigențele și imperativele luptei politice, deși ideea romantică liberală de națiune absoarbe aproape integral componentele ideii culturale de naționalitate a Luminilor. Definind factorii de individualizare a națiunii prin limbă, etnografie și folclor sau istorie, generația ardeleană a anilor 40 accentuează rolul limbii ca factor de solidarizare și conservare a naționalității, obligată și de tendințele din viața politică, mai ales de proiectul dietal din 1842, care urmărea să introducă limba maghiară în toate oficiile publice. Replica politică a românilor, fixată doctrinar pe ideea dreptului la existență a națiunilor ca individualități etnice[5], a teoretizat sistematic raportul de identitate dintre limbă și națiune: "pre dânsa [limba] e întemeiat caracterul și naționalitatea noastră, strâns e legată ea cu sufletul nostru, cu religiunea și tot ce avem mai sfânt și mai prețuit în lumea asta", afirmând imperativ că "dreptul limbii și al naționalității nu se pot înstreina".[6]

Într-o mai mare măsură decât generația anterioară, în sens politic și cu tendință clară, indicând militantismului politic direcțiile

---

[4] Simion Bărnuțiu, *O tomneală de rușine și o lege nedreaptă,* în vol. G.Bogdan-Dincă, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu,* București, 1924, p. 204.

[5] Cele mai reprezentative luări de poziție sunt cele ale lui G. Bariț, *Românii și maghiarismul*, în "Foaie pentru minte, inimă și literatură", V., 1842, nr. 9, p. 65-69; nr. 10, p. 73-77; nr. 11, p. 81-86 și lucrarea lui Bărnuțiu citată sus (vezi nota 4), publicată însă mai târziu în "Foaie pentru minte, inimă și literatură", XVI, 1853, nr. 38, p. 285-288, nr. 39, p. 295-298.

[6] Simion Bărnuțiu, *op. cit.*, p. 203-204.

https://biblioteca-digitala.ro

efortului de solidarizare pentru realizarea unității și autodeterminării națiunii, George Barițiu în 1842 avea în vedere ansamblul organismului național românesc, scriind despre "strânsa comunicațiune națională și religioasă ce domnește și va domni între românii transilvăneni și între partea nației ce trăiește și stăpânește în pământul Moldo-Românesc".[7]

Din această perspectivă a unității naționale, Barițiu remarca sincronismul ideii și mișcării politice românești cu fenomene similare europene. Într-un limbaj patetic, el sublima atașamentul gândirii românești la spiritul european și sintetiza nu numai elementele conceptului de națiune care a triumfat în Europa, dar și direcțiiler procesului de solidarizare la români: "Popoarele Europei apusene de la o vreme încoace se simt insuflate de un prea frumos duh care le face mare cinste; fiecare din acelea se luptă pentru unire națională puternică, întru a cărei desfășurare se întemeiază tăria și puterea poporului și a patriei, cum și vaza și cumpănirea ei politică. Unire națională este frumoasa deviză ce răsună din toate părțile și deșteaptă duhurile cu putere multă... Unirea și unirea națională sunt bunuri mari, importante și însuflețitoare, care nu cer mai mult decât voința tare de a fi și a rămâne un singur popor: domnitorul, aristocratul, preotul, ostașul, plugarul, meseriașul, bărbatul, femeia, bătrânul, junele, primarul, toți naționalii, toți frații vorbitori ai unei limbi păstrate de străbuni și veacuri, toți fii ai unui popor păzitor de legile morale, înflăcărat de libertatea patriei, iubitor al semenului său, suferitor al străinului până unde sufere independența națională."[8]

Odată cu noua generație romantică, ideea națională a devenit idee forță, participând la formarea conștiinței și a imaginii de sine a națiunii, pe care o transmite epocii următoare cu o notă mai accentuată de pasiune și angajare politică.

Abordarea în plan doctrinar a ideii de națiune la românii din Imperiul habsburgic în epoca pașoptistă[9] poartă inevitabil și pecetea evenimentelor politice ale momentului, în primul rând revoluția de la 1848-1849, al cărei impact a fost decisiv pentru

---

[7] G. Barit, *Românii și maghiarismul, în loc.cit.*, p. 67.

[8] I d e m, *Naționalitatea*, în vol. *Scrieri social-politice*, p. 85.

[9] Vezi mai ales Keith Hitchins, *L'idèe de nation chez les Roumains de Transylvanie 1691-1849*, Chapitre 6, *Le culte de la nationalité*, p. 148-176.

https://biblioteca-digitala.ro

traseul ideii naționale în secolul XIX. Alături de mișcarea ideilor sau evoluția curentelor culturale, fenomenul politic a imprimat teoriei românești despre națiune o tentă ideologică greu de refuzat, dar, mai ales, a ierarhizat componentele fundamentale ale gândirii românești transilvănene în chestiunea națiunii. Trecerea de la conceptul cultural de naționalitate la conceptul politic, cu începere din deceniul cinci al secolului trecut, pe fundalul afirmării romantismului, inaugurează o nouă direcție în abordarea doctrinară a ideii de națiune, ce marchează interpretarea întregului secol, conferind particularitate doctrinei ardelene prin caracterul ei preponderent politic și juridic. Personalitatea care a înfluențat poate cel mai mult sociologia națiunii la românii din Austria în secolul al XIX-lea a fost Simion Bărnuțiu[10], care, prin discursul rostit în catedrala Blajului în mai 1848, inaugura nu numai o direcție în ideologia națională, ci și o nouă perspectivă filosofică, în care regăsim absorbite tendințele raționalismului eurpean împletite cu ideile fundamentale ale romantismului german, în primul rând școala istorică a dreptului cu Savigny.[11]

Explicând mai târziu, în Moldova, intențiile românilor la 1848, sintetizate în discursul de la Blaj, Simion Bărnuțiu preciza că ideea naționalității politice, implicând autodeterminarea și recunoașterea constituțională a națiunii ca parte componentă a statului, presupunea teritoriu național, drept național și putere

---

[10] Pentru concepția lui Simion Bărnuțiu vezi G. Bogdan - Duică, *op. cit.*; George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea,* vol. I, Cluj-Napoca, 1977; Avram Andea, *Libertatea națională în concepția lui Simion Bărnuțiu, în vol. Centenar muzeal orădean.* Oradea, 1972, p. 295-305; I d e m, *Libertate și proprietate în concepția lui Simion Bărnuțiu,* în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia", XVIII, 1973, fasc.1, p. 33-51. I d e m, *Concepția juridică a lui Simion Bărnuțiu în lumina dreptului natural privat predat la Blaj,* în "Acta Musei Porolissensis", IV, 1980, p. 489-499. Ion Vântu, *Simion Bărnuțiu, în vol. Din gândirea politico-juridică din România*, București, 1974, p. 135-158; R. Pantazi, *Simion Bărnuțiu. Opera și gândirea,* București, 1967. P. Pandrea, *Filosofia politico-juridică a lui S. Bărnuțiu, București, 1935.*

[11] Asupra discursului vezi G.Em. Marica, *op. cit.*, vol. I, p. 121-136; D.D. Roșca, *Europeanul Bărnuțiu,* în "Transilvania " 1944.

https://biblioteca-digitala.ro

națională. Ideea sa de națiune s-a precizat, treptat, în jurul acestor componente, cu începere din 1842, când au fost enunțate elementele fundamentale ale doctrinei[12], continuând în martie 1848, când accentuează caracterul politic al ideii naționale[13], spre a-și găsi cea mai elaborată expresie teoretică în discursul de la Blaj.[14]

Tributar încă gândirii iluministe, conceptul cultural de naționalitate de la 1842 s-a îmbogățit în 1848 cu noi sensuri, între care cel politic apare bine reliefat în contextul dezbaterii asupra uniunii Transilvaniei cu Ungaria, înscrisă în programul revoluției maghiare. În acest climat, Bărnuțiu a respins ideea națiunii politice susținută de revoluția maghiară în favoarea națiunilor genetice, a individualităților etnico-naționale, inaugurând o direcție pe care o va urma sociologia națiunii la românii din Transilvania până la 1918: "Când zic națiune - spunea în catedrala Blajului - atunci înțeleg persoana unui popor întreg, care e legat între sine cu aceeași limbă și datini, căci cine va zice că natura i-ar fi dezbrăcat pe oameni de demnitatea de persoane când i-a unit într-un grup național cu legăturile frăției acestei minunate?"[15] Definirea națiunii ca persoană dintr-o perspectivă organicistă, tributară filosofiei germane, îi oferă prilejul dezvoltării unei concepții liberale originale, în care elementele liberalismului individual au fost extrapolate asupra persoanei națiunii. Bărnuțiu inaugura astfel tradiția unui liberalism colectiv, întemeiat pe personalitatea națiunii, ce se va confrunta în luptele politice sau în dezbaterea ideologică cu liberalismul individual promovat de clasa politică maghiară, care de pe poziția națiunii politice unice în Ungaria refuza recunoașterea celorlalte individualități naționale în stat. Această concepție liberală promovată de Bărnuțiu, tributară filosofiei politice a germanului Rotteck, tindea să armonizeze interpretarea raționalistă a națiunii cu ideea organicist istoristă de

---

[12] S. Bărnuțiu, *O tomneală de rușine și o lege nedreaptă, în loc.cit.*, (vezi supra nota 4).

[13] In manifestul *Provocațiune*, editat mai nou în *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol. I, București, 1977, doc. 59.

[14] Textul discursului la Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol.I, p. 446-483. Toate trimiterile se fac în continuare după această ediție prescurtat *Discurs.*

[15] *Ibidem*, p. 471.

https://biblioteca-digitala.ro

inspirație germană într-o concepție originală[16], ce făcea compatibile cele două tendințe filosofice, care în Europa s-au exclus. Tentativa de armonizare a raționalismului cu istorismul într-o viziune unitară a întreținut în ambianța culturală românească din Transilvania o concepție democratică despre națiune. Dacă evoluționismul organic și istorist a fundamentat filosofic aiurea doctrinele conservatoare, în pașoptismul românesc a dobândit o formă de expresie liberală prin asocierea cu temele raționaliste, realizând o sinteză originală între naționalism și liberalism. Generată de statutul politic al națiunii române în sistemul constituțional ardelean, o atare interpretare venea să legitimeze dreptul de existență al națiunilor genetice în numele ideii democratice ce a triumfat pe continent după Revoluția franceză.

Cu atari fundamente teoretice Bărnuțiu a definit, încă din 1842, dreptul fiecărui popor la existență națională ("fiecare popor, ca persoană colectivă, are dreptul la existență") în numele dreptului natural (jus subsistentiae personalis), la tratament egal, în numele dreptului la egalitate (jus aequalitatis personalis), scriind că "toți oamenii și toate popoarele în această privință sunt întocma", la libertate, în sensul de "a acționa liber în sfera drepturilor sale."[17] În concepția lui Simion Bărnuțiu existența unui popor ca națiune era o formă de integrare în umanitate sau omenire. Idealul romantic de individualitate, particular și specific se împletea în viziunea bărnuțiană cu cel iluminist de umanitate: "Când vorbesc de omenire atunci înțeleg toate națiunile, căci cine va zice că națiunile nu sunt părțile omenirii". Dreptul la existența ca națiune nu era expresia unui exclusivism național, ci o formă originală pentru fiecare popor de a contribui la progresul umanității, al democrației. Din perspectiva idealului iluminist de umanitate, Bărnuțiu a teoretizat legătura organică, de intercondiționare, între libertate, naționalitate, cultură, misiunea și existența unui popor.

Existența ca națiune era condiționată în teoria bărnuțiană de asigurarea drepturilor fundamentale ale oricărei persoane,

---

[16] *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania, cap. Filosofia* și George Em. Marica, *op. cit.*, vol. I, passim.

[17] S. Bărnuțiu, *O tomneală de rușine și o lege nedreaptă,* în Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol. I, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro

deoarece națiunea "încă are personalitate". Primul, pe larg comentat, în spirit liberal, era dreptul la libertate. Bărnuțiu pornea de la aceeași premisă teoretică, că "tot aceeași vom fi constrânși a zice și de națiune, ce zicem de o persoană singură", că "libertatea națiunii încă e strâns legată cu persoana ei", că "libertatea națiunii încă poartă tipul națiunii", "cu persoana națiunii deodată se naște și libertatea ei", cu cât este mai mare această libertate, cu atât sporește demnitatea, prețuirea și respectul în rândul celorlalte popoare. Convins că "fără de libertate nu e onoare pe pământ și viața națiunii fără onoare e mai amară decât moartea", Bărnuțiu încheia printr-o idee fundamentală comună întregului pașoptism românesc, că "libertatea cea adevărată a oricărei națiuni nu poate fi decât națională".[18]

Dincolo de tenta ideologică și agitatorică a discursului, explicabilă în contextul în care a fost rostit, din nevoia de a capta auditoriul pentru linia sa politică, relația de intercondiționare între libertate și naționalitate reprezenta o contribuție originală la ideologia liberalismului românesc, susținută cu argumente filosofice, juridice sau politice. Înțeleasă ca expresie a individualității și specificului, ce particularizează orice națiune, naționalitatea la Bărnuțiu se exprima în primul rând prin limbă și cultură. În privința limbii, venea pe un teritoriu bătătorit deja de iluminiști și preromantici, după Herder. Romantismul românesc a preluat și a dezvoltat această idee, accentuând chiar mai mult rolul limbii în definirea individualității și specificului național. În 1842, atât Bărnuțiu, cât și Barițiu au teoretizat această temă, într-un moment de amenințare pentru limbile naționale din Transilvania, scriind acum că limba "e o avere din lontru, strâns legată cu personalitatea fieștecărui om și cu naționalitatea fiecărui popor".[19]

La Bărnuțiu naționalitatea ca expresie a individualității unui popor era un dat ce se transmite peste secole ca o ereditate, o necesitate, era ultima expresie a libertății: "Libertatea oricărui popor e bunul lui cel mai înalt și naționalitatea e libertatea lui cea din urmă". Din raportul de condiționare libertate-naționalitate deduce o relație identică libertate-cultură, ultima constituind

---

[18] I d e m, *Discurs*, p. 463.

[19] I d e m, *O tomneală de rușine și o lege nedreaptă*, în vol. Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro

principala formă de exprimare a naționalității: "dacă e nimicită libertatea poporului fără de naționalitate, e nimicită totdeodată și cultura și fericirea aceluia, fiindcă fără de libertate nu e cu putință cultura".[20] La acest capitol a rămas tributar ideilor iluministe, după care cultura este paladiul naționalității, dezvoltând mai amplu, însă, ideea solidarității naționale prin cultură, "pentru că cultura e puterea cea mai tare pe pământ și e o cetate nouă a unității naționale". Armonizarea tuturor componentelor organismului național prin cultură era o necesitate reclamată de imperativele momentului ce-l traversau românii, de exigențele nevoii de solidarizare și unitate, impuse de procesul de formare a națiunilor moderne. Strategia pe care o susține, nu fără accente polemice la adresa proiectatei uniuni a Transilvaniei cu Ungaria, postula necesitatea solidarizării naționale, ca "românii, mai întâi românii să se unească", "să se unească mai întâi cu sine însăși, ca să se apuce de cultura națională cu puteri unite", trasând teritoriul național românesc "de la Nistru până la Em și de la Em până la Tisa".[21] În al doilea rând, strategia bărnuțiană presupunea, în spiritul panlatinismului promovat de generația pașoptistă, integrarea românilor în familia popoarelor latine: "să se unească cu celelalte familii romane pentru identitatea limbii și cununăția cea firească a cugetelor și a sentimentelor". Solidaritatea națională era, în concepția sa, forma "spre înaintarea culturii umanității pe calea cea firească a naționalității oricărui popor". Principalul factor în condițiile separatismului politic era limba: "Unitatea limbii îi leagă pe toți - scria Bărnuțiu - fire-ar sub guvern de sultan, au republican".

Încă din 1842 Bărnuțiu a făcut distincția între națiune și stat. Atunci scria că popoarele "pot fi unite mai multe într-o societate juridică ce se zice stat (status civilis)". La 1848, ideea politică de națiune pe care o dezvoltă, repune în dezbatere raportul stat-națiune, ultima ca parte alcătuitoare sau întregitoare de stat. În analiza pe care o face în discurs, a respins ideea de națiune poilitică și limbă diplomatică unică, pledând pentru dreptul la existență politică legală a grupurilor naționale în stat. Discursul din catedrala Blajului a susținut ideea autodeterminării națiunii române majoritare într-o concepție originală ce presupunea

[20] I d e m, *Discurs*, p. 468.

[21] *Ibidem*, p. 470.

https://biblioteca-digitala.ro

teritoriu, drept şi putere naţională. În acest sens a dezvoltat teza dreptului de proprietate al românilor asupra Transilvaniei, considerată teritoriu naţional românesc: "Ardealul e proprietatea adevărată a naţiunii române, care o a câştigat cu bună dreptate înainte cu vreo mie şapte sute de ani şi de atunci până astăzi o ţine, o apără şi o cultivează cu multă sudoare şi osteneală".[22]

În temeiul acestui drept, Bărnuţiu s-a adresat adunării din catedrala Blajului, cerându-i să proclame "libertatea şi independenţa naţiunii". Organizarea naţiunii presupunea soluţionarea problemei puterii naţionale, crearea instituţiilor politice, bisericeşti, culturale sau juridice, conform dreptului fiecărei naţiuni de a se dezvolta "după firea sa şi în toate părţile vieţii statului", în conformitate cu tradiţia şi specificul său naţional, idee preluată de la Savigny. "Numai după ce va fi constituită şi organizată şi naţiunea română pe temeiuri egale - scria Bărnuţiu - atunci facă federaţiune cu ungurii pentru apărarea comună, cum face o naţiune liberă cu altă naţiune liberă", referindu-se la uniunea Transilvaniei cu Ungaria.

În sfârşit, Bărnuţiu a făcut distincţie în discurs între naţiune şi confesiune, declarând limpede că solidaritatea corpului naţional trebuia realizată peste deosebirile confesionale: "scopul meu nu e a chema pe români la uniune confesională, ci la uniune naţională". În alt loc scria în acelaşi sens: "Aşadar românii să nu încerce nici o uniune religionară, ci să întărească legătura uniunii naţionale", convins că libertatea "nu e legată, nici se cade a fi legată de o religiune sau de alta, ci trebuie să fie comună tuturor religiunilor".[23]

Concepţia democratică despre naţiune, tributară idealurilor liberalismului european, avea şi o componentă socială distinctă, ce recunoştea în popor categoria fundamentală a corpului naţional. Chiar dacă nu a fost suficient explicată teoretic, se regăseşte în idealurile de emancipare socială ale discursului, mai ales în cunoscutul apel adresat adunării din catedrala Blajului, tipic pentru ideea de popor-naţiune promovată de paşoptism: "Uniţi-vă cu poporul toţi, preoţi, nobili, cetăţeni, ostaşi, învăţaţi şi vă consultaţi cu un cuget asupra mijloacelor reînvierii naţioale,

[22] *Ibidem*, p. 462.

[23] *Ibidem*, p. 478.

https://biblioteca-digitala.ro

pentru că toți sunteți fiii aceleiași mame... țineți cu poporul toți, ca să nu rătăciți, pentru că poporul nu se abate de la natură."[24]

Contribuția bărnuțiană la definirea națiunii a inaugurat o concepție politică și juridică despre națiune, ce va fi proprie seriei ardelene în evoluția sociologiei națiunii la români până la începutul secolului nostru. Ea va fi reluată cu elemente noi, datorate parțial și influenței lui Mancini, dar și cu exagerări în cursul de drept public al românilor de la Iași. În tumultul evenimentelor de la 1848, discursul rostit la Blaj a însemnat nu numai o direcție în sociologia națiunii la români, ci și o linie politică pe care o va urma militantismul național în secolul al XIX-lea.

În contextul dezbaterii ideologice și politice din Ungaria, revoluția din 1848 a impus, alături de Bărnuțiu, o altă personalitate care s-a distins prin maniera originală în care a abordat ideea națională. Ridicat de revoluție în viața politică a românilor din Banat, Vincențiu Babeș[25] a inițiat în publicistică românească din Pesta o dezbatere în jurul conceptului de națiune, în contextul pregătirii unui proiect de lege în cauza naționalităților în comisia regnicolară, reprezentând punctul de vedere al grupului de deputați români în dietă. Polemica angajată cu Ioan Ambruș pe această temă i-a limitat câmpul de exprimare, obligându-l la o serie de enunțuri mai degrabă decât analize, nu lipsite însă de rigoare, claritate, spirit sistematic.[26] În esență Vincențiu Babeș a analizat în seria de articole pe această temă cele două concepte de națiune - națiunea genetică și națiunea politică - în temeiul cărora s-au definit ideologiile revoluției române și a celei maghiare și în numele cărora s-au confruntat, în ultima instanță, cele două revoluții.

În sens comun, uzitat la acea dată, Vincențiu Babeș înțelegea prin națiune "suma oamenilor de o origine și de o limbă, cu unele aceleași datini, unul același caracter firesc, fie oamenii aceștia oriunde, fie liberi ori supuși, civilizați ori nomazi". Individualitatea națiunii la Vincențiu Babeș se exprima în

[24] *Ibidem*, p. 492.

[25] Pentru V. Babeș vezi monografia lui George Cipăianu, *Vincențiu Babeș (1821-1907)*, Timișoara, 1980.

[26] V. Babeș, *O ședință a casei reprezentanților (II)*, în "Amicul poporului", 1848, nr. 12, 12/24 august, p. 182-186; nr. 13, 19/31 august, p. 182.

https://biblioteca-digitala.ro

naționalitatea "firească sau genetică", "de care lipsindu-se națiunea încetă a mai fi națiune, precum încetă omul a fi om, lipsindu-se de caracteristica omenității".[27] Inspirat de interpretarea lui Eftimie Murgu din *Widerlegung*, Babeș a subliniat ideea individualității națiunii, reflectată în ceea ce epoca numea specific sau geniu național, teoretizat după Herder, ilustrat în "originea, limba, veșmintele, datinile, cântecele și alte note caracteristice, ce configurau naționalitate și caracterul național." Definiția lui Babeș continua de fapt, conceptul propus de preromantici, enunțând sistematic componentele sale.

A doua interpretare în definirea națiunii, națiunea politică, considerată de Babeș rară și fictivă, însemna "suma oamenilor dintr-o țară, cu o limbă diplomatică, cu o lege și cu un drept istoric"[28], asemănată conceptului antic "populus romanus". Spre deosebire de Bărnuțiu, care la 1848 a respins o asemenea interpretare ca potrivnică spiritului filosofic al secolului, Babeș a reținut și a analizat conceptul de națiune politică, formulat de ideologia revoluției maghiare, la care însă raportează națiunile genetice. Componentele națiunii politice pentru el erau limba diplomatică, legile și dreptul, instituțiile politice. Analiza conceptului de națiune politică îi oferă prilejul unei interesante delimitări ce o face din perspectiva raportului cu națiunea genetică între națiunea politică ungară, ce denumea pe cei 15 milioane de locuitori ai Ungariei și națiunea genetică maghiară, care reprezenta doar "a patra parte a națiunii ungare". Acceptând realitatea unei națiuni politice în ideea compromisului cu revoluția maghiară, promovat de gruparea lui E. Murgu în numele idealurilor democratice, Babeș susținea că "ideea națiunii și a naționalității politice nici șterge, nici că poate șterge națiunile și naționalitățile genetice, din contră, are sfânta datorință naționalitatea politică a asecura existența celor genetice..."[29] În demonstrația sa cele două concepte nu se exclud, încercând, astfel, să realizeze un compromis între liberalismul individual, promovat de ideologia revoluției maghiare și liberalismul colectiv, fondat pe drepturile și libertățile națiunii ca persoana colectivă, susținut de ideologia românească: "iar noi oamenii vom fi aceea

---

[27] "Amicul poporului", 11848, nr. 12, 12/24 august, p. 182.

[28] *Ibidem*, p. 183.

[29] *Ibidem*, p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro

ce și suntem, compatrioți liberi, egali, frați și, laolaltă luați, popoare, națiuni, ginți".

În spiritul generației pașoptiste românești, care a asociat ideile liberale conceptului de națiune, Babeș examina "drepturile și datorințele națiunilor" stabilind pentru națiunea genetică dreptul de a exista ca individualitate națională, de a lupta împotriva oricărui pericol sau primejdie, de a progresa pe teren cultural, "mai cu şeamă poezia și istoria națională, fără de care naționalitatea lâncezește și curând, degenerând, își pierde caracterul originar", dreptul de a deveni națiune politică prin unirea tuturor componentelor organismului etnico-național sau de a se însoți "cu altă națiune sau și cu mai multe națiuni într-un stat..."[30] În concluzii susținea că națiunea politică avea datoria "a recunoaște o limbă și adecă limba națiunii genetice mai numeroase", iar limbii diplomatice nu-i recunoștea alt rol, decât "să fie legătura chilinelor naționalități între sine și cu guberniu laolaltă". Concepția despre națiune propusă de Babeș la 1848, influențată de raporturile politico-naționale din Ungaria, combina într-o încercare de compromis, elemente aparținând celor două ideologii care s-au confruntat în timpul revoluției.

Epoca liberală instaurată în Imperiul habsburgic la 1860 a generat o recrudescență a naționalismelor, comparabilă cu momentul 1848, dar cu o notă de pragmatism mai accentuat și cu o deschidere mai clară spre ideologia liberală. Proiectele de federalizare a imperiului după criterii naționale au stimulat cugetarea politică la diferite națiuni, preocupată tot mai mult să ofere fundamente teoretice planurilor de reorganizare a monarhiei. În contextul convocării seriatului imperial, chemat să decidă configurația viitoare a imperiului, Vincențiu Babeș a publicat o broșură în limbile germană[31] și română[32], menită să informeze cercurile politice din imperiu și de pe continent despre poziția românilor în acele împrejurări. Broșura a formulat fundamentele teoretice ale programului politic susținut de Andrei

[30] *Ibidem*, p. 185.

[31] *Die Sprach und Nationalitätenfrage in Öesterreich bei einen Romänen.* Wien, 1860.

[32] *Cauza limbilor și a naționalităților în Austria. Pertractată de un român.* Viena, 1860, 87p. (În continuare trimiterile se fac la această ediție).

https://biblioteca-digitala.ro

Mocioni[33], reprezentantul Banatului în senatul imperial. Ea analiza dreptul limbilor și naționalităților din Austria în noul spirit al veacului și al regimului instaurat la Wiena, promovând ideea că rezolvarea chestiunii de naționalitate trebuia să aparțină tuturor popoarelor în cauză și nu unei națiuni privilegiate, în spiritul principiului egalității în drepturi a națiunilor, recunoscut de Casa de Habsburg încă din martie 1849. În esență, broșura era o pledoarie pentru recunoașterea românilor ca națiune „și participarea lor cu drepturi egale la proiectele de organizare a imperiului. Deschis într-o mai mare măsură ideologiei liberale, Babeș înțelegea acum națiunea ca o treaptă în evoluția spre civilizație, progres și libertate, ca un mijloc de ridicare a omului la perfecțiune morală.

Ideologia scrierii, ca și programul ce îl fundamenta, respingeau planurile de refacere a Ungariei mari istorice, propuse încă din 1848, intemeiată pe ideea națiunii politice și a limbii diplomatice unice în statul național ungar, care îi condamnau pe români să rămână un "apendice, adăugământ, petec la scopurile și interesele altora". Ideea centrală a studiului pornea de la tendința exprimată fără echivoc la 1848, că românii din Imperiul austriac "doresc și pretind o viață națională proprie"[34], care nu se poate conserva și dezvolta decât prin "unirea și consolidarea tuturor puterilor sale în sine, pentru sine, spre un scop tuturor comun". Experiența revoluției din 1848 a demonstrat liderilor politici români necesitatea unificării ideologiei și programului național în spiritul ideii moderne de națiune și al principiului solidarității.

Spre deosebire de convingerile din 1848, sub influența ideilor europene despre naționalitate, V.Babeș accentua acum caracterul voluntarist al ideii de națiune și fundamentarea sa democrartică, liberală, ce presupune egalitatea popoarelor. Ideea de naționalitate promovată de Babeș în scrierea din 1860 se

---

[33] Vezi mai ales V. Netea, *Lupta românilor pentru libertate națională,* București, 1974, capitolul consacrat epocii liberale; Simion Retegan, *Eforturi și realizări politice ale românilor din Transilvania în anii premergători dualismului*, în vol. *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar,* Cluj-Napoca, 1978, p. 39-83.

[34] Simion Retagan, *Dieta românească a Transilvaniei,* Cluj-Napoca, 1979, p. 34 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

încorpora organic concepției federalismului etnic-național, ce milita pentru federalizarea imperiului după criterii naționale, nelipsind chiar și o orientare prodinastică, detectabilă la liderii politici români din acea vreme. Broșura lui V.Babeș opunea dreptul național celui istoric, pe care se întemeia ideologia politică oficială, dezvoltând o concepție organicistă despre națiune, cu un caracter politic sau juridic mai accentuat și o viziune integralistă asupra comunității naționale. Ea nu excludea perspectiva generală a unei federații de națiuni egale, organizate autonom, ce puteau oferi Austriei posibilitatea unei înnoiri potrivite spiritului epocii: "spiritul timpului - scria Babeș - n-ar putea recomanda, nici suferi altfel de autonomie decât națională, adică a celor recunoscute zece națiuni din Austria, cu atâta mai vârtos căci astăzi interesul civilizațiunii, carele strâns luat e identic cu al naționalităților, toate alte interese absoarbe, apoi națiunile interesate și anume cele mai asuprite, afară de solidaritatea tuturor colectivă, numai și numai într-o proprie națională autonomie și pot afla cuvenita și dorita securitate și prosperitate".[35]

Pledoaria pentru individualitatea națională în numele idealului suprem al civilizației și umanității, pe care o vedea atinsă - în spirit bărnuțian - numai prin intermediul națiunii și al culturilor naționale, se concentra cu precădere asupra dreptului națiunilor la folosirea limbilor naționale, problemă de actualitate în Austria, în contextul tendințelor de germanizare sau maghiarizare. Individualizarea națiunii prin limbă era justificată din punctul de vedere al filosofiei moderne, reamintind principalele teze enunțate până la el despre necesitatea limbii și culturii naționale, majoritatea formulate deja de iluminismul românesc. Babeș raporta problema limbii și a naționalității la spiritul timpului modern, care era al civilizației și progresului, la care se putea ajunge "prin dezvoltare și cultură a poporului peste tot". Demonstrația se dezvolta în jurul conceptului de civilizație comună, înțeleasă a poporului, la care se ajunge prin instrucție și cultură, condiționate numai de principiul că "învățătura, cultura popoarelor nu se poate face decât în limba proprie națională". În spirit herderian și în tradiția iluminismului românesc, a dezvoltat raportul limbă-naționalitate, definind limba ca o marcă a

[35] V.Babeș, *Causa limbilor și a naționalităților*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

naționalității ("limba e tipul, oareșicum fotografia spirituală a poporului"), ce impunea o relație de identitate între "caracterul și gradul de cultură al limbii de comun" și "gradul de cultură al poporului". Din această relație limbă-naționalitate, autorul deduce o serie de norme de conduită a națiunii în împrejurările politice ale vremii, pledând pentru necesitatea folosirii limbii naționale în societate, în viața publică, în administrație, învățământ, justiție, ceea ce, presupunea, în opinia sa, cultivarea permanentă a limbii.

În al doilea rând, analiza lui Babeș aborda chestiunea națiunii din punct de vedere politic, în relația acesteia cu statul. Autorul delimita clar statul și națiunea, scriind că "în viața poporului vedem întâlnindu-se aceste două ființe a naționalității și a statului, care altmintre în idee și definițiune sunt diferite și în viața politică de comun țin căi diferite". Deoarece națiunile erau "trupul acelei organice ființe ce o numim statul", demonstrația sa pleda pentru armonizarea intereselor acestora, pentru că statul se întemeia pe popor sau națiuni, iar progresul și prosperitatea statului depindeau de fericirea, tăria și mărimea poporului, respectiv a națiunilor.

În al treilea rând, Babeș legitima națiunile din punctul de vedere al referințelor moderne de drept. Din această perspectivă, a distins "naționalitatea firească sau genetică" și cea "politică ori istorică, care e numai o idee, închipuind ea numai o parafrază a statului". Babeș fixa națiunii genetice o bază de drept, spre deosebire de cea politică, care era un rezultat al istoriei. În comparație cu opiniile din 1848, când încerca un compromis între cele două concepții, pledoaria sa la 1860 era în favoarea națiunii genetice, concepută ca "tipul caracteristic al personalității, așa zicând "eul" fiecărei seminții", idee apropiată conceptului de volksgeist, ce se definea la V.Babeș prin "comuniunea, adică totaceitatea originii, limbii, portului, moravurilor și datinilor, muzicii și poeziei și jocurilor, ba chiar și tradițiunilor și prejudețelor și plecărilor și simțirilor unui popor".[36] Conceptul propus acum este mai complex, presupunea existența unei personalități sau geniu al națiunii, "eul"acesteia, dar și voința de a fi națiune, conștiința individualității și asumarea acestei individualități.

În statele ce încorporau mai multe națiuni, exemplul cel mai apropiat era Austria, autorul susținea că "egalitatea lor perfectă,

[36] *Ibidem*, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

adică și cea politică și cea națională și cea confesională ar fi să se înțeleagă de sine", deoarece "numai această deplină egalitate de drepturi poate fi adevărată, practică și sigură legătură a popoarelor între sine". Realitatea politică din Imperiul austriac îi oferea date suficiente pentru a dezvolta ideea egalității de drept a naționalităților, în numele căreia pleda pentru autonomia națională: "prin lege să se conceadă asemine liberă activitate și dezvoltare în forma lor proprie, caracteristică, națională, mai vârtos prin limbă și cel puțin în sferele comune ale vieții poporului, unde ele prin nici un fel de măsuri să fie sau să poată fi împiedicate, ci din contră, din partea stăpânirii, după lipsă și cerință, cu toată bunăvoința să fie spirijinite".[37] Concepția propusă se integra formulei federalismului național, preconizat de unii lideri politici români, mai ales de Andrei Mocioni, ce presupunea existența unor autonomii naționale, constituite pe baza egalității de drept a națiunilor, în replică la tendințele de hegemonie ale unei națiuni sau limbi.

Principiul egalității de drept ca parte intrinsecă a concepției despre națiune a fost raportat, din al patrulea punct de vedere, la relația națiune-stat. Din acest unghi, autorul a susținur moderarea pretențiilor naționale în raport cu autoritatea de stat, în numele ideii monarhice și a unității imperiului: "națiunile, deși în principiu cu drept deopotrivă, acest drept în viața de stat în câtva de bună voie să și-l mărginească" în raport cu guvernul.

În al cincilea rând, autorul a abordat tema aplicării practice a postulatelor naționalităților. Pornind de la principiul că "limba e fără îndoială tip[ul și caracterul principal al naționalității", autorul definește pragmatic sfera de activitate a principiului egalității în drepturi în planul dreptului limbii, caracteristica națională cea mai expusă din partea statului, pe când celelalte, muzica., poezia, jocurile "stau și se dezvoltă cu totul neatârnate de măiestria guberniului". Actualitatea chestiunii limbilor naționale în imperiu din punct de vedere politic și atașamentul gândirii românești la ideile herderiene explică ponderea mare a problemei limbii în sociologia națiunii profesată de Vincențiu Babeș. Liderul bănățean a extins sfera libertății fiecărei limbi "până acolo unde ajunge de comun și regulat viața și lucrarea poporului, prin care pricepem masa sau cuprinsul poporațiunii, adică a locuitorilor țărani..."

---

[37] *Ibidem*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro

Exercițiul limbii naționale în familie, administrație, biserică, în legislație și justiție constituia o expresie a egalității de drept a națiunilor. Deoarece aceste instituții "se țin strâns de popor, trebuie să fie curat naționale".

În ultimul rând Babeș se referă la tendințele politice din Ungaria, la teza refacerii Ungariei mari istorice în numele ideii de stat național maghiar și de națiune politică, care nega existența altor individualități naționale în acest teritoriu. Din acest punct de vedere, Babeș semnala pericolul ce-l reprezenta limitarea suveranității Vienei și transferul unei părți din suveranitate la Pesta, așa cum s-a întâmplat în 1848, rupându-se echilibrul și așa precar al raporturilor etnico-naționale: "O suveranitate ungurească în Austria - scria Babeș - adică un fel de stat unguresc în statul Austriei ni se pare un lucru atât de absurd ca și credința în doi Dumnezei", deoarece anula principiul fundamental al naționalismului liberal, egalitatea de drept a națiunilor, instaurând hegemonismul elementului maghiar. Din aceste motive considera preconizata "autonomie politică națională ungurească", "una din cele mai fatale anomalii ce pot exista", deoarece avea ca urmare "ștergerea egalității de drept pentru toate celelalte popoare în Austria".[38]

Conceptul de națiune politică era respins în numele principiilor moderne de drept. În concepția autorului, "maghiarismul modern se pune pe baza dreptului istoric", anacronic în Europa și chiar în Austria liberală a anilor 60, pentru că era un "drept al privilegiaților". Din acest motiv, ideea modernă de naționalitate și interesul naționalităților nu pot agrea "reînvierea și restaurarea Ungariei așa precum era dânsa odată", "pentru că acel pretins drept istoric în privința acestor popoare ar fi făcut absolută negațiune egalității de drept naționale și a demnității lor umane".[39] Babeș a respins dreptul istoric în numele principiilor moderne de drept și ale liberalismului, pe temeiul cărora propunea reconstrucția monarhiei, "nu pe mucezitele pergamente și ruginitele privilegii, ci după postulatele lipselor comune și ale spiritului timpului... adică pe principiul deplinei egalități de drept a tuturor naționalităților".[40] El a definit exact sensul ideii moderne de

[38] *Ibidem*, p. 63-64.

[39] *Ibidem*, p. 68.

[40] *Ibidem*, p. 70.

https://biblioteca-digitala.ro

națiune în raport cu națiunea medievală, scriind în acest sens că în evul mediu "nobilimea de veri ce naționalitate avea toate drepturile".

În numele dreptului istoric, remarca autorul, al ideii de națiune politică maghiară și de limbă diplomatică unică în statul național maghiar a început procesul de deznaționalizare și maghiarizare, vizibil în primul rând la nivelul grupurilor elitare, Babeș a pledat pentru colaborarea româno-maghiară, cu tradiții în trecut, enunțând principiul pe care trebuia întemeiată aceasta, "recunoașterea și respectarea celei mai perfecte egalități de drept în toată privința". Denunță tendințele de asimilare ca inutile, deoarece nu puteau stinge o etnie, chiar dacă puteau întârzia dezvoltarea și prosperitatea națională. "Popoarele de diferit caracter [național - N.B.] - scria Babeș în acest sens - nu se pot amalgama unele pe altele".

Momentul respectiv era considerat favorabil cauzei limbilor și naționalităților în Austria, chemate toate în opinia autorului - să contribuie la noua reconstrucție a imperiului pe baza principiilor moderne enunțate până acum. Soluția politică propusă era aceea formulată de naționalități la 1848 și susținută în anii următori până la instaurarea absolutismului - federalizarea imperiului pe criterii naționale. În spiritul petițiilor românești din anii 1849-1851, V.Babeș susținea ca "în loc de organismul centralizațiunii de până acum să se introducă altul federalist, adică ca tronul să se razime pe elemente autonome, adică atari părți ce ele singure se guvernează". În sensul proiectelor de federalizare vehiculate încă de la 1848, V.Babeș aprecia că această autonomie "nu s-ar putea forma spre mulțumirea popoarelor, decât prin întrunirea fiecărei din cele zece națiuni pentru sine într-un întreg politic și național de sine stătător și prin sine însuși de-a dreptul spre centru gravitând".[41]

Cu un larg ecou în publicistica din imperiu, analiza teoretică și practică a chestiunii limbilor și naționalităților din Austria realizată de V.Babeș relevă adeziunea gândirii politice românești la ideea modernă de națiune și la spiritul democratic al liberalismului. Continuând interpretarea anterioară, cu accente suplimentare dinspre liberalismul politic în unele componente și o mai largă viziune asupra realităților din imperiu în momentul

[41] *Ibidem*, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro

respectiv, sociologia națiunii promovată de V.Babeș constituie cea mai elaborată contribuție teoretică de la începutul epocii liberale, ce a influențat mișcarea politică românească până la dualism.

Într-un interval de două decenii, în care revoluția de la 1848 a trasat o linie de demarcație între două epoci cu mentalități diferite, conceptul românesc de națiune s-a cristalizat într-o definiție complexă, în care se întâlnesc elementele componente ale vechii concepții iluministe, prelungite până târziu în anii 60, cu noile interpretări ale romantismului politic, marcate de ideile evoluționismului istorist și organic. Revoluția din 1848 a consacrat caracterul politic al ideii de națiune, care a încetat să mai existe numai în planul culturii și al ideilor, atașându-se ca suport teoretic militantismului național, fenomenului politic în general. Definit prin delimitare de alte formule ideologice nu fără accente polemice, mai ales cu ideea maghiară de națiune politică, inevitabil conceptul românesc a suferit influențe dinspre ideologie sau politică, care au ecranat uneori limpezimea analizei în favoarea sentimentului sau a pasiunilor. Cristalizarea concepției românești nu s-a făcut liniar, ci oscilant, în funcție și de evenimentele politice care s-au succedat, de dinamica ideilor în general, definind factorii constituenți sau caracterizanți într-o ierarhie proprie, ce poartă amprenta fenomenului politic contemporan și care a impus în primul plan, pe rând, unul sau altul dintre elementele componente, preferându-se constant factorul lingvistic și ideea de individualitate. Conceptul nu a fost lipsit de o notă pragmatică, mai ales în ultima parte a perioadei, în ipostaza de ideologie fundamentând programe și atitudini politice. Până la dualism, când se inaugurează o nouă fază în abordarea teoretică a națiunii, conceptul românesc a dobândit substanță filosofică, fundamentare juridică și politică, un grad mai mare de aplicabilitate, încorporându-se concepției și proiectelor de organizare federalistă a monarhiei în conformitate cu principiul de naționalitate.

https://biblioteca-digitala.ro

DE LA IDEEA LIBERALĂ DE NAȚIUNE LA PRINCIPIUL DE NAȚIONALITATE

Epoca liberală și apoi încheierea compromisului dualist au relansat dezbaterea teoretică asupra națiunii la românii din Austria, preocupați tot mai mult să legitimeze aspirațiile comunității naționale românești din Imperiul Habsburgic de a-și găsi locul în noile reorganizări constituționale. Instaurarea dualismului a găsit românii nepregătiți sub aspect organizatoric, politic și ideologic, divizați în funcție de tactica ce trebuia adoptată față de noua organizare politică. Instituționalizarea ideii de națiune politică în Ungaria, în prelungirea tradiției ideologice din 1848 și a ideologiei statului național unitar în granițele Ungariei istorice a declanșat un puternic curent politic și ideologic la naționalitățile din Ungaria ,în favoarea recunoașterii individualității și diversității grupurilor naționale prin legislația dualistă, împotriva ideii de națiune politică unică. Reacția grupurilor naționale a atins momentul culminant în anii 1867-1868, în contextul dezbaterii în Parlament asupra principalelor legi ale dualismului. Mai ales dezbaterea asupra legii naționalităților a declanșat o puternică reacție a naționalităților împotriva ideii de națiune politică instituționalizată prin această lege, care refuza recunoașterea altor individualități etnico-naționale pe teritoriul Ungariei.[1] Deputații români, sârbi și slovaci au susținut un proiect al naționalităților fundamentat teoretic pe ideea individualității națiunilor, pe ideea

[1] Vezi mai ales V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională 1848-1881*. București, 1974, p. 361-364; *Românii din Transilvania împotriva dualismului*. Cluj-Napoca, 1978, passim; Miodrag Milin, *De la autonomism la Memorandum*. Timișoara, 1986, p. 87-101; Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*. Cluj-Napoca, 1991, Cap. *Dualismul și problema națională*, p. 31 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

etnică de națiune, ce susținea recunoașterea juridică și politică a individualității și egalității națiunilor genetice în stat.[2]

Momentul politic a dat naștere la o bogată literatură consacrată chestiunii naționale, elaborată în toate provinciile românești, ce dezvoltă o doctrină adecvată ideii moderne de națiune și care reprezintă o fază nouă în evoluția naționalismului liberal, marcată de fenomenele politice contemporane, de noul raport de forțe pe continent, favorabil statelor conservatoare, care au înregistrat un ascendent vizibil, de triumful, chiar dacă parțial al principiului de naționalitate în Europa prin crearea noilor state naționale, italian, român sau mai târziu german. Noile regimuri instaurate pe continent au avut un rol important în modificarea concepțiilor despre națiune în gândirea europeană, care, treptat, dintr-un concept asociat liberalismului, a devenit unul conservator, în multe cazuri justificând tendințe expansioniste, șovine, de asimilare. Hobsbawn remarca prevalența caracterului etnic în definirea ideii naționale, preeminența factorului lingvistic în discursul naționalitar, actualitatea principilui de naționalitate la popoarele care nu și-au realizat unitatea națională sau au făcut-o numai parțial[3], fenomene ce au conferit literaturii despre națiune o specificitate aparte în deceniile șapte-opt ale secolului, cu deosebire la românii din Austro-Ungaria.

Conceptul de națiune operant la românii din Banat sau Transilvania a fost în mare măsură influențat de formarea statului național român modern, de poziția națiunii române în ansamblul ei în contextul geopolotic din Europa, de statutul politic al națiunii române din Ungaria, nu în ultimul rând de evoluțiile doctrinare ale ideii în Europa și la popoarele din Austro-Ungaria, de noile curente culturale care s-au afirmat în România, junimismul în primul rând, ce anunțau criza romantismului și apariția spiritului

---

[2] Legea naționalităților cu toate anteproiectele și dezbaterile pe marginea ei în T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol.IV. Sibiu, 1906, p. 419 sq.

[3] Eric J. Hobsbawn, *Nazioni e nazionalismo dal 1780*. Torino, 1991, cap. 4. *Transformarea naționalismului*, p. 119 sq.

https://biblioteca-digitala.ro

critic.[4] Noile realități politice din Austro-Ungaria au imprimat ideii de națiune la români un caracter juridic și politic, reactualizând relația dintre națiune și stat, caracterul etnic al națiunii ca principal element ce definea individualitatea acesteia.

Progresele instrucției și educației, multiplicarea mijloacelor de comunicare ale elitei cu societatea au lărgit adeziunea categoriilor populare la ideea națională, difuzată pe verticala societății printr-un sistem de instituții culturale, bisericești, economice, sociale sau profesionale, ce au favorizat asimilarea ideii naționale până la nivelul structurilor de jos ale societății.[5] Ideea națională încetează a mai fi apanajul structurilor elitare, chiar dacă cei care conceptualizează și îi definesc contururile rămân intelectualii. Ideea de națiune a încorporat definitiv întreaga populație de aceeași etnie, indiferent de statul sau provincia în care locuiește, de grupul social sau confesiunea căreia aparținea. Definirea identității s-a realizat prin raportare la ansamblul comunității naționale, împotriva ideii de națiune politică, cu tendințe de integrare în națiunea mamă, nu numai în plan spiritual, ci și politic, statal. In egală măsură, ea se definește în raport cu alte popoare neolatine de pe continent, exprimând tendințe de asociere cu acestea în familii mai mare de popoare.

Deceniile șapte-opt ale secolului al XIX-lea reprezintă în istoria ideii de națiune la românii din imperiu trecerea de la conceptul liberal la principiul de naționalitate, care îngloba și fundamentele ideii liberale. Discursul național devine preponderent politic și juridic, fără să abandoneze achizițiile ideologice de până atunci.

Doctrinar cele mai importante contribuții ale deceniului șapte la definirea națiunii aparțin lui Simion Bărnuțiu[5], Vasile

---

[4] N. Bocșan, *Transilvania și Unirea din 1859. Implicații culturale*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", 27, 1985-1986, p. 485-504.

[5] *Dreptul public al românilor*. Iași, 1867, publicat după redacțiile autorului din 1860 și 1863. (Toate trimiterile de mai jos sunt din această ediție).

https://biblioteca-digitala.ro

Maniu[6] și Alexandru Mocioni[7], care prin contribuțiile din anii '60 încheie o etapă în definirea națiunii, am numit-o etapa liberală, ce coincide, în mare parte, cu romantismul politic la românii din Transilvania. Cei trei gânditori aduc în dezbaterea asupra ideii naționale o perspectivă nouă, puternic marcată de tezele italianului Mancini, care a deplasat dezbaterea în planul dreptului internațional, pornind de la ideea individualității și egalității națiunilor.

În prelungirea contribuțiilor teoretice anterioare[8], Simion Bărnuțiu a dezvoltat o teorie despre națiune vizibil marcată de realitatea politicâ din România, în ambianța căreia a redactat *Dreptul public al românilor*, pornind de la o idee generală la romantici, necesitatea identificării societății cu națiunea, a organizării societății și statului dupa criterii naționale. Cu toate exagerările latiniste, ce amintesc de moștenirea iluministă, între care identificarea fără discernământ, până la suprapunere, a dreptului roman cu cel romăesc, ce l-au condus la concluzii false, teoria sa rămâne una inedită în planul istoriei ideilor. Confuziile sau inconsecvențele de limbaj din epoca pașoptistă continuă și în

---

[6] *Unitatea latină sau causa română în procesul naționalităților.* București, 1867; I d e m, *Misiunea Occidentului latin în Orientele Europei.* București, 1969; I d e m, *La mission de l'Occident latin dans l'Orient de l'Europe.* Paris, 1869.

[7]Discursul lui Al. Mocioni pe marginea legii naționalităților, în T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, p. 473-482.

[8]Despre S. Bărnuțiu vezi: R. Pantazi. *Simion Bărnuțiu. Opera și gândirea.* București, 1967; D.D. Roșca, *Europeanul Bărnuțiu.* Sibiu, 1944; Ion Vântu, *Simion Bărnuțiu*, în vol. *Din gândirea politico-juridică din România.* București, 1974, p. 135-158; Avram Andea, *Libertatea naționala în concepția lui Simion Bărnuțiu*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 245-305; I d e m, *Libertate și proprietate în concepția lui Simion Bărnuțiu*, în "Studia Universitatis Babes-Bolyai. Historia", XVIII, 1973, fasc.1, p. 34-51; G.Bogdan Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924; George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene în secolul al XIX - lea*, vol.I, Cluj-Napoca, 1977, p. 121-136; P. Pandrea, *Filosofia politico-juridică a lui S.Bărnuțiu,* București, 1935.

https://biblioteca-digitala.ro

această perioadă, agravate poate de latinismul său exacerbat, ce l-a condus uneori la interpretări absurde sau de neaplicat. Și în scrierea redactată la Iași, Bărnuțiu a identificat noțiunile națiune, gintă, popor, definindu-le ca "una mulțime de oameni uniți cu legături naturale cum e aceeași origine și aceeași limbă (vocum communio), apoi prin consensul dreptului și prin comunitatea utilității"[9]. Din concepția romantismului a preluat ideea de națiune ca o comunitate naturală, dezvoltând teza națiunii ca personalitate juridică, în funcție de care își construiește sistemul de drept și teoria sa despre națiune. Este în fapt componenta fundamentală a acestei teorii: "Fiecare națiune - scria Bărnuțiu - e persoană și toate drepturile naționale sunt unite în personalitatea națiunii și ale națiunii se poate zice că sunt ale țării, dacă se înțelege că țara e a națiunii, iar dacă e țara coroanei și coroana a unei familii ereditare, atunci s-au rădicat subiectul cel adevărat al drepturilor naționale și acestea încă vor fi ale acelei familii a căreia e coroana cu țară cu națiune cu tot"[10]. Tributar lui Savigny în concepția despre națiune, Bărnuțiu a înțeles-o ca un organism cu legile proprii de dezvoltare, care nu poate fi abătută de la evoluția sa naturală de intervenția altor factori, străini de ființa sa. Cu această idee romantică ce teoretiza individualitatea sublimată în persoana națiunii, referindu-se acum la ansamblul națiunii române, nu numai la segmentul acesteia din Austria, Bărnuțiu deplasa dezbaterea pe terenul dreptului public și al relației națiune-stat, afirmând necesitatea coincidenței statului cu națiunea.Influența italianului Mancini este vădită în ideea clar exprimată că "națiunea e subiectul drepturilor publice", mai ales în acea perioadă, când scria Bărnuțiu", "națiunile tari poartă bel exterminator în contra celor debili". Ideologul pașoptist, tributar ideii de națiune-popor și valorilor democrației sociale, asocia tezei personalității națiunii necesitatea întemeierii sale pe principii democratice, pe respectarea raportului drepturi-datorii de toate grupurile ce compuneau organismul național, ceea ce presupunea eliminarea privilegiilor și împărtășirea comună în drepturi sau obligații. In concepția sa, "drepturile publice ale românilor sunt un

[9] S. Bărnuțiu, *Dreptul public al românilor*, p. 76.
[10] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

bun comun al tuturor românilor, nu privat al unora".[11] Prin aceste aserțiuni continuă direcția liberală de interpretare a națiunii, promovând o idee democratică, întemeiată pe factorul popor, pe greutatea celor mulți. În acest sens Bărnuțiu scria: "Comuniunea utilității și salutea tuturor pre care o dorește și o voiește tot românul arată și necesitatea comuniunii drepturilor și datoriilor, căci ar fi contradictoriu ca unii să se bucure numai de foloasele cele grase și cu privilegiile și să nu poarte sarcinile publice... ar fi contradictoriu ca unii să facă clase privilegiate de legislatori și guvernatori și să eschidă pe majoritatea română de la deliberare când se trata despre impozite ... atunci republica română n-ar fi bazată pe consensul dreptului, ci pe consensul arbitrului, nici scopul ei n-ar fi dominațiunea dreptului, ci a privilegiului..."[12] Bărnuțiu a preliminat teoria politică a principilui de naționalitate prin suprapunerea națiunii cu statul (republica română), dezvoltând din această identificare o serie de componente ce le reclamă ideea modernă de națiune și autodeterminarea națională, avansate deja în istoricul discurs din catedrala Blajului. În acest sens a teoretizat conceptul de teritoriu național ca o proprietate a națiunii, idee vehiculată deja la 1848 în legatură cu Transilvania. Acum a extins această componentă la dimensiunea întregii națiuni, scriind: "se știe că teritoriul pe care șed românii ca proprietari e al națiunii române, nu națiunea e teritoriul"[13], extrapolând ideea liberală de proprietate asupra teritoriului național, opusă dreptului istoric și tendințelor imperialiste din epocă.

Această componentă - teritoriul - are o pondere însemnata în teoria lui Bărnuțiu, sub influența definiției germane a națiunii. In prelungirea iluminismului, a denumit teritoriul vechii Dacii ca teritoriu național românesc, afirmând dreptul de proprietate al națiunii române asupra acestuia. "Prin dreptul teritoriului intelegem dreptul de proprietate ce are universitatea națiunii române asupra pământului Daciei"[14]. În calitate de titulară a

---

[11] *Ibidem*, p. 77.

[12] *Ibidem*, p. 81 nota.

[13] *Ibidem*, p. 77.

[14] *Ibidem*, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro

statului, națiunea ca subiect al dreptului public are dreptul de suveranitate asupra teritoriului propriu. În concepția lui Bărnuțiu, originea dreptului de suveranitate era de natură istorică și juridică, suveranitatea națiunii este totală, inalienabilă și exclude suveranitatea oricărei națiuni sau stat asupra teritoriului supus suveranității naționale. Teoria sa despre teritoriul național l-a condus și la idei xenofobe, determinându-l să afirme că în baza dreptului de proprietate și suveranitate a națiunii, aceasta "poate scoate din mijlocul ei acei străini care ar periclita existența națiunii prin număr și apucături"[15].

Proprietatea și suveranitatea asupra teritoriului național reprezentau pentru Bărnuțiu o condiție a libertății naționale în raporturile cu alte națiuni. Tributar ideologiei libertății și egalității, scria semnificativ că "nici una națiune nu poate fi liberă fără de teritoriu propriu; pot să aibă membrii națiunii drepturi civile și pe teritoriul altei națiuni ... pot să aibă si drepturi politice ... și încă și dreptul limbii naționale ... dar posesiunea acestor drepturi nu sunt tituli de ajuns pentru ca acei membri să fie națiune liberă", convins ca "înainte de toate teritoriul propriu [este] cel ce le nutrește și le conservă corpul și dreptul național, ce le apără spiritul național"[16].

Sub influența școlii germane, Bărnuțiu a acordat teritoriului un rol fundamental în agregarea națiunii, considerându-l condiția principală a existenței ca națiune a unui popor: "Teritoriul dă lucrurile cele mai necesare pentru una subzistență națională sigură ... fără de teritoriu național nu e sigură nici proprietatea și averea cealaltă a națiunii, nici alte drepturi ale ei"[17]. A exemplificat această teză prin statutul internațional al Principatelor Unite, amenințate să fie declarate parte integrantă a Imperiului Otoman și mai ales prin statutul care spunea că nu pot "să fie națiune politică fără de teritoriu și fără de drept român", înțelegând aici prin națiune politică națiunea organizată în stat. Recunoașterea politică a națiunii nu era suficientă, în concepția sa, pentru constituirea națiunii, deoarece, scria Bărnuțiu, "condițiunile vieții națiunilor nu sunt articolii dielelor". A conceput o relație de

[15] *Ibidem*, p. 119.

[16] *Ibidem*, p. 83.

[17] *Ibidem*, p. 84.

https://biblioteca-digitala.ro

interdependență între națiune-stat-teritoriu-suveranitate-libertate sub influența realității politice din România, preocupat să dea un fundament juridic statului național recent creat și națiunii întruchipată în acesta.

A doua conpoentă a teoriei sale despre națiune a fost puterea respectiv formele prin prin care se realiza suveranitatea națiunii în teritoriul național. "Maiestatea poporului român-scria Bărnuțiu-e însăși potestatea supremă, ceea ce se cuvine lui și numai lui în toată întinderea teritoriului său, a indivizilor săi, a scopurilor și a negoațelor sale naționale"[18]. Ca și teritoriul, puterea era o condiție esențială de existență a națiunilor în teoria bărnuțiană: "Această potestate unică, nedivizată, sfântă, cu totul nedependentă și nesubordonată la nici una altă potestate de pre pamânt e condițiunea vieții celei adevărat omenești și naționale, fără de care nu s-ar putea efectua cele mai sfinte scopuri ale ei..."[19]. Puterea era o condiție a libertății, forma ei de manifestare, în care se concretiza existența liberă a unui popor. Ea se materializa "cându-și pune însuși poporul legile și magistrații prin care se guberna, ea cuprinde în sine dreptul de a respinge ver ce dominațiune, gubernațiune, legislațiune străină, de a eschide de la teritoriul pre ver ce străin"[20], altfel spus se exprimă prin atributele suveranității națiunii. Caracteristicele puterii naționale erau, în concepția sa, unitatea, indivizibilitatea, sanctitatea și "neresponsabilitatea". Pentru Bărnuțiu puterea națională "e una și nedespărțită, fiind dânsa un atribut esențial al persoanei române, numai una și nedespărțită"[21].

Din conceptul de putere națională Bărnuțiu a dedus drepturile națiunii, cuprinse "în constituțiunea republicii române". În teoria sa aceste drepturi erau: "unirea românilor, paladiul tuturor drepturilor lor naționale, dreptul asupra teritoriului român, dreptul de a se guberna prin legi proprii de domn român și de magistrați români, dreptul tezaurului public și al miliției"[22]. Prin

[18] *Ibidem*, p. 87.

[19] *Ibidem*.

[20] *Ibidem*.

[21] *Ibidem*, p. 94-95.

[22] *Ibidem* p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro

extensia principiilor liberalismului individualist la personalitatea națiunii, Bărnuțiu scria că "națiunea română are toate drepturile ce se cuvin persoanelor juridice": "dreptul ei de a trăi ca națiune (ius vitae nationalis), dreptul de a se constitui ca națiune (ius constitutionis natonalis), adecă de a-și da una constituțiune pre care o va judeca cea mai bună garanție a unei vieți naționale libere și fericite, dreptul de a se apăra ca națiune (ius defensionis nationalis) în contra inimicilor vieții, libertății și ai fericirii sale interne și externe; dreptul comerțului cu națiuni străine (ius commercii cum exteris nationibus); dreptul exclusiv la teritoriul său național (ius exclusivum teritorii nationalis)"[23].

Puterea națiunii se exprimă în instituțiile pe care le crează, concepute de Bărnițiu pe principii egalitare. Organizarea națiunii în stat reclama întronarea principiilor democrației la temelia instituțiilor, a societății și statului. Prima condiție a formării și existenței ca națiune era, în concepția sa, unirea românilor, definită de Bărnuțiu ca un pact fundamental, "pactul regenerării națiunii române, pe care trebuie să-l încheie toți cu toții", "după formula română". Sub influența lui Savigny, ca și la 1848, susținea ca în opera unirii, "românii să nu se conducă de inspirațiuni străine, ci să se conducă de geniul lor român"[24], fără să dezvolte această idee, activă în Moldova anilor 60.

Bărnuțiu așeza la baza statelor originea istorică și originea juridică, precizând că "fără de această origine juridică, cea istorică singură nu naște nici un stat". În teoria sa fundamentele juridice ale statului erau contractul social sau pactul social în care era sintetizată ideea statului. Din această perspectivă a dezvoltat raportul stat-națiune, aplicat la realitatea statului național România. "Scopul republicii române-scria Bărnuțiu- se cuprinde în însăși ideea ei ... ca adecă în toată întinderea ei să domine și să guberneze numai dreptul și dreptatea, pentru ca națiunea română să poată viețui în etern liberă și nedependentă sub scutul acestora, să-și poată explica și apăra viața fizică și spirituală ... și a se bucura de una pace și proprietate comună"[25]. Pentru Simion

[23] *Ibidem* p. 78.

[24] *Ibidem,* p. 93 nota.

[25] *Ibidem,* p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

Bărnuțiu "statul român și națiunea română sunt identice, ele nu sunt două persoane ca în statul modern", de unde deduce necesitatea înlăturării străinilor din viața economică, socială, îndepărtarea lor de pe teritoriul statului român, interzicerea colonizărilor, exercitarea funcțiilor numai de către români. Este capitolul în care a excelat în tribulații xenofobe, amintind *Fracțiunea* ieșeană de mai târziu, care a preluat această ideologie.

În demonstrația sa, elementul fundamental al statului era poporul, "persoana cea juridică a republicii ... identică cu poporul"[26]. Insuficient definit, uneori identificat cu națiunea, acest concept nu excludea structurarea clasială, dar Bărnuțiu a respins grupurile privilegiate, susținând că asemenea clase pot fi create "sau de natură ... sau de necesitatea vieții sociale"[27]. Argumentele invocate în favoarea statului național român au fost "natura poporului român", a cărui putere "se poate vedea în limba, unitatea și în concordia lui", în capacitățile intelectuale, morale, în talente, care pot ajuta natura poporului sau o pot ruina, dacă ar avea încredere "în tot ce e străin decât în ce e român", în puterile materiale, clima și natura teritoriului[28].

Una din cele mai interesante idei formulate de Bărnuțiu în *Dreptul public al românilor* viza dreptul internațional în uz la acea dată în Europa. Influențat de lecția inaugurală a cursului de drept internațional, rostită de Mancini la Universitatea din Torino în 1851[29], a prezentat dreptul internațional în uz la acea dată ca o negație a "dreptului ginților celui adevărat", ca o reacțiune organizată "în contra tuturor națiunilor pe care le-au împărțit și subjugat". Bărnuțiu l-a numit "drept feudalistic internațional", deoarece "nu recunoaște personalitatea națiunilor", "nu recunoaște ginți sau națiuni, el recunoaște numai state". De sorginte istorică, acest drept legitima cucerirea, supunerea

---

[26] *Ibidem*, p. 82.

[27] *Ibidem*, p. 82-83.

[28] *Ibidem*, p. 85 sq.

[29] *Della Nazionalita come fondamento del Diritto delle Genti*, în vol. P.S. Mancini, *Diritto internationale. Prelezioni*, p. 1-64.

https://biblioteca-digitala.ro

națiunilor mici sau slabe, "sub pretextul de a introduce și a conserva ordinea"[30].

Considerațiile teoretice despre națiune au fost parțial determinate de noua realitate din România și justificate juridic prin apelul la dreptul roman, sugerând o continuitate între dreptul roman și cel românesc. Unirea Principatelor, susținea Bărnuțiu, a avut la bază principiile federalismului, pentru care și-a exprimat simpatia. Cele mai interesante analize, însă, au vizat situația românilor din Austria, într-un moment decisiv al evoluției problemei românești din imperiu.

Solicitat de lideri politici ardeleni să formuleze opiniile sale în legătură cu statutul politic al românilor din Imperiul habsburgic, Bărnuțiu orserva că "românii din Austria încă sunt uniți naturalmente prin aceeași limbă și origine și teritoriu, apoi prin acleași datini naționale, politic însă sunt foarte despărțiți"[31]. În tradiția doctrinei românești din Transilvania, a schițat un istoric al chestiunii românești, apreciind că temeiul juridic al tendinței de dominare a ungurilor "este dreptul istoric cel de dinainte de 1848, precum este simbolul reacțiunii europene dreptul istoric cel dinainte de revoluțiunea frâncească"[32]. Bărnuțiu a subliniat anacronismul dreptului istoric în împrejurările internaționale ale epocii, apreciind că prin restaurarea acestui drept "principiul naționalității e delăturat" și națiunea română nu mai poate figura ca națiune politică, liberă și independentă în Austria. Reorganizarea constituțională realizată în Imperiul habsburgic la 1860 semnifica, pentru Bărnuțiu, restaurarea dreptului istoric și negația principilui de naționalitate. Pentru ca o națiue să fie liberă și independentă, susținea acesta, trebuie să aibă cap și instituții naționale, drept, putere națională, teritoriu național.

Conceptul de naționalitate politică, definită ca parte constitutivă a statului, reclama, în teoria sa, teritoriu național, drept național și putere nationala. Din această poziție, Bărnuțiu aprecia că națiunea română este "condomină, coproprietară teritorială cu aceleași națiuni" [politice-N.B], ceea ce îi conferă

---

[30] *Ibidem*, p. 184-187, Cap. *Dreptul ginților european.*

[31] *Ibidem* p. 324.

[32] *Ibidem*, p. 327.

https://biblioteca-digitala.ro

dreptul la autodeterminare, deoarece "națiunea română nu poate fi liberă până nu-i va fi recunoscut teritoriul național, dreptul național si puterea națională proprie, despre care să poată dispune însăși pentru dezvoltarea și prosperitatea sa"[33].

În scrisoarea din 1861 către ardeleni, publicată în anexă la *Dreptul public al românilor*, a lansat apelul "Țineți-vă strâns de programa din 1848", motivând că acea programă se concentra propriamente în punctul naționalității române ca de sine stătătoare pe temeiul ecarității ecare"[34]. Ideea autodeterminării națiunii române pe baza principiilor democratice de libertate și egalitate, sublimată în ideologia și programul revoluției de la 1848, s-a întruchipat atunci într-o concepție despre națiune și stat întemeiată pe pricipiile federalismului național, care susțineau organizarea Austriei în autonomii naționale legate prin raporturi federale. La 1860, federalizarea imperiului pe baza principiului de naționalitate a fost abandonată în favoarea principiului istoric și a dreptului de stat. La 1848 naționalitățile din imperiu au susținut federalismul național, iar programul românesc a fost convergent acestei concepții[35], care reclama o anumită relație între stat și națiune. "Când s-a proclamat pe sine națiunea română de națiune de sine stătătoare și politică, scria Bărnuțiu, atunci ea și-a proclamat dreptul la teritoriu național, dreptul său național de a se constitui și de a organiza politic și cu nedependență de națiunile conteritoriale numai sub dreptul său național și sub cel comun tuturor acestora, în urma dreptului de a-și crea, cum au celelalte națiuni conteritoriale, una putere națională, fără de care dânsa n-ar putea să se țină ca națiune de sine stătătoare"[36].

Cele trei elemente pe care le presupunea existența politică a națiunii în concepția lui bărnuțiu erau dreptul, teritoriul și puterea națională, care făceau "ca națiunea să nu fie numai persoană juridică în general, ci și universitate politică"[37]. Pentru ca națiunea

---

[33] *Ibidem*, p. 424.

[34] *Ibidem*, p. 427.

[35] N. Bocșan, *De la revoluția din 1848 la dualism*, în vol. *Memorandul 1892-1894. București, 1994, p. 198-199.*

[36] S. Bărnuțiu, *Dreptul public al românilor*, p. 427.

[37] *Ibidem*, p. 428.

https://biblioteca-digitala.ro

română din Transilvania să fie o națiune de sine stătătoare, liberă și politică, era necesar "a se constitui și a se organiza și dânsa naționalmente, după dreptul și natura ei"[38].

Dreptul era o condiție spre a deveni parte constitutivă a statului, dar el presupunea câștigarea independenței rațiunii. Fiind amestecați cu celalte națiuni în Transilvania, românii trebuiau să dobândească conteritorialitate și coproprietate asupra teritoriului, pentru ca "unitatea și nedivizibilitatea teritoriului acestor națiuni... să facă de sine un tot politic, dar nu numai unguresc". Ideologia promovată de cercurile politice din Ungaria despre națiunea politică maghiară unitară și nedivizibilă împiedica pacea și unirea românilor cu ungurii în Transilvania, căci, scria Bărnuțiu, "fără de conteritorialitate și conaționalitate nu e ecaritate, nici unire și pace"[39].

Al treilea element ce-l reclama existența politică a națiunii era puterea națională, care, după Bărnuțiu, "se reprezintă și se exercită prin autoritățile naționale". Românii n-au avut până atunci putere, au avut numai biserica, n-au avut nici un organism politic, nici o autoritate națională. De aceea recomanda românilor din Transilvania "ca națiunea română să fie organizată naționalmente de sus până jos". Recunoașterea prin lege a națiunii nu era suficientă fără exercițiul tuturor drepturilor sale. Abia după ce erau recunoscute aceste drepturi si condiții românii se puteau federaliza cu celelalte națiuni din monarhie[40].

Concepția juridică și politică despre națiune dezvoltată în perioada ieșeană a lui Bărnuțiu nu a fost lipsită de exagerări, mai ales în latinismul exagerat, pomenit mai sus sau în xenofobia de care a dat dovadă în câteva rânduri. Deși s-a îndepărtat de conceptul de la 1848 în unele componente, Bărnuțiu nu a părăsit direcția liberală de interpretare a națiunii, dar a încorsetat-o în rigorismul unui sistem juridic rigid, întemeiat pe interpetarea falsă a dreptului românesc că este continuatorul direct al dreptului roman. Utilă și interesantă rămâne, însă, analiza situației românilor din Austria, unde teoria sa are aplicabilitate, învederând

---

[38] *Ibidem*, p. 429.

[39] *Ibidem*, p. 436.

[40] *Ibidem*, p. 436-443.

https://biblioteca-digitala.ro

virtuți pragmatice, capacitatea de a propune o soluție de organizare a imperiului întemeiată pe principiile federalismului național. În finalul scrisorii către românii ardeleni sau în scrisoarea către I. Mureșianu, Bărnuțiu a formulat propria formulă de organizare a autonomiei naționale, concepută de sus în jos, de la prima instituție pe care o propune, adunarea națională, până la comune și orașe, într-un sistem ierarhizat, compatibil cu organizarea similară a celorlalte națiuni. Era al doilea plan detailat de federalizare după cel formulat de români la 25 februarie 1849.

In alt sens s-a exprimat panlatinismul ca ideologie în scrierile lui V. Maniu, bănățean stabilit în România, care a rămas un atent observator al scenei politice din Ungaria și un interpret al fenomenului național din monarhie[41]. Influențat de lecția inaugurală a lui Mancini, V. Maniu a dezvoltat ideea de națiune dintr-o perspectivă nouă, externă, diferită de abordările anterioare, din unghiul noii ordini internaționale pe continent, în care națiunile constituiau sau trebuiau să constituie subiecte de drept internațional. Într-un ton optimist pentru momentul în care a scris *Unitatea latină sau cauza română în procesul naționalităților din punctul de vedere istoric, juridic și politic*, V. Maniu susținea că "un nou ordin de sistem social și politic, bazat în modernul drept al ginților, va fi măreţul edificiu ce și-l va ridica popoarele ... pe ruinele vechiului sistem feudal"[42], preluând, în fapt, una din principalele idei din lecția lui Mancini. În această nouă ordine politică de pe continent, principalul subiect de drept trebuiau să fie națiunile cu individualitatea lor, în care omul se regăsea cu proprietatea și personalitatea proprie, cu libertatea, independența și familia, cu limba și conștiința sa, cu credințele, tradițiile și pământul său. Una din condițiile formulate de V.Maniu pentru instaurarea noului sistem politic pe continent, era ca "popoarele să-și aibă după stirpe și ginte propria lor viață individuală, o ordine

[41]Pentru Vasile Maniu vezi Victor Neumann, *Vasile Maniu. Monografie istorică*. Timișoara, 1984; În 1848 a publicat *Ungaria și România*. vezi C. Bodea, *1848 la români*, vol. II. București, 1982, p. 898.

[42]V. Maniu, *Unitatea latină sau causa română în procesul naționalităților din punctul de vedere istoric, juridic și politic*. București, 1867, p. 4 (În continuare toate trimiterile se fac după această ediție).

https://biblioteca-digitala.ro

proprie substantivă, într-o perfectă independență, ceea ce va și face echitatea internațională"[43]. Se regăsesc în aceste rânduri două din temele fundamentale vehiculate de doctrina românească, ideea romanității și a individualității națiunilor ce compun ansamblul abstract al omenirii. Ca în toată opera sa științifică, Maniu îmbina moștenirea iluministă cu viziunea romantică. Idealul abstract al umanități, originat în filosofia Luminilor, reprezenta tema principală de la care a pornit demonstrația lui V.Maniu, după care popoarele au un centru comun de întâlnire, "altarul pentru cultul umanității". Prin idealul de umanitate, V.Maniu înțelegea "legătura naturii umane", "natura asociabilității noastre". Romanticul Maniu observa că întrunirea individualităților omenești în idealul de umanitate nu provoca "despuierea popoarelor de proprietățile lor naționale și răpirea acelor proprietăți genetice nu poate fi decât un act de spoliațiune, un grav și sacrilegiu atentat la drepturile și proprietățile omului, egal asasinatului și identic cu rebeliunea în contra naturii, în contra preceptelor divine"[44]. Pentru întâia oară dreptul la diversitate și individualitate națională era asociat drepturilor omului, ilustrând atașamentul ideii naționale la spiritul liberal. Idealul umanității în concepția lui V.Maniu presupunea înfrățirea popoarelor,singura în măsură să aducă omenirii beneficiile civilizației, eliberarea de "trecutul feros al barbarismului feudal", îndeplinirea misiunii la care era chemată pentru a instaura noul imperiu "întemeiat pe o adevărată echitate internațională".

Procesul edificării noii ordini internaționale a început prin aplicarea principiului de naționalitate și formarea unităților naționale, considerate de Maniu o aplicare practică a preceptelor creștinismului, "o aplicațiune prin întemeierea imperiului unităților naționale, care este adevărata expansiune a familiei, a libertăților și independențelor universale"[45]. Primele realizări în acest sens, unitatea germană, independența maghiară sau aspirațiile slavilor justificau speranța sa "că măreața operă a unităților naționale, gloria secolului nostru se va completa la Occidentul Europei, ca și

[43] *Ibidem*, p. 5.

[44] *Ibidem*, p. 6.

[45] *Ibidem*, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

la Orientele ei, ca să corespundă pe deplin marelui principiu de drept şi moralitate, fiind numai ea proprie a satisface exigenţele secolului nostru"[46].

Unităţile naţionale constituite în numele principiului de naţionalitate făceau posibilă asocierea naţiunilor în familii de popoare, V.Maniu pledând pentru unitatea gintei latine, din care facea parte şi unitatea românească, sau, după aprecierea sa, care se realiza şi prin edificarea unităţii româneşti: "Cu istoria naţională în mână şi sprijiniţi de vitalitatea elementului nostru, noi avem şi dreptul şi datoria a pleda în numele umanităţii şi a sacrului drept de conservaţiune pentru unitatea întregii stirpe latine"[47]

Chestiunea românească, desârşirea unităţii înfăptuită la 1859, reprezenta o parte a procesului de formare a unităţii latine, justificată, în demonstraţia lui V.Maniu, de originea românilor, moştenitorii latinităţii în Orientul Europei. Agregarea noilor solidarităţi în familii de popoare, după originea lor, reprezenta un fenomen contemporan, ilustrat de tendinţele din lumea germană sau cea slavă. Nucleul acestor unităţi trebuiau să fie individualităţile naţionale, pentru care pleda evoluţia naturală a omenirii. Soluţia politică propusă era aceea a principiului de naţionalitate, o noutate în doctrina românească, principiu recunoscut şi aplicat în practica politică internaţională, promovat în acel moment de suveranul francez, antrenând popoarele într-o mişcare ce revendică şi pregăteşte noua ordine politică internaţională: "În momentele când toate popoarele continentului tind a se constitui în corpuri mari naţionale, consolidate prin omogenitatea elementului lor genetic, avem şi noi sacra datorie să dezbatem în faţa Europei causa română şi drepturile ei imprescriptibile asupra întregului patrimoniu avitic din Dacia Traiană... drepturi consacrate prin divinul principiu de naţionalitate, baza noului drept al gintelor, proclamat de marele suveran al Franţei şi primit cu entuziasm la toate popoarele"[48].

---

[46] *Ibidem*, p. 6.

[47] *Ibidem*, p. 7.

[48] *Ibidem*, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

Teoria lui V. Maniu avea o orientare externă precisă, inspirată de ideile lui Mancini, care fixa principiul de naționalitate la temelia noului drept internațional. În opera de restructurare a Europei potrivit noilor principii de drept, "unitatea întregii stirpe latine, constituirea ei într-o singură familie devine din ce în ce o necesitate imperioasă pentru Occident și Orient". În acest proces, civilizația reclama constituirea popoarelor în "corpuri organice naționale", "viitoarea constituire a națiunii române într-o unitate latină" urmând "a ieși din procesul naționalităților"[49].

Unitatea latină ca o necesitate europeană era o idee nouă în doctrina românească, siștinută cu argumente istorice, politice și naționale, ca o contrapondere la tendințele din politica globală europeană, la unitatea germană sau la tendințele panslaviste. Această unitate - scria V. Maniu - nu numai că are un trecut istoric, nu numai că este fondată la apusul și răsăritul Europei pe un element compact, organic și omogen, dar ea este și proprie a conserva, în primul ordin, latinității Occidentului, patrimoniile sale din Orient și, în secundul ordin, a conserva acest Orient pentru civilizațiunea din Occident"[50].

În concepția lui V.Maniu unitatea latină putea constitui un element catalizator în realizarea noii ordini europene, care să încorporeze idealul umanității, al înfrățirii popoarelor pe baza principiilor moralei și justiției, să înnobileze omenirea cum scria Maniu. În acest context, pe urmele mesianismului romantic, a definit o misiune specifică a națiunii române, care, prin propria consolidare, trebuia să contribuie la înfăptuirea noii unități. Cultul umanității și al civilizației reclama "a salva latinitatea prin unirea tutror ramurilor ei de la apus și răsărit"[51].

Misiunea specifică a românilor de a conduce la înfăptuirea unității latine era justificată și legitimată prin originea latină, care "ne dă dreptul a reclama partea noastră la unitatea acestei familii", prin "moravurile, datinile, limba noastră", care "sunt o vie arhivă a clasicității antice"[52]. În expresia autorului, "prin puritatea

---

[49] *Ibidem*.

[50] *Ibidem*.

[51] *Ibidem*, p. 9.

[52] *Ibidem*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

tradițiunilor, moravurilor, a religiunii, superstiției și a limbii sale", națiunea română "conservă și astăzi tipul latinității din secundul ev"[53].

Unitatea latină în logica teoriei lui V. Maniu reclama "unitatea politică a românilor în teritoriul lor național", "dreptul la independență individuală, la o viață proprie". Pledoaria sa era îndreptată împotriva pretențiilor de asimilare ale guvernanților de la Pesta, a tendințelor de expansiune ale Austriei în Orient și a planurilor de compensații pe seama românilor.

În prelungirea tradiției iluministe, aceste aspirații românești erau susținute prin originea, continuitatea, organizarea statală și instituțională a românilor. Autorul relua principalele teze ale iluminismului care identifica romanitatea cu elemntul distinctiv al naționalității, dar și ideile bărnuțiene, după care instituțiile românești erau copii ale celor romane, expresia democratismului ce a fundamentat organizarea statală românească de la începuturile sale. Din această poziție caracteriza pactul din 1867 ca o expresie a dreptului istoric, ce era împotriva principiilor democrației, umanității, egalității și a dreptului națiunilor.

În noile împrejurări politice, V. Maniu reactualiza viziunea globală, integrală asupra națiunii române, teoretizând rolul României ca entitate politică în apărarea destinului românesc în general, a românilor din Austria în particular. "Poporul român - scria Maniu - are focarul său în România liberă". Argumentele invocate de Maniu în favoarea unității românești au fost poziția geografică și interesul Europei. Constituirea românilor într-o unitate politică, scria Maniu, servește interesele latinității, al Europei și nu pune în dificultate pacea și securitatea popoarelor[54]. În primul rând, însă, o justifica pricipiul național, existența românilor ca națiune, "uniți prin genetica lor, prin sânge, limbă, moravuri, tradițiuni, credințe, aspirațiuni, suveniri și reminiscențe"[55], o reclamau, apoi, noile principii de drept care au triumfat în Europa. "Noi cerem - scria Maniu - în numele dreptului modern, drepturi și libertarte pentru om, familie și națiuni".

---

[53] *Ibidem*, p. 11.

[54] *Ibidem*, p. 47.

[55] *Ibidem*, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro

Unitatea putea fi posibilă numai la "națiuni omogene, la asociațiuni libere, legate prin o comunitate de interese"[56].

Teoria lui Maniu despre noua ordine europeană, bazată pe principiul de naționalitate, se fundamenta teoretic pe o concepție voluntarist-spiritualistă despre națiune, definită ca o asociere liberă de indivizi, legați prin comunitatea intereselor, care se exprimă în universalitate prin individualitatea sa. "Fiecare națiune - scria maniu - este pentru sine o familie, fiecare familie își are interesele sale morale și materiale, își are propriul destin. Individualitatea sa națională este inalienabilă, sacră, inviolabilă ca preceptele și legile divine "[57].

Cel mai avizat interpret al ideii naționale în anii '60 a fost Alexandru Mocioni[58], mai ales prin discursurile rostite în parlamentul Ungariei, una din cele mai originale pagini de filosofie politică, ce anunță importanta sa contribuție teoretică de mai târziu. Discursul rostit în 1868 în Dieta ungariei, împotriva proiectului guvernamental de lege a naționalităților, reprezintă o contribuție deosebită la doctrina națională a românilor din Austro-Ungaria în secolul XIX[59]. Discursul ilustrează poate cel mai bine sinteza liberalism - naționalism, pe care s-a fundamentat doctrina românească, dar și noile tendințe din gândirea europeană în problema națiunii, inspirate de opera lui Mancini, care au cristalizat o direcție fertilă în plan politic în anii '80.

---

[56] *Ibidem*, p. 61.

[57] *Ibidem*, p. 65.

[58] Pentru ideea de națiune la Al. Mocioni vezi George Em. Marica, *Sociologia națiunii la românii din Transilvania în secolul trecut*, în vol. *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene în secolul al XIX-lea*, vol. I, p. 284-301; I d e m, *Sociologia națiunii la Al. Mocioni și A.C. Popovici*, în "Viitorul social", I, 1972, nr. 3, p. 775-783; Nicolae Bocșan, *Liberalism și individualitate națională în filosofia politică românească din Banat în secolul al XIX-lea*, în "Altarul Banatului", III (XIII), 1992, m. 4-6, p. 61-66.

[59] Al.Mocioni, Discurs rostit în parlamentul Ungariei asupra legii naționalităților, în T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, p. 473-482 (Toate trimiterile în continuare sunt reproduse din această ediție sub titlul *Discurs*).

https://biblioteca-digitala.ro

Al. Mocioni a făcut distincție între sentimentul de naționalitate, "vechi ca însăși naționalitățile" și ideea de naționalitate, care este nouă, ilustrată prin mișcările popoarelor din acel secol, care erau, reflexul, "aplicația în timp și loc" a acestei idei. Asemena mișcări, pe care le nominaliza în Grecia, Belgia, Principatele Române, Polonia, Rusia sau Germania, reflectau o tendință în istoria universală, un fenomen general, chiar dacă aparent sunt izolate sau contradictorii. Toate ilustrau o idee generală, "asigurarea existenței și dezvoltării individualității naționale", "idee fundamentală la toate mișcările ce se ivesc în Europa în timpurile noastre". Această idee, reflecta, spunea autorul, năzuința popoarelor "acuși spre egala îndreptățire, acuși spre independență, acuși pe bază de drept al rațiunii, fie prin mijloace legale, fie revoluționare, fie sub forma constituționalismului, fie în alianță cu potestatea absolută"[60] .

Teoria sa despre națiune a fost construită pe ideea individualității și diversității națiunilor, opusă pe terenul practicii politice ideii de națiune politică unică maghiară, pe care se întemeiază ideologia statului național maghiar. A fost teza politică fundamentală a proiectului naționalităților, ce sublima doctrina noului regim din Ungaria. Românii, sârbii și slovacii au opus ideii de națiune politică unică doctrina individualităților naționale etnice, în spiritul ideologiei propriilor mișcări. Discursul mocionian a susținut această idee, fundamentat pe o teorie a națiunii ce a constituit cea mai originală contribuție a gândirii politice românești în chestiunea națională până în acel moment.

Pentru Al. Mocioni națiunea reprezinta un complex de oameni, "pe care îi leagă strâns laolaltă legături genetice, geografice, istorice și prin urmare și legături de limbă, fiindcă cuprinde în sine spiritul moralității și fiindcă dispune de conștiință de sine e personalitate, persoană juridică"[61]. Definind națiunea genetică în opoziție cu națiunea politică, Mocioni a relevat caracterul spiritual al națiunii, valoarea morală a conceptului, vehiculând o idee nouă, conștiința de sine a națiunii, insuficient valorificată de ardeleni. Dacă mai vechea idee a națiunii ca

[60] *Ibidem*, p. 474.

[61] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

persoană juridică a reprezentat o contribuție importantă a preromantismului românesc din Banat și Transilvania, conștiința de sine a fost insuficient exploatată în doctrina românească, deși enunțuri pe această temă nu au lipsit la generația romantică din Principate. Valorizată politic sistematic, într-o doctrină coerentă la românii din Austro-Ungaria, apare odată cu Al. Mocioni, care repune cu acest discurs doctrina românească pe filonul voluntarist, raționalist și liberal, după balansările anterioare între teoria voluntaristă și cea naturalistă. Această interpretare a făcut posibilă extrapolarea principiilor liberalismului asupra comunității naționale, realizând un raport de imterdependență între națiune și libertate, între comunitatea națională și drepturile civile sau politice. De aceea, cel dintâi interes al națiunii era asigurarea propriei existențe și a individualității sale, în al doilea rând a indivizilor ce o compun.

Produs al epocii moderne, ideea națională la Al. Mocioni avea patru cauze, două interne și două externe. Cauzele externe erau principiile egalității și ale suveranității poporului, iar cele interne au fost "progresul mai mare făcut pe terenul civilizațiunii, de altă parte direcția democratică a constituționalismului"[62]. În concepția lui Al. Mocioni, națiunea era consecință a dezvoltării spirituale, a instrucției, educației, luminării, a progresului moral. Conștiința de sine a națiunii era reflexul acestor factori de cultură, era un element spiritual. Constituționalismul și democrația asigurau un cadru propice de manifestare a ideei naționale și mișcărilor declanșate în numele acesteia. În ultima instanță, spunea Mocioni, "ideea națională era efluxul acestor principii ce străbat întreaga societate, întreaga civilizația noastră"[63]. În teoria lui Mocioni exista un raport de condiționare între acești factori. Dacă ideea națională își avea cauza în direcția democratică a constituționalismului, dacă libertatea individuală și dezvoltarea personalității umane erau posibile numai în democrație, tot așa, sublinia gânditorul bănățean, "condiția primordială, premergătoare a democrației e tocmai ideea națională"[64]. Bazat pe aceste

[62] *Ibidem*, p. 475.
[63] *Ibidem*.
[64] *Ibidem*, p. 476.

https://biblioteca-digitala.ro

considerații, a justificat ideea națională dintr-o perspectivă liberală, pentru că satisfăcea, în egală măsură, aspirațiile individului ca om și ca membru al colectivității naționale. Îndreptățirea ideii naționale se justifica prin faptul că asigura posibilitatea "atât a libertății individuale, cât și a dezvoltării genului omenesc"[65].

Națiunea ca factor spiritual, ca efect al progresului cultural și de civilizație constituia un element de promovare a democrației, care, susținea Mocioni, era binefăcătoare și posibilă doar atunci când "nu numai singuratici, nu mulți, ci întregul popor în masă e civilizat și întregul popor e calificat spre a uza de drepturi politice". De aceea, sublinia Mocioni, "dezvoltarea națională este condiția primordială a democrației"[66].

În concepția lui Al. Mocioni, națiunea se justifica nu ca un scop în sine, ca o participare la progresul și dezvoltarea genului uman, deoarece cu "facultățile și înclinările sale proprii, fiecare națiune este ca și un organ firesc al genului omenesc"[67]. Tributar filosofiei progresului secolului al XVIII-lea, ideii liberale în ultimă instanță, Mocioni proclama drept rațiune ultimă a libertății individuale și a drepturilor naturale dezvoltarea omului și prin aceasta "mediat a genului omenesc". Ideea națională nu era altceva, susținea Mocioni, "decât aplicarea acestei teorii despre drepturile neprescriptibile la singuraticele națiuni". Dezvoltarea națiunilor și prin intermediul lor a umanității, scopul suprem al fiecăruia, avea ca fundament teoretic tocmai "infinita diversitate ce există între singuraticele națiuni"[68].

Concepția sa liberală despre națiune repudia excrescențele ideii, "care se arată de regulă în exagerări", scria Mocioni, denumind aceste excrescențe a fi "extinderea spre supremație, de altă parte izolarea națională, dusă prin consecvențele independenței naționale"[69]. Aceste exagerări erau în contradicție

---

[65] *Ibidem*, p. 475.

[66] *Ibidem*, p. 476.

[67] *Ibidem*.

[68] *Ibidem*.

[69] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

cu "legile firești ale progresului", dar și cu idealul comun de umanitate, ce presupunea ca "prin comună concordie, comună lucrare la problema comună"[70].

Tendințele contemporane de comunicare, schimburile și influențele reciproce, asocierile dintre națiuni nu contrazic afirmațiile sale.Ideea modernă de națiune - susținea Mocioni - era un argument peremtoriu împotriva izolării, pentru egala îndreptățire a națiunilor, deoarece la națiuni, ca și la indivizi "cultura mai înaltă nu șterge caracterele, ci numai le mobilizează facultățile și înclinările și astfel le conduce la mai clara percepere, atât a problemei proprii, cât și a celei comune genului omenesc"[71]. Înfrățirea oamenilor și a națiunilor, uniunea lor în idealul suprem de umanitate "numai atunci este posibilă, când ea stă pe baza reciprocei stime de drept, când singuraticele națiuni sunt recunoscute ca ființe de drept, ca subiecte de drept"[72]. Mocioni aplica ideile lui Mancini despre individualitatea națiunii și calitatea ei de subiect al dreptului, atât în dreptul intern, cât și în dreptul public internațional.

Națiunea ca subiect al dreptului internațional impunea, inevitabil, definirea raportului dintre cosmopolism și ideea de naționalitate, care nu erau incompatibile în teoria sa: "ideea de naționalitate nu numai că nu stă în contrast cu ideile cosmopolitice, ci e tocmai condiția primordială a veritabilului cosmopolitism", deoarece, scria mai departe, "veritabilul cosmopolitism e acea biserică mare, care numai pe puternicii pilaștrii ai naționalității poate sta"[73].

Pentru Al. Mocioni, primul și cel mai înalt postulat național era asigurarea existenței și a dezvoltării individualității naționale. Din această perspectivă, în discurs a dezvoltat raportul stat-națiune, calitatea națiunii de subiect al dreptului public intern. Existența și dezvoltarea individualității trebuia garantată de autoritatea politică, deoarece ideea de națiune politică avea un caracter eminamente politic. Subiectul era valabil numai în statele

---

[70] *Ibidem*, p. 477.

[71] *Ibidem*.

[72] *Ibidem*.

[73] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

unde existau mai multe naționalități. Chiar dacă numai una putea fi națiune politică, legea nu putea exclude că "în țară sunt mai multe națiuni, luate în înțeles genetic și acesta e adevăratul înțeles al noțiunii națiune"[74].

Mocioni a respins tezele potrivit cărora statul nu poate recunoaște mai multe asemenea individualității colective, înlocuindu-le cu alte forme de asociere, alte tipuri de solidarități, constituite după criterii nenaționale. Asocierile de acest tip, constituite pe baza dreptului de liberă asociațiune își aveau "baza de existență, atât materială, cât și morală în voința statului". Asemenea asocieri reprezentau un mijloc spre scopuri ce stăteau în afara corporațiunii, puteau forma "subiect numai la drepturi câștigate", dar în momentul când ajung în conflict cu statul, acela are și dreptul și datorința a-i retrage acele drepturi.

Națiunea reprezenta un alt tip de asociere, motiv pentru care, sublinia Mocioni, "din punct de vedere juridic e imposibil a denega națiunilor recunoașterea", pentru că, altfel, statul se punea în contrast "cu propria sa idee fundamentală"[75]. Explicația pe care o dezvolta l-a îndepărtat, parțial, de la direcția filosofică anterioară. În opinia sa, națiunea era produsul legilor naturale, nu își avea temeiurile existenței în puterea statului, ci în ordinea mai înaltă a lucrurilor. Ca și pentru individ, scopul ultim al existenței națiunii era dezvoltarea sa proprie, era "în ea însăși", motiv pentru care națiunea "e subiect de drepturi originare, adecă fundamentale". Dacă nu dorea să vină în contradicție cu "propria sa idee fundamentală", statul, a cărui rațiune de a fi era tocmai "a da condițiuni de dezvoltare", "nu poate denega recunoașterea legală a drepturilor originare pe seama națiunilor"[76].

Proiectul guvernamental de lege a naționalităților nu recunoștea națiunile genetice din țară, nu le asigura condiții de dezvoltare, negându-le chiar dreptul la existență. "A recunoaște drepturile originare ale națiunii - spunea Al. Mocioni - a apăra drepturile cardinale ale națiunii e datorință tocmai a statului"[77].

---

[74] *Ibidem*, p. 478.

[75] *Ibidem*.

[76] *Ibidem*, p. 478-479.

[77] *Ibidem*, p. 479.

https://biblioteca-digitala.ro

Veacului XIX i-a revenit misiunea "de a trezi națiunile din profundul lor somn". Definind misiunea acestora în universalitate, Mocioni susținea că ele trebuiau "să concurgă ca factori creatori în dezvoltarea istorică a genului omenesc". Ele puteau fi împiedicate prin forță de stat de la îndeplinirea acestei misiuni, dar numai pentru scurt timp, iar dacă erau împiedicate, "cu atât mai periculoase pot deveni pentru stat"[78].

Completând liberalismul individual, Mocioni aborda raportul libertate națională - libertate individuală din perspectiva concepției organice despre națiune: "a voi să garantezi postulate naționale și totodată să desfaci în atomii săi organici subiectul prim și cel mai de căpetenie al acestor postulate, națiunea ... înseamnă ... a nimici cel mai de căpetenie interes național"[79]. Individul era o parte a organismului ce-l constituia națiunea, dar totalitatea indivizilor nu forma un întreg unitar.

Naționalitatea era în concepția lui Al.Mocioni o însușire născută odată cu omul și pentru că moralmente se putea dezvolta, era un drept inalienabil. Dreptul național era un drept fundamental, nu produsul voinței politice, nu subordonat acesteia, ci derivat din însăși existența naturală a națiunii. Dreptul național era un drept natural și în această ipostaza nu putea fi condiționat, ci pretindea garanție legală necondiționată. Din această poziție considera excluderea limbilor naționale, din învățământ, justiție, legislație ca o încălcare a drepturilor individuale, a egalei îndreptățiri a oamenilor. Proiectul naționalităților recunoștea necesitatea unei limbi oficiale a statului și supremație politică unei națiuni, dacă acestea se bazau pe însușiri și virtuți deosebite, nu pe volnicie, impuse de putere prin legi contrare intereselor națiunilor genetice, care lezau onoarea acestora.

Momentul 1867 a surprins ideea de națiune la românii din imperiu într-o fază de tranziție spre teoria principiului de naționalitate, ce a încorporat moștenirea iluministă și romantică, accentuând caracterul politic și juridic al concepției românești. Ideea românească de națiune s-a definit în sinteza voluntarismului raționalist cu organicismul naturalist, păstrând

---

[78] *Ibidem*, p. 480.

[79] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

nealterate temeiurile democratice și liberale ale teoriei românești, așa cum le-a inaugurat iluminismul. Contribuțiile doctrinare ale momentului preliminau teoria principiului de naționalitate prin câteva componente fundamentale, între ele valoarea conștiinței naționale și a voinței de a exista ca națiune, calitatea națiunii de subiect al dreptului intern sau internațional. Sincronizată cu noile direcții din gândirea politică europeană, doctrina românească evolua spre o concepție coerentă, sistematică, capabilă a fi valorizată politic, care se va cristaliza în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru.

https://biblioteca-digitala.ro

TRIUMFUL PRINCIPIULUI DE NAȚIONALITATE ÎN DOCTRINA ROMÂNEASCĂ 1880-1906

La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, ideea de națiune la românii din Austro-Ungaria s-a definit în continuarea exprimărilor doctrinare anterioare, pe linia inaugurată de revoluția de la 1848, ilustrând o concepție politică și juridică despre națiune, o viziune integralistă a organismului național și o perspectivă asupra locului acestuia în universalitate. Modernizarea doctrinei naționale pe linia inaugurată de pașoptismul românesc reflectă fenomenul general de modernizare a ideilor, a culturii la românii din Austro-Ungaria[1] sub impactul spiritului critic și pozitivist din cultura română, a noilor teorii științifice și politice ce au triumfat în lume, modificând imaginea difuză și eclectică ce o înfățișa naționalismul românesc în epoca sa romantică, ce oscila între sentiment, stare de spirit, ideologie sau program politic. Progrese importante s-au realizat în planul cunoașterii și explicației științifice a raporturilor dintre etnii, dintre națiuni și stat, aplicate la realitățile din Austro-Ungaria, al soluțiilor practice formulate de unii gânditori. Concepția românească despre națiune s-a modificat și s-a diversificat substanțial în raport cu faza liberală a naționalismului sub influența doctrinelor și a curentelor de idei din România, a evoluției conceptelor pe plan european, nu în ultimul rând a difuzării ideii în societate, ca urmare a multiplicării mijloacelor de comunicare cu structurile acesteia prin instituțiile și asociațiile culturale românești. Doctrina națională românească a ajuns acum la o explicație rațională a fenomenului nțional, posibilă a fi valorizată politic, reflectând mai mult sau mai puțin fidel transformările pe care le-a traversat sociologia națiunii la români.

[1] Vezi N.Bocșan, *Ideologia politică a Memorandului* în vol. *Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*, București, 1994, p. 265-287.

https://biblioteca-digitala.ro

În spațiul etnic românesc ideea de națiune a primit o adeziune populară, transformând mișcarea pentru eliberare sau unitate națională într-o mișcare de masă, într-un fenomen social și politic de mari proporții.

Dacă în România au început să apară și manifestări xenofobe, individualizându-se și o componentă, conservatoare, autarahică și izolaționistă a ideii de națiune, în teritoriile aflate sub stăpânire străină, statutul politic al românilor, tradiția ideologică și chiar imperative de ordin internațional au menținut prevalentă interpretarea democratică a națiunii, legătura organică dintre naționalism și liberalism, ce nu va fi abandonată nici în ideologia anului 1918.

Crearea partidelor politice regionale și apoi a Partidului Național Român a stimulat gândirea politică să se exprime în sprijinul programului național, îmbogățând numărul scrierilor cu valoare doctrinară și calitatea discursului. În egală măsură, legislația antinațională a regimului a obligat elita să dezvolte diverse aspecte ale chestiunii, momentul de vârf constituindu-l perioada mișcării memorandiste, când s-a realizat în plan doctrinar, ideologic și politic manifestarea unitară a românilor din Austro-Ungaria cu cei din regat.

Într-o perioadă dominată în România de ascensiunea spiritului critic, de ideile lui Mihai Eminescu despre națiune, naționalitate și popor[2], dezbaterea teoretică la românii din Austro-Ungaria a fost relansată în 1880 de J.G.Sbiera prin discursul rostit în adunarea generală a *Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina,* din 4/16 noiembrie.[3] A fost reluată apoi de societatea studențească "România jună" din Viena, care a consacrat subiectului două volume din almanahul său, în 1883 și

---

[2] I d e m, Mihai Eminescu. Concepția despre națiune, în vol. *Cultură și societate în epoca modernă. Politică - naționalitate - cultură.* Cluj-Napoca, 1990, p. 145-158.

[3] I. Sbiera, *Conceptul națiune și însemnătatea graiului național,* Cernăuți, 1880.

https://biblioteca-digitala.ro

1888, când au publicat studii pe această temă I.G. Sbiera[4], I.Popescu[5] sau Al. Mocioni[6]. În continuare cele mai importante contribuții au aparținut lui A.C. Popovici prin scrierile din 1894[7], dezvoltate într-o concepție originală în lucrarea din 1906[8].

Între 1880-1906 sociologia națiunii la românii din Austro-Ungaria a dezvoltat o concepție voluntarist-spiritualistă despre națiune, la care s-au adăugat o serie de motive dinspre teoria organicist-naturalistă germană. Dezbaterea inaugurată în 1880 a realizat o clarificare a conceptelor de națiune și naționalitate, dar și o definiție mai complexă, influențată de noile tendințe din filosofia și sociologia politică europeană.

I.G. Sbiera a prelungit în această dezbatere teoretică ecourile ideii romantice de națiune, accentuând într-o mai mare măsură motivele organiciste din teoria românească sub influența

---

[4] I d e m, *Condițiunile necesare pentru existența, conservarea și prosperarea graiului național*, în "Almanahul Societății academice social-literare "România Jună" ", Viena, 1883, p. 137-162; I d e m, *Solidaritatea intereselor*, în "Almanahul Societății academice social-literare "România Jună" ", Viena, 1888. În 1906 discută tema în *Contribuțiuni pentru o istorie socială cetățenească, religionară bisericească și culturală literară a românilor de la originea lor încoace.* Până în iulie, vol. I. Cernăuți, 1906 (În continuare *Contribuțiuni pentru o istorie).*

[5] I. Popescu, *Educațiunea națională,* în "Almanahul Societății academice social-literare "România Jună" ", Viena, 1888, p. 129-140.

[6] Al. Mocioni, *Conștiința națională,* Viena, 1888 (extras din "Almanahul Societății academice social-literare "România Jună" ", Viena, 1888).

[7] Aurel C. Popovici, *Principiul de naționalitate.* Conferință dezvoltată la 30 I 1894 în Ateneul Român din București. București, 1894, 45 p; I d e m, *Chestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria.* Sibiu, 1894, 52.p.

[8] A.C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Grossösterreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn,* Wien, 1906. Ediția românească *Stat și națiune. Statele unite ale Austriei Mari.* Traducere din limba germană cu o prefață de Petre Pandrea. București, 1939. (În continuare trimiterile se fac la această ediție sub titlul *Stat și națiune*).

https://biblioteca-digitala.ro

discursului ideologic și național al Junimii, ce domina mediul cultural românesc în care s-a exprimat și M. Eminescu.

Nici Sbiera nu a putut evita confuzia epocii anterioare, chiar dacă a făcut delimitări între noțiunile de popor și națiune, definând națiunea "acea mulțime de oameni care e legată între sine prin aceeași origine, prin același grai și prin aceleași deprinderi și moravuri de unde și calificativul de național pentru tot ce, ca semn caracteristic, se referește la această mulțime", în timp ce prin popor înțelegea "toți oamenii uniți între sine prin același grai, prin aceleași datini și credinți și prin același teritoriu".[9] Singular în șirul contribuțiilor românești, care încercau să propună o definiție a națiunii și a naționalității, Sbiera susținea în 1880 că "nici originea comună, nici unirea politică într-un singur stat adecă... nici istoria comună, nici comunitatea legilor profane, nici a credințelor și legilor religioase... nici datinile, nici portul... nu constituiesc ființa... semnul caracteristic și distinctiv al unei națiuni".[10] Analizând fenomenul de individualizare al unei națiuni, Sbiera a formulat o definiție care înțelegea națiunea redusă la un singur factor. "Chiar de am împreuna toate aceste criterii la un loc, totuși n-am putea afla în colectivitatea lor semnul caracteristic și distinctiv al unei națiuni"[11], scria în 1880, afirmând că "unic în graiul, în limba unei națiuni zace timbrul ei caracteristic și distinctiv".[12] Definiția pe care a propus-o rezumă această concluzie, care este, în fapt, esența studiului: "prin cuvântul națiune nu putem înțelege altceva decât o colectivitate de oameni carii vorbesc cu toții împreună una și aceeași limbă, tot atâta ori de au ei sau nu origine comună; ori de trăiesc ei sau nu într-un singur stat; ori de se direg ei sau nu de aceleași legi profane și bisericești; tot una, ori de au ei sau nu istorie comună; ori de împărtășesc ei sau nu cu toții aceleași credințe religioase și datini, ori de se îmbracă ei sau nu cu toții într-același chip".[13] Aplicată la români, această interpretare a

[9] I.G. Sbiera, *Contribuțiuni pentru o istorie, p. 12.*

[10] I d e m, *Conceptul națiune și însemnătatea graiului național,* p. VIII. (În continuare *Conceptul națiune).*

[11] *Ibidem.*

[12] *Ibidem,* p. IX.

[13] *Ibidem,* p. X.

https://biblioteca-digitala.ro

națiunii l-a condus la concluzia că națiunea română se află acolo unde se vorbește românește, idee asemănătoare cu teoria despre națiune vehiculată în lumea germană: "națiunea românească nu este, nici nu poate fi în România sau numai în Bucovina ori numai în Basarabia sau numai în Ardeal, în Banat, în Maramureș și în Ungaria; ori numai în Bulgaria, în Serbia, în Macedonia, în Tesalia și în Epir; sau numai în Pesta, în Viena ori în Paris, ci națiunea română se află... pretutindene".[14] În spiritul acestei definiții, pentru I.G.Sbiera național însemna, la 1880, "tot ce ține de o colectivitate de oameni cu una și aceeași limbă". A dezvoltat definiția respectivă când s-a referit la conceptul de naționalitate, prin care a înțeles "aceea calitate în membrii unei națiuni, care zace în simțământul deștept și vioi și în ideea construită de a se ține și de a face parte din vreo națiune, precum și în voința, în putința și în deciziunea de a se folosi în conservare cu membrii unei națiuni pretutindene și orișicând de limba ei".[15] Această idee relevă adeziunea la concepția voluntaristă despre națiune, ilustrată în rolul determinant acordat voinței și conștiinței de a forma o națiune, completată, însă, de o serie de elemente ce aparțineau teoriei organiciste. Națiunea ca organism, în interpretarea sa, era expresia sociabilității, iar liantul care lega părțile acestui organism printr-o legătură de sociabilitate era limba: "Graiul unei națiuni a fost, este și va fi pentru eternitate puterea atractivă, care adună și leagă strâns membru de membru până ce aceștia constituiesc un singur corp, un singur organism, corpul sau organismul național, tocmai așa după cum puterea de atracțiune leagă atom de atom până ce formează un singur organism, un singur corp fizic".[16] În 1883 a nuanțat definiția, scriind că "națiunea nu este alta nimică decât o colectivitate de oameni uniți între sine nu atâta prin origine, istorie și religiune comună, cât mai ales și cu deosebire uniți prin același grai; că singurul graiul unei națiuni este semnul cel mai caracteristic și mai distinctiv, sufletul ei chiar, astfel încât încetarea graiului național dintre membrii unei națiuni este egală

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem,* p. XI.

[16] *Ibidem,* p. XII.

https://biblioteca-digitala.ro

cu moartea lor națională, cu stingerea națiunii întregi".[17] În 1888 a revenit cu o definiție mai complexă. care concepe națiunea ca un organism, sub influența teoriilor organiciste și naturaliste, ceea ce îl apropia de ideologia școlii critice românești, mai ales de ideile lui M. Eminescu referitoare la națiune. Națiunea era o formă de exprimare a sociabilității, care a produs diferite tipuri de colectivități. "Dintre toate aceste varie colectivități de oameni - scria el - pe care sociabilitatea și interesele reciproce le-au produs, cea mai caracteristică, cea mai însemnată și mai mănoasă în consecințele sale pentru progresul oamenirii este aceea care poartă numele de națiune".[18] Dintr-o perspectivă pozitivistă, a definit națiunea ca o colectivitate specifică, ca "un organism particular de oameni, uniți între sine prin același grai tocmai așa precum sunt împreunate laolaltă părticelele materiale, celulele unui corp organic, prin aceeași putere vitală. Națiunea este fără îndoială un corp organic, însă nu de rând, ci de o ordine mai superioară".[19] Caracterul natural și organic al națiunii - în concepția lui Sbiera - îi conferă "un drept natural de a trăi în felul său și de a manifesta o viață proprie particulară, viața sa naturală și de a contribui astfel la progresul universal al omenirii".[20] Acest organism se produce, se dezvoltă, se întreține prin organele sale proprii (familii, stări, asociații, instituții sociale), prin care "își produce, își manifestă și întreține viața sa proprie particulară, viața sa națională"[21] Existența, prosperitatea și forța națiunii, în concepția sa, depindeau de "existența, prosperarea și funcționarea armonică a tuturor organelor din care ea este compusă".[22] Concepția despre națiune ca organism presupunea, inevitabil, ideea comunității și a solidarității componentelor acestuia: "între toți factorii care compun în mod organic vreo

[17] I d e m, *Condițiunile necesare pentru existența, conservarea și prosperarea graiului național,* p. 38. (În continuare Condițiunile necesare).

[18] I d e m, *Solidaritatea intereselor,* p. 152.

[19] *Ibidem,* p. 153.

[20] *Ibidem.*

[21] *Ibidem,* p. 154.

[22] *Ibidem,* p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro

națiune există cu necesitate nu numai o comunitate, dar și o solidaritate de interese".[23] Concluzia potrivit căreia o națiune ca orice corp organic poate exista și prospera "numai întrucât și până când țin cu căldură și cu energie la un loc elementele ce o compun"[24] a fost împărtășită și de Al. Mocioni, dintr-o altă perspectivă teoretică, tributară ideii raționaliste și contractualiste de națiune. Acesta a repudiat interpretările unilaterale "care cred a găsi esența națiunii într-un unic moment caracteristic, pierzând din vedere că națiunea se produce prin coincidența și cooperarea mai multor jurstări".[25]

În 1906 A.C. Popovici a definit națiunea ca "un popor care trăiește pe acelasi pământ, vorbește aceeași limbă și, ajuns la conștiința omogenității sale naționale, aspiră la un ideal politico-cultural comun".[26]

În paralel cu această noțiune, dezbaterea s-a oprit mai mult asupra termenului de naționalitate. Pentru I.G.Sbiera, naționalitatea era "semnul specific al diferitelor colectivități de oameni ", nu era ceva a priori în individ, în vreun popor, din contră era ceva a posteriori, ce se câștigă mai târziu, ce se însușește cu timpul, "odată cu ivirea și diferențierea graiului ei".[27] A.C. Popovici a fost și mai explicit în acest sens, scriind că "naționalitate înseamnă tocmai o individualitate pronunțată a poporului".[28] Ea reprezintă semnul exterior al națiunii, ceea ce o personalizează și delimitează de alte grupuri etnice. În concepția sa, naționalitatea "se bazează pe existența unui teritoriu comun, pe conștiința unei origini comună și în parte, pe conștiința unei religii și mentalități comune".[29] După A.C. Popovici, "național înseamnă să trăiești autonom din punct de vedere politic, pentru ca să poți dezvolta mai departe o cultură specifică".[30]

---

[23] *Ibidem,* p. 156.

[24] *Ibidem,* p. 157.

[25] Al. Mocioni, *Conștiința națională*, p. 5.

[26] A.C. Popovici, *Stat și națiune,* p. 167.

[27] I.G. Sbiera, *Condițiunile necesare,* p. 140.

[28] A.C. Popovici, *Stat și națiune,* p. 167.

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

La I. Sbiera "graiul național este de cea mai mare însemnătate pentru o națiune, pentru că în graiul național zace ceea ce numim esența, ființa, naționalitatea unui popor".[31] În 1906 a reafirmat același element de individualizare: "Graiul propriu național este nota caracteristică și distinctivă, care face dintr-o mulțime de oameni trăitori la un loc un organism soțial, un popor, o națiune".[32] I. Popescu definea spiritul național prin "vederile, credințele și aspirațiunile ei, de asemenea aplecările și aptitudinile ei naturale, precum și prestațiunile ei pe terenul științelor, artelor și ale vieții practice și peste tot faptele ei istorice, în fine datinile și moravurile și cu deosebire limba și literatura ei, în care mai pregnant i se exprimă individualitatea", referindu-se în fapt la conceptul de naționalitate, precizând că "o națiune prin proprietățile sale naționale poate să existe ca atare între alte națiuni".[33]

Cu Alexandru Mocioni s-a renunțat la vechea orientare inaugurată de pașoptism, care aborda fenomenul național prin opoziția dintre națiunea politică și națiunea genetică în contextul raporturilor politice din Ungaria sau din imperiu. Formarea statului român modern la Dunăre și Carpați, cucerirea și recunoașterea internațională a independenței și apoi a regatului au modificat orientarea oamenilor politici din imperiu, care definesc acum națiunea dintr-o perspectivă generală, etnică, referindu-se la întreaga comunitate, la majoritatea acesteia din România, ce constituia de acum factorul principal al comunității naționale românești. Al. Mocioni a dezvoltat o concepție integralistă despre națiune atunci când scria: "națiunea în totalitatea ei totuși încă departe este de a-și vedea realizate toate legitimele sale aspirațiuni".[34] În funcție de situația românilor din monarhia dualistă, Mocioni stabilea două direcții pe care trebuia să evolueze strategia națională - cultura și conștiința națională, "acele potente ideale care și în luptă istorică a popoarelor se arată ca cele mai înalte și eficace potente reale".[35] Cu scrierea lui

---

[31] I.G. Sbiera, *Condițiunile necesare*, p. 138.

[32] I d e m, *Contribuțiuni pentru o istorie*, p. 13.

[33] I. Popescu, *Educațiunea națională*, p. 3.

[34] Al. Mocioni, *Conștiința natională*, p. 3.

[35] *Ibidem*, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Mocioni din 1888 triumfa definiția spiritualist-voluntaristă a națiunii. Metodologic, acesta a respins interpretările anterioare care defineau naționalitatea unii în consângenitate, alții în concetățenie, unii în unitatea limbii, alții fără privire la aceasta, în oareșicare comuniune mai înaltă a culturii și iarăși alții în tipul național, cum acela ni se prezenta sub punctul de vedere somatic, văd odată baza, altădată esența și mai încolo trăsătura caracteristică exterioară a naționalității".[36] De asemenea, Mocioni a clarificat confuziile ce s-au făcut în utilizarea noțiunilor, care,observa el, defineau națiunea în sensul politic de "concetățenie" și în cel genetic de "consângenitate", dar și cele care identificau elementele constitutive ale națiunii cu trăsăturile caracteristice ce definesc naționalitatea.

El a formulat o definiție a națiunii mai elaborată și mai bine fundamentată teoretic, care înțelegea prin națiune în sens genetic "o grupă de oameni în care, în urma descendenței comune, a influențelor comune ale pământului și climei, precum și în urma vieții comune s-a dezvoltat și stabilizat o omogenitate oareșicare a dispozițiunilor și inclinațiunilor fizice și psihice și un tezaur comun de tradițiuni, de idei și de aspirațiuni".[37]

Mocioni distingea între elemente constitutive ale națiunii proprietățile fizice pe care le desemna sub denumirea de "tip național" și proprietățile psihice, cuprinse sub denumirea de "caracter național". Caracterul național la Mocioni se manifesta prin temperamentul național și modul de cugetare, amândouă exprimându-se în "limba națională, moravurile naționale și prin oareșicare direcțiune națională a marilor și constantelor interese de viață".[38] În definiția sa condițiile naturale pentru geneza unei națiuni erau descendența comună, locuirea comună și viața comună. Tipul și caracterul național, adică "conformațiunea trupească și temperamentul, modul de cugetare și limba, moravurile, istoria și direcțiunea vieții" întrunite într-o unitate organică, ca elemente constitutive ale națiunii, formau o "unitate mai înaltă etnică în structura naturală a omenirii".[39] Elementele

---

[36] *Ibidem*, p. 5.

[37] *Ibidem*, p. 6.

[38] *Ibidem*.

[39] *Ibidem*, p. 6-7.

https://biblioteca-digitala.ro

constitutive ale națiunii au existat și în trecut, ca și în epoca modernă, dar acum corpul inert al națiunii era însuflețit de ideea națională, care a declanșat puternicele mișcări de naționalitate din secolul al XIX-lea. Ceea ce a transformat corpul imobil al națiunii într-o ființă vie, transformând ideea de naționalitate într-o idee forță este conștiința națională. "Într-adevăr - scria Mocioni, după Mancini - aceasta este scânteia divină care înflăcăra focul vieții în corpul - la aparență mort - al națiunilor"[40]. Ideea o împărtășea și A.C. Popovici în 1894, consacrând în dezbaterea teoretică conștiința națională ca factor esențial, determinant în formarea națiunii moderne. În spiritul teoriei voluntarist-empiriste, AC.Popovici scria că "nici originea și limba în genere sau în parte, nici religiunea, moravurile, comunitatea politică sau teritorială în sine nu constituiesc caracterul naționalitătii, ci conștiința ce o are o individualitate etnică despre comunitatea acestor elemente, cu alte cuvinte conștiința națională".[41] Tributar școlii juridice italiene, reprezentată de o strălucită pleiadă ce încorpora pe Mancini, Mamiani, Minghetti, Palma, A.C. Popovici sublinia în 1906 că națiunea reprezintă "o unitate morală, având drept bază o gândire comună", iar conștiința națională un drept ce nu mai poate fi contestat".[42] Această contribuție teoretică importantă modifica substanțial perspectiva asupra națiunii, conferind ideii naționale dinamism, forță, spirit ofensiv.

Conștiința și voința de a fi națiune reprezenta esența teoriei europene a anilor 70-80, la care adera fără rezerve filosofică politică românească. Originată în curentul raționalist și liberal, reprezentat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de Mancini, de școala juridică italiană și E. Renan, teza voluntaristă, care pornea de la conștiința morală dădea o nouă fundamentare relației națiune-drept, fixând principiul de naționalitate pe temeiurile dreptului public. "Conștiința națională - scria A.C. Popovici - vrea să zică un sentiment izvorât din conștiința a tot ce se ține de viața comună unui popor, din iubirea a tot ce constituie fala și mândria sa obștească și din stăruința sa spre o liberă dezvoltare a aptitudinilor sale în conformitate cu firea și cu

---

40 *Ibidem*, p. 7.

41 A.C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 9.

42 I d e m, *Stat și națiune*, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro

înclinările sale specifice".[43] Influența italiană a fost puternică în gândirea politică a românilor din imperiu încă de timpuriu, prin Mancini, prelungită apoi de înrâurirea școlii juridice, reprezentată în scrierile lui Popovici prin Mamiani, Minghetti, Palma. Această influență de durată, continuă peste o jumătate a secol, are o dublă semnificație pentru momentul istoric ce-l traversau românii. Pe de o parte relevă funcționalitatea unui model italian pentru militantismul național românesc și pentru doctrina ce îl fundamenta, pe de altă parte o solidaritate afirmată în numele panlatinismului, ce reprezintă și o orientare strategică a mișcării românești, preocupată să se integreze pe această cale democrației europene, avansând o concepție liberală despre națiune. Era o reacție la tendințele panslaviste, pangermaniste sau la exclusivismul național maghiar, dar, panlatinismul a constituit și una din punțile de legătură cu societățile democratice din Europa occidentală, așa cum a pledat în 1867 V.Maniu.

Noua strategie a românilor din Transilvania, întemeiată pe sprijinul statului român și pe solidaritatea întregului corp național reafirma caracterul european al problemei românești, transferând-o dezbaterii opiniei publice europene, cu deosebire celei occidentale. Doctrina națională românească a susținut această strategie pe terenul ideilor, modernizând discursul politic românesc la un nivel comparativ cu dezbaterea europeană a problemei, apropiat de ideile lui Renan sau Boutroux, despre care P.Renouvin a scris că a dat cea mai precisă definiție a sentimentului național: "voința ce o au oamenii de a trăi împreună, de a cultiva aceleași amintiri, de a urmări aceleași scopuri".[44]

Inspirată de filosofia politică a secolului al XVIII-lea, concepția raționalistă și contractualistă despre națiune a definit fundamentele democratice, liberale ale ideii de naționalitate, care o înscriu în sensul progresului istoric, acreditând teza că aceasta își avea originea în Revoluția franceză și în doctrinele ei. Teza a fost răspândită pe continent, toate interpretările națiunii raportându-se, într-un mod sau altul, pro sau contra, la ideologia

[43] I d e m, *Principiul de naționalitate,* p. 10.

[44] Pierre Renouvin, Jean Baptiste-Duroselle, *op. cit.,* p. 176.

https://biblioteca-digitala.ro

revoluției".[45] Pentru A.C.Popovici marile principii ale revoluției din 1789, raportate de la indivizi singulari la invidualități sociale au stat la baza progresului uman. Principiul de naționalitate reprezenta o fază superioară în evoluția civilizației umane, în aplicarea practică a principiilor liberale și egalitare. Pentru Al.Mocioni, revoluția a deșteptat popoarele la conștiința de sine: "Principiile de suveranitate a poporului și de democrație, cu necesitate logică au trebuit să conducă la conștiința națională și prin aceasta la ideea de naționalitate, care în esența ei nici că este alta decât aplicarea logică a celor două principii la individualitățile naționale".[46] În teoria lui A.C.Popovici principiile Revoluției franceze, denumite "principii generale", "trebuiau să se dezvolte mereu, să se diferențieze".[47] Principiul de naționalitate, "idee politică eminamente modernă" după Popovici, originată în Revoluția franceză, s-a născut din idealurile de libertate și egalitate ale revoluției, "prin diferențierea ulterioară a acestor idei generale despre libertate și egalitate".[48] Concepția românească asociază, după Mancini și Renan, conștiinței și voința de a fi sau a constitui o națiune, după expresia lui A.C.Popovici "a deveni conform propriei sale voințe o națiune fericită prin cultură și putere, o națiune mare, una și nedespărțită".[49] Raportul

[45] Jean René Suratteau, *op. cit.*, p. 11-14, Jean Plumyène, *op. cit.*, p. 50 sq.

[46] Al. Mocioni, *Conștiința națională*, p. 8.

[47] A.C. Popovici, *Chestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria*, p. 3.

[48] I d e m, *Stat și națiune*, p. 168. Conform teoriei lui Popovici, esența principiului constă în "pretențiunea unor certe grupuri sociale a fi recunoscute libere și egale cu alte asemenea grupuri, este pretensiunea indiscutabil etică a popoarelor a se dezvolta liber, conform spiritului lor particular, pe baza egalității condițiunilor generale de dezvoltare". Generat de reacțiunea germană împotriva "preponderenței influențelor culturale franceze", observa Popovici, principiul de naționalitate a devenit o idee forță, "o putere elementară în dezvoltarea statelor europene", încheind semnificativ: "multe lupte și mari schimbări în harta Europei s-au făcut, dar mai ales au să se facă în viitorul cel mai apropiat, în consecința dezvoltării continue a acestui principiu". *Ibidem*, p. 7.

[49] I d e m, *Principiul de naționalitate*, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

conștiință-voință a fost pe larg analizat la Mocioni și Sbiera. În lucrarea semnificativ intitulată *Conștiința națională,* Al.Mocioni a definit acest concept astfel: "este recunoașterea acelor raporturi faptice, reale, prin care însăși natura întrunește indivizii singuratici într-o individualitate de ordine superioară; este recunoașterea că aceste raporturi reale se extind asupra tuturor relațiunilor vieții și produc între conaționali omogenitatea celor mai importante interese, o omogenitate care trece mult peste strâmtul orizont al utilitarismului egoist; este recunoașterea că fiecare individ numai într-atâta va putea satisface ale sale interese, încât se va privi pe sine de un membru al unui întreg mai mare, va să zică că subiectul natural al intereselor naționale nu pot fi singuratici indivizi, ci este însăsi națiunea".[50] Dar cel care a dezvoltat cel mai mult raportul conștiință voință a fost I.G. Sbiera. În concepția sa, adeziunea individului la comunitatea națională este un act conștient de voință: "Atârnă curat numai de voința fiecăruia de a-și schimba sau nu graiul său, naționalitatea sa. În contra voinței omului național nime pe lume nu-i poate impune un grai străin, o naționalitate străină.... Fiecare trebuie mai întâi să voiască, să dorească chiar a fi român, german, rus etc..."[51] Din acest unghi a analizat și perspectivele fenomenului de deznaționalizare, acreditând teza că un fenomen de atari proporții nu este posibil fără voința membrilor ce compun organismul național, deoarece "dușmanul cel mai periculos al naționalității proprii nu este altul cineva, ci fiecarele însuși". Esențială, în demonstrația sa, rămâne voința de a aparține grupului național, factorii exteriori națiunii pot contribui la amplificarea fenomenului, dar nu sunt decisivi. "Voiește a fi - scria Sbiera - și a rămâne membru al cutării sau cutării națiuni, adecă a-i vorbi graiul ei național și nime nu te poate împiedica de la un lucru ca acesta".[52]

Pentru a contracara tendințele de deznaționalizare, puternice în acea perioadă, Sbiera dezvolta chiar o posibilă strategie de urmat, ce avea ca motiv esențial dezvoltarea conștiinței naționale și cultivarea sentimentului național. "Cel mai bun mijloc - scria el - de a combate acest dușman aprig și de a

---

[50] Al. Mocioni, *Conștiința națională*, p. 8.

[51] I.G. Sbiera, *Condițiunile necesare,* p. 143.

[52] *Ibidem,* p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro

delătura acest pericol este singură numai deșteptarea simțului național, conștiința vie despre naționalitatea sa particulară față cu altele, precum și voința neînfrânată de a rămâne pe lângă graiul său național. Cine nu va avea această conștiință deșteptată în mod vioi și puternic, cine nu va nutri această voință neînfrânată, acela totdeauna va fi expus diferitelor ademeniri la părăsirea naționalității sale"[53]. În strategia concepută, Sbiera acorda un rol esențial familiei, școlii secundare sau primare, "unde trebuie să se continue și să se finească dezvoltarea, înavuțirea, polirea și consolidarea nu numai a graiului, a naționalității unui popor, dar totodată și a inteligenței lui...", unde fiecare dobândește "conștiința individualității sale naționale".[54]

Formulând teza potrivit căreia conștiința națională este reversul spiritual al elementelor constitutive ale națiunii, Al.Mocioni se apropia de expresia lui E. Renan, "națiunea este un suflet, un principiu spiritual". Una din observațiile sale cu valoare practică pentru strategia națională a fost exprimată când a teoretizat gradul diferit de conștientizare a națiunii la indivizi sau grupuri sociale, în funcție de inteligență, cultură, de voința morală. Ideea a fost reluată de A.C. Popovici în 1894, când vorbea de asimilarea sentimentului național în toate straturile poporului, "în raport cu progresul culturii și, firește, cu gradul de inteligență al acelui popor"[55]. Aceste observații deschideau posibilități mai ample militantismului național, care, pe lângă componenta politică trebuia să dezvolte o strategie adecvată pentru dezvoltarea conștiinței naționale la diferite grupuri sociale prin instituțiile cultural-naționale, printr-o campanie de educare a sentimentului național la categoriile mijlocii sau de jos.

Spiritualitatea națiunii era o teză mult vehiculată în dezbaterea teoretică românească. Pentru I.G. Sbiera "în națiune mai mult decât în toate celelalte corpuri organice din lume se reflectă și se manifestă viața intelectuală, viața spirituală eternă". "Națiunile - scria el - sunt cuibul și izvorul vieții intelectuale în omenire. În graiul și prin graiul națiunilor se perpetuă și se

---

[53] *Ibidem*, p. 143.

[54] *Ibidem*, p. 155.

[55] A.C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

întărește, se dezvoltă și se perfecționează viața spirituală".[56] Încă din 1880, acesta sublinia valoarea literaturii naționale pentru o națiune, scriind că "ceea ce este pentru individ memoria sa, este pentru o națiune literatura ei. Fără de literatură nu există înaintare națională, cultură națională... Literatura este obiectivarea graiului unei națiuni, a sufletului ei; literatura este condițiunea nemuririi spiritului național. Prin literatură vorbește națiunea cu fiecare membru al său".[57]

Chiar dacă teoria românească a preluat ideea potrivit căreia influențele trebuiau receptate în funcție de tradiția, specificul și spiritul românesc ("acel proces nu se poate efectua în mod firesc dacă ce se oferă spiritului spre asimilare este heterogen față de conținutul lui"[58]), a susținut o idee democratică despre cultură, la care erau îndreptățite toate componentele organismului național: "Secolul nostru se numește, nu fără cuvânt, secolul culturii și al libertății generale, căci în nici unul mai înainte nu s-a făcut atâta pentru ștergerea privilegiilor, care, ca niște bariere, deschideau partea cea mai mare a omenirii de la cultură și libertate. Acest secol... și-a pus problema de a face ca la cultură și libertate să participe toate clasele societății și de asemenea toate naționalitățile..."[59] Și pentru A.C.Popovici, principiul de naționalitate stătea în legătură cu evoluția și dezvoltarea culturală, "este pur și simplu un rezultat firesc al culturii generale".[60] În 1906 a răspuns asertiunilor lui Schwicker, potrivit cărora sentimentul național era apanajul claselor culte, al elitelor intelectuale, iar la nivelul popular acest sentiment era instinctiv. În demonstrația sa, această realitate nu modifica cu nimic esența și eficacitatea sentimentului național, fenomenul era general la toate popoarele, mișcările de naționalitate care îl ilustrau reflectând foarte bine comunicarea și interferențele între nivelul elitar și cel popular.

Dezbaterea din anii 1880-1906 a reluat raportul umanitate-națiune dintr-o perspectivă teoretică pozitivistă. Sbiera scria despre acest raport: "vedem mai ales în ziua de astăzi omenirea

---

[56] I.G. Sbiera, *Solidaritatea intereselor,* p. 153.

[57] I d e m, *Conceptul națiune,* p. XVIII.

[58] I. Popescu, *Educațiunea națională,* în *loc.cit.*

[59] *Ibidem.*

[60] A.C. Popovici, *Stat și națiune,* p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro

despărţită pretutindeni într-o mulţime de colectivităţi...".[61] Aplicând tezele evoluţionismului la teoria sa despre naţiune, Sbiera a susţinut teza că numai "prin crearea unor graiuri diferite şi apoi prin diferenţierea acestora, omenirea s-a diferenţiat mai departe, s-a mai specializat, s-a naţionalizat..."[62]

Într-o tentativă de sinteză a istoriei româneşti din 1906, în acelaşi spirit pozitivist, a explicat evoluţia socială ca o succesiune de organisme, dintre care omenirea constituia "ultima verigă din lanţul evolutiv al organismelor".[63] Factorul care a operat diferenţierea acesteia în rase, popoare şi naţiuni a fost limba: "Graiul comun al unui colectivităţi de oameni a făcut dintr-înşii un popor, o naţiune, un organism de ordine socială şi morală mai superioară (sic). Graiul comun a devenit semnul cel mai caracteristic şi mai distinctiv al unei naţiuni; el este sufletul poporului, puterea mai înaltă care adună şi strânge la un loc pre toţi membrii lui şi-i face ca să se simţească şi să se manifesteze ca unitate, ca organism propriu, diferit de alte organisme similare".[64] Ideea apare şi mai pregnant subliniată la I.Popescu, în strânsă legătură cu importanţa educaţiei naţionale, justificată "din punctul de vedere al omenirii în general". După el, "omenirea ca atare nu există decât în deosebitele naţiuni genetice, în deosebitele naţionalităţi, acestea fiind tot atâtea tipuri concrete prin care aceea se manifestă în viaţă şi în istorie. De aici însă urmează că tot ceea ce se face pentru cultura oricărei naţionalităţi, trebuie să se considere ca făcut pentru cultura comunităţii omeneşti în general. În adevăr, raportul dintre naţionalitate şi omenire e atât de intim, încât e imposibil ca caracterul de om ce are să se dezvolte într-un individ oarecare să primească o dezvoltare fără un anumit colorit naţional... Drept aceea nici nu se poate cugeta o educaţiune pentru omenire care n-ar fi în acelaşi timp şi naţională".[65]

Raportat la naţiuni, progresul în societatea modernă însemna triumful ideii de drept, a ordinii etice de drept. Întronarea

[61] I.C. Sbiera, *Solidaritatea intereselor,* p. 153.

[62] I d e m, *Condiţiunile necesare,* p. 140.

[63] I d e m, *Contribuţiuni pentru o istorie,* p. 1.

[64] *Ibidem,* p. 6.

[65] I. Popescu, *Educaţiunea naţională,* în *loc.cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

principiilor de drept în civilizația contemporană modifica raporturile dintre națiuni și competiția pentru dezvoltare națională. Cooperarea dintre națiuni în civilizația modernă presupunea comunicare, schimburi culturale, receptarea influențelor culturale universale, susținea A.C. Popovici. El a pledat pentru ideea de națiune nu ca un scop în sine, ca o autarhie, izolată de evoluția generală a umanității, ci, în buna tradiție a gândirii românești, a dezvoltat teza umanității concepută în diversitatea individualităților naționale. Integrarea națiunilor în acea sinteză universală care este umanitatea se face prin ceea ce au valoros, original, creator. Puterea și capacitatea de creație reprezentau un indice de integrare în universalitate, de unde concluzia că "tendința unei națiuni trebuie să fie a pătrunde în cultura mai înaintată a mai multor națiuni, a alege motivele de civilizare, a le adapta firei sale specifice și astfel a le naționaliza".[66] Din această perspectivă, A.C.Popovici adera la teza maioresciană a concordanței influențelor externe cu fondul autohton, scriind că "numai prin asimilațiunea intensă a influențelor culturale străine potrivite cu fondul propriu se poate produce o cultură specifică națională".[67] În acest context a accentuat ideea că individualitatea unei națiuni se exprimă în capacitatea ei creatoare de a produce "monumente originale de cultură"[68] Valorizată politic, ideea incumba necesitatea racordării la spiritul european, la valorile culturii și civilizației universale, în plan politic ale democrației, libertății și spiritului de justiție. Recunoașterea internațională a justiției cauzei naționale depindea de gradul în care militantismul național corespundea acestor exigențe ale civilizației contemporane, de actualitatea ideologiei promovate. De aici necesitatea modernizării discursului politic în vederea internaționalizării chestiunii românești, ce reprezenta obiectivul politic principal al mișcării românești în contextul crizei dualismului. Dezbaterea referitoare la individualitățile naționale era generală în epocă, o regăsim ilustrată la Spencer și Chamberlain, care au respins ideea uniformității în favoarea multiplicității și a diferențelor, invocați de A.C. Popovici în scrierea din 1906.

---

[66] A.C. Popovici, *Principiul de naționalitate,* p. 3.

[67] *Ibidem.*

[68]*Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

La I. Popescu raportul națiune-umanitate era analizat dintr-o perspectivă liberală, raționalistă: "naționalitățile ca tot atâtea membre ale marii comunități ale omenirii sunt legate prin mii și mii de interese unele cu altele și că ele numai respectându-și împrumutat aceste interese își pot asigura deodată cu pacea și libertatea și prosperitatea comună".[69] Concluzia sa nu diferă de cea formulată de întreaga teorie românească asupra națiunii, potrivit căreia "omenirea sau umanitatea nu există decât în diferitele naționalități"[70], ceea ce l-a determinat pe autor să încheie: "nu poate fi nicidecum în interesul umanității ca societatea omenească să se niveleze astfel, încât să dispară din ea toate diferențele naționale și toate interesele particulare ale naționalităților ce o compun. În marea comunitate omenească, care cuprinde în sânul său pe diferitele naționalități, acestea pot și au să existe ca atare cu toate particularitățile lor nobile".[71]

Această teză îi oferă posibilitatea să dezvolte o interesantă teorie despre relațiile dintre națiuni pe baza principiilor liberale de egalitate și libertate. I. Popescu a condamnat orgoliul și egoismul național exagerat, care duce la șovinism, pledând pentru conlucrare, dialog, solidaritate cu toate națiunile în numel idealurilor umanitare: "Se poate prea bine ca cineva să înalțe cât de sus stindardul națiunii sale fără a rumpe legăturile solidarității intereselor ce o leagă pe aceea de alte națiuni. Tocmai pentru aceea se poate zice că cine nu are stima cuvenită pentru celelalte naționalități, nu e demn de a sa proprie".[72] Concluzia sa conduce la toleranță, cunoaștere reciprocă și necesitatea educației în acest sens, susținând că pe lângă educarea sentimentului național "trebuie să se dezvolte totodată și conștiința generală umană și etică".[73] În concepția sa patriotismul nu era incompatibil cu educația umanitară, ci o presupune: "dacă acesta ar fi lipsit de sentimentele umanitare și filantropice față de alte naționalități și ar rămânea mărginit numai la o națiune, fiind o creștere făcută în spirit național egoistic, nu s-ar putea justifica din punctul de

---

[69] I. Popescu, *Educațiunea națională,* în *loc.cit.*

[70] *Ibidem.*

[71] *Ibidem.*

[72] *Ibidem.*

[73] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

vedere al moralității și deci ar trebui să se considere ca neadmisibilă".[74] De aceea scopul oricărei educații naționale era ca "pe lângă iubirea pentru națiunea sa să se dezvolte și însuflețirea pentru scopurile umanității în general și simpatie și respect pentru bunurile și interesele altor națiuni îndeosebi ...".[75]

O idee cu valoare practică deosebită în teoria românească despre națiune se referă la sensul și semnificația individualității naționale. Conștiința națională a fost definită ca principalul factor care contura individualitatea națiunii, "era totul și supremul" în expresia lui Al. Mocioni, de care depindeau viața, libertatea, prosperitatea și mărimea națiunii. În concepția sa, ea reprezenta o fază mai înaltă din existența sociabilității, caracterizată prin faptul că asigura individualității națiunii calitatea de subiect de drept. Teza era importantă pentru momentul politic ce îl traversa chestiunea de naționalitate în Europa și principiul naționalitătilor în relațiile internaționale. Ea a fost fundamentată din punct de vedere moral, a fost legitimată filosofic și politic prin raportarea drepturilor și libertăților individuale, proclamate de Revoluția franceză și liberalism, la individualitătile naționale. Ca persoană colectivă, națiunea dobândea personalitate juridică, idee mai veche, de sorginte kantiană, vehiculată în teoria romantică despre națiune, cu deosebire la Murgu și Bărnuțiu. Națiunea intra astfel în dreptul public. O atare concluzie aducea și o perspectivă nouă asupra mișcărilor naționale. "Luptele de naționalitate - scria A.C. Popovici în 1894 - sunt și ele lupte pentru drept".[76] În 1906 a dezvoltat această idee, scriind despre problemele naționale că sunt "probleme de drept public, adică probleme constituționale".[77] Teza era fundamentată moral și politic: "Trezirea unui popor locuind un teritoriu comun la conștiința personalității sale naționale - scria Popovici - este în sine un titlu de drept profund etic al poporului respectiv să se poată constitui intr-o individualitate politică".[78]

[74] *Ibidem.*

[75] *Ibidem.*

[76] A.C. Popovici, *Principiul de naționalitate,* p. 14-15.

[77] I d e m, *Stat și națiune,* p. 174.

[78] *Ibidem,* p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro

Doctrina românească a asociat mereu ideii de națiune problema libertății. În optica lui A.C. Popovici, lupta națională s-a născut din asuprire, încât "orice luptă națională este o luptă pentru libertate".[79] Cu cât sentimentul frustrației ca individualitate națională era mai puternic, cu atât reacția națiunii devenea mai intensă, în raport cu nivelul de dezvoltare al conștiinței naționale: "Iar când un întreg popor se vede amenințat cu exterminarea sa din lume, când el este lovit în rădăcinile existenței, în inima chiar a vieții sale naționale, ura și înverșunarea în contra celor ce deșteaptă aceste senzațiuni, în contra asupritorilor străini se condensează și izbucnește cu putere elementară, întocmai ca furtunile mării și vulcanii continentului".[80]

Epoca modernă a propus o nouă ordine de drept, fundamentată pe o concepție etică despre lege, opusă sistemului anterior, fondat pe legea celui mai puternic. "Existența ordinii etice de drept - scria Mocioni - zace în domnirea intereselor publice, bazată pe ideea de drept a liberei dezvoltări de viață și instituită în forma egalității de drepturi".[81] Două principii fundamentale ale epocii moderne au modificat dreptul public, observa cu temei Al.Mocioni, principiul drepturilor omului și principiul de naționalitate.

Referindu-se la raportul de condiționare existent între cele două principii, gânditorul bănățean scria semnificativ în acest sens: "Principiul de naționalitate se bazează pe ideea de drept la libera dezvoltare de viață a individualității naționale: prin consecință, deci, o recunoaște pe aceasta de subiect natural de drepturi de ordine mai înaltă, adică de subiectul natural al statului".[82]

Teoria legitima mișcările naționale al căror obiectiv era autodeterminarea popoarelor, conceptualizând fundamentele de drept ale acestor mișcări. Ele apar, astfel, prezentate ca purtătoare ale progresului, militând pentru instaurarea ordinii de drept în locul dreptului istoric și al forței. Mișcările naționale reprezentau în concepția autorilor dreptul legitim al națiunilor de a

---

[79] *Ibidem*, p. 181.

[80] I d e m, *Principiul de naționalitate*, p. 15.

[81] Al. Mocioni, *Conștiința națională*, p. 15.

[82] *Ibidem*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

riposta la politica de opresiune a colectivităților naționale sau a unei părți a acestora. Intensitatea acestei riposte în practica politică era în funcție de gravitatea frustrației și a opresiunii, de nivelul de dezvoltare al conștiinței colective a unui popor. "Când una sau mai multe părți dezmembrate ale aceleiași națiuni sunt asuprite sau periclitate în existența lor - remarca Popovici - ele fatal trebuie să se ralieze și să caute în această concentrațiune a forțelor lor mijlocul pentru apărarea solidară a identicelor lor interese. Astfel că pare a fi o axiomă că orice tendințe de unitate națională nu pot fi alimentate mai cu succes decât când una sau alta din părțile constitutive, dar dezmembrate ale unei națiuni sunt expuse la asupriri străine".[83]

Concluzia demonstrației lui Popovici era în sensul ideii de mai sus: "cu cât asuprirea este mai violentă, cu atât mai intensiv se dezvoltă dorul de amancipare și unire politică".[84] În 1906 a explicitat sensul mișcărilor naționale în dezvoltarea lor istorică, pornind de la teoriile lui Bluntschli despre relația dintre națiuni și stat. "Când o parte a națiunii este asuprită - remarca Popovici - sentimentul național denumit activ își propune ca scop autonomia și egalitatea cu celelalte națiuni. Dacă asuprirea continuă, lupta desfășurată la început în cadru local, pentru autonomie și egalitate se transformă într-o luptă pentru închegarea națiunii, pentru dobândirea unității naționale a tuturor frânturilor poporului respectiv cu poporul de același neam..."[85]

Conștiința de sine a națiunii oprimate provoacă fenomenul de reacție națională, care este unul defensiv, menit să conserve identitatea națională, factorii de individualizare. Reacțiile lor pot lua forme diferite, dar ele indică o imagine de adversitate față de străinii responsabili de asuprirea națiunii: "când un popor conștient de personalitatea sa națională și ars de dorul libertății - scria Popovici - este ținut cu violență sub stăpâniri străine, poate chiar prigonit pentru aspirațiunile sale de libertate nu încape mirare că în sufletul său chinuit se trezesc senzațiuni de dușmănie și de ură în contra străinului ce îl apasă, îl exploatează".[86]

---

[83] Al. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 24.

[84] *Ibidem.*

[85] I d e m, *Stat și națiune*, p. 175.

[86] I d e m, *Principiul de naționalitate*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

În teoria lui A.C. Popovici conștiința națională apărea ca un echivalent al forței, concepută ca "o forță pentru validitarea drepturilor naționale și tot așa, o forță de rezistență în cazuri când naționalitatea este periclitată și prigonită într-un fel sau altul".[87] Realitatea Europei contemporane oferea suficiente exemple privind existența unor state constituite din mai multe naționalități distincte și conștiente de individualitatea lor, unde politica oficială de stat urmărea asimilarea acestor naționalități prin mijloace artificiale. O atare politică de stat se punea "în conflict flagrant cu principiile liberale și egalitare", era expresia "unor principii despotice de guvernare", a unui "despotism de rase". După A.C. Popovici, politica de asimilare era posibilă numai într-un regim despotic, interesat să priveze individualitățile naționale de libertățile și drepturile democratice. Într-un regim democratic asimilarea nu era posibilă. La rândul său, politica de asimilare ducea fatalmente la forme despotice de guvernare. Naționalitățile oprimate din Europa nu puteau opune despotismului de rasă decât conștiința națională, "cea mai reală forță de rezistență în contra asimilațiunii artificiale"[88] și ideea de drept, respectiv principiile democratice de organizare a statului. Numai acestea puteau disloca sistemele politice anacronice din Europa timpului. Destrămarea imperiilor multinaționale și absolutiste apărea ca o necesitate a progresului civilizației și umanității.

Dreptul de rezistență la opresiune legitima mișcările pentru independență și unitate națională, pentru conservarea individualităților naționale. "Împiedicate în folosirea mijloacelor constituționale de luptă - scria Popovici - prigonite pentru manifestarea conștiinței lor naționale și astfel nu numai oprite, ci de-a dreptul pedepsite pentru încercările lor de apărare, acestor naționalități nu le mai rămâne logicamente decât a opune violenței tot violența, dacă mai țin a-și păstra individualitatea lor națională".[89] Invocând argumentele lui Bluntschli și Buckle, ideile contractualiste ale lui Ihering, Popovici teoretiza "dreptul de revoluțiune al popoarelor violentate", considerat "o firească și logică consecvență a dreptului individual de legitimă apărare", o

[87] *Ibidem*, p. 19.

[88] *Ibidem*, p. 32.

[89] *Ibidem*, p. 33-34.

https://biblioteca-digitala.ro

aplicare a acestui drept individual la "grupurile sociale".[90] Deoarece politica de asimilare reprezenta un atentat la ideea de drept, o agresiune împotriva subiectelor de drept care sunt naționalitățile, reacțiile popoarelor erau legitime și aveau la bază ideea dreptului. Această idee, originată în teoria contractualistă, legitima și justifica luptele de naționalitate, pledând pentru o nouă ordine de drept în dreptul public internațional. Invocarea dreptului de rezistență al popoarelor până la revoluția națiunii oprimate semnifica și tentativa de a modifica tactica militantismului național, eminamente defensiv până atunci prin tactica pasivismului poilitic, în favoarea unei acțiuni dinamice, ofensive, întemeiat pe nivelul ridicat al conștiinței naționale, pe ideea de drept ce o incumbă chestiunea națională, care era ideea fundamentală a democrației universale.

Dreptul de rezistență, teoretizat în virtutea principiilor liberale, presupunea în opinia lui A.C. Popovici o evaluare reală a puterii națiunii. Fără aceasta el rămânea pur teoretic. Compoentele noțiunii de putere, în opinia sa, erau cultura, finanțele și populația. O atare interpretare conducea în mod practic militantismul național spre alte direcții decât cele tradiționale, în primul rând spre reconsiderarea factorului demografic, a celui economic și cultural, pe lângă conștiința națională. În spiritul metodologiei pozitivismului, A.C. Popovici aplica legile naturale în sfera fenomenelor sociale, apreciind că istoria popoarelor este dominată de principiul luptei pentru existență, naționalitățile fiind obligate să se conformeze acestor legi naturale. Spiritul civilizației moderne a operat, însă, însemnate modificări, trasferând "această luptă din ce în ce mai mult pe temelia egalității condițiunilor de dezvoltare".[91]

Pentru întâia oară în istoria ideii moderne de națiune, filosofia politică românească a teoretizat în această perioadă, din perspectiva principiului de naționalitate, dreptul națiunilor de a constitui state naționale. Această idee reflectă gradul avansat de politizare a ideii de națiune la finele secolului, așa cum apare la cea mai mare parte a mișcărilor naționale de pe continent. Esența și legitimitatea ideii de naționalitate consta în pretenția etică a

---

[90] *Ibidem*, p. 35.

[91] *Ibidem*, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro

popoarelor de a fi recunoscute ca subiecte naturale ale statului. "Ideea de naționalitate - scria Mocioni - este dară concepțiunea purtată de ideea de drept, a unei noi ordini a popoarelor și statelor, ordine în parte deja realizată, în parte încă de a fi realizată, care culminează în principiul juridico-politic că fiecare popor, deșteptat la conștiința sa națională, încât posedă celelalte calificațiuni materiale și spirituale pentru formarea unui stat, are și dreptul natural nedisputaver de a se constitui după propria sa autonomie suverană într-un stat național independent".[92]

Ideea a fost exprimată de Mancini în prelegerile sale de drept internațional. Ea punea în discuție ordinea de drept existentă pe plan internațional și fundamentele teoretice ale acesteia, contestând principiul teritorial, bazat pe cucerire, pe dreptul forței în favoarea principiului statului național, potrivit căruia - scria Mocioni - "teritoriul de stat are să fie arondat după subiectul natural de drept, după individualitatea națională".[93] Dreptului istoric i se opunea ideea eternă de drept. Astfel, în teoria lui Al. Mocioni, principiul de naționalitate apare ca "acel principiu distructiv și constructiv de staturi, cărui în deșert cercăm în istoria întreagă și care nici o putere a pământului nu-l va putea opri în cursul său triumfal repezindu-se din victorie în victorie".[94]

Însemnătatea istorico-culturală a principiului de naționalitate consta deci în triumful noii ordini naturale, "ordine purtată de națiunile libere asupra ordinii artificiale din evul mediu",[95] care servea opresiunii popoarelor. În concepția lui A.C. Popovici, această fază din evoluția umanității reprezenta "momentul alcătuitor de state în principiul naționalităților".[96] Principiul spiritual devenea o normă de drept. "Acest drept al naționalităților - scria A.C. Popovici - rezultă din conștiința națională, care pretinde constituirea unei naționalități într-o formă de stat și se întemeiază pe suveranitatea națională a poporului conștient de naționalitatea sa. Cu aceasta este motivat și dreptul naționalităților de a ieși din

---

[92] Al. Mocioni, *Conștiința națională*, p. 16-17.

[93] *Ibidem*, p. 17.

[94] *Ibidem*.

[95] *Ibidem*.

[96] A.C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

legăturile politice străine și a se uni cu eventualele state de naționalitate comună într-un singur stat național și independent".[97]

În 1906 Popovici a dezvoltat această teză, învocând școala italiană, atunci când interpreta principiul ca "dreptul națiunilor să se unească libere și să ducă o viață independentă", dar și ideile lui Bluntschli, pe temeiurile cărora scria: dacă "impulsurile naționale se găsesc nesatisfăcute în organismul strâmt al statului, atunci ele tind să să depășească hotarele lui și să se reunească cu cei de o națiune aflați în alte state spre a forma un stat național mai mare".[98] În același sens analiza teza lui Herrnritt, potrivit căreia ordinea națională se plasează deasupra ordinei de drept într-o măsură, în sensul că ideea națională are o asemenea forță, încât "nu numai că imprimă direcția vieții constituționale, ci de-a dreptul determină nașterea și dispariția statelor însuși".[99] Aplicând analiza la situația concretă a românilor din imperiu, care un secol au cerut Habsburgilor autonomie, iar atunci solicitau sprijinul conaționalilor din România, Popovici sublinia "comunitatea de interese din ce în ce mai palpabilă între românii de dincoace și cei de dincolo de Carpați".[100]

Principiul de naționalitate a triumfat doctrinar în perioada 1880-1906, teoretizând o concepție politică despre națiune compatibilă conceptului european, care a sintetizat, în ideea de națiune propusă, deopotrivă tezele voluntarist-spiritualiste, cât și cele organicist-istoriste, fără a putea evita tentația naturalistă, care nu a fost însă preponderentă. Concepția etnică despre națiune a păstrat o idee democratică și liberală de națiune, deplasând dezbaterea spre aspectul exterior, locul și rolul națiunii

---

[97] *Ibidem*, p. 22 "Trezirea unui popor, locuind un teritoriu comun - scria Popovici - la conștiința personalității sale naționale este în sine un titlul de drept profund etic al poporului respectiv să se poată constitui într-o individualitate politică". *Stat și națiune*.p. 173. După Sigried Brie susținea ideea că principiul naționalităților justifica pretenția unei națiuni de a forma un stat pentru sine, întrucât "caracterul specific al unei națiuni poate să ajungă la deplina lui desfășurare și înflorire numai printr-o activitate culturală, într-un stat național și printr-o activitate culturală desfășurată în sânul lui".

[98] I d e m, *Stat și națiune*, p. 177.

[99] *Ibidem*.

[100] *Ibidem*, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro

în universalitate, acreditând teza că națiunea reprezintă un subiect de drept public, intern și internațional. A susținut această idee de națiune de pe o platformă liberală, pledând pentru egalitatea și libertatea națiunilor în universalitate, integrarea lor în umanitate prin ceea ce aveau original, creator, prin capacitățile și forțele ce exprimau individualitatea și personalitatea națiunii. Epoca a propus cel mai elaborat concept de națiune, întemeiat pe cele două direcții teoretice, care a fundamentat doctrinar militantismul național, modificând radical orientarea acestuia spre statul român, spre majoritatea națiunii ce locuia acolo. Epoca a teoretizat principiul de naționalitate în acord cu exprimările europene, demonstrând actualitatea și necesitatea statelor naționale în lumina principiilor de drept, ale liberalismului și democrației. Pentru prima oară în doctrina românească este formulată ideea statului național unitar, legitimată prin noua concepție de drept internațional ce se afirma în lume, ce justifica dreptul popoarelor la autodeterminare.

Chiar dacă nu au fost clar definite componentele ideii de de autodeterminare, principiul de naționalitate în lumina doctrinei românești o presupunea, o justifica și o susținea, pornind de la motivele fundamentale ale liberalismului. Relația dintre liberalism și naționalism rămâne ce mai importantă caracteristică a doctrinei românești în tentativa acesteia de a se cupla la spiritul european, de a se sincroniza cu marile valori ale democrației universale, din perspectiva cărora a justificat ideea națională și mișcările de naționalitate.

https://biblioteca-digitala.ro

DIVERSIFICARE DOCTRINARĂ LA ÎNCEPUT DE SECOL

În preajma primului război mondial, evoluția ideii de națiune la românii din Austro-Ungaria reflectă nu numai o relativă discontinuitate cu exprimările doctrinare anterioare, dar și o diversificare greu de acceptat până atunci de o reflexie politică integral absorbită de fenomenul național. Noile fenomene sociale, curentele ideologice sau culturale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au dislocat aparenta unitate doctrinară impusă de romantism în jurul naționalului, modificînd imaginea ideologiei ce evolua liniar și consecvent în jurul câtorva teme fundamentale. Problema națiunii și chestiunea pe care o generează a devenit o temă a dezbaterii generale din societatea românească despre formarea și evoluția civilizației moderne, despre modernizare, europenizare, despre calea ce trebuia să o urmeze societatea românească. Transformările doctrinare de la începutul secolului nostru reflectă o serie de acumulări și dezvoltări în sensul modernizării societății românești, chiar dacă incomplete, nedesăvîrșite. Ele reflectă o societate mai precis structurată în România după normele societății burgheze, cu o serie de probleme nesoluționate potrivit exigențelor acesteia, un sistem politic divers structurat, construit pe baza unei constituții liberale, insuficient adecvată realității sociale și politice, cu un sistem pluripartidist, cu o ofertă variată de doctrine politice, dar cu o participare încă redusă a poporului la viața politică. Preponderent agrară și cu un nivel redus de instrucție sau educație, societatea românească acuză curent o criză de conștiință, în mare parte provocată și de revigorarea chestiunii naționale la sfârșitul secolului trecut și la începutul secolului nostru[1].

[1]Keith Hitchins, *România 1866-1947*, București, 1996, p. 7-222.

https://biblioteca-digitala.ro

În Austro-Ungaria societatea românească traversează procese asemănătoare, o structurare mai accentuată, formarea unei elite economice, intelectuale sau bisericești, o consolidare a elementului țărănesc din punct de vedere economic, cu consecințe vizibile în plan cultural, al angajării politice sau naționale.

La adăpostul autonomiilor confesionale s-a edificat un sistem de instituții naționale adecvat capacității de înțelegere și asimilare a ideii naționale, care i-au asigurat o bună difuzare în societatea românească. Abandonarea tacticii politice pasiviste și trecerea la noul activism în 1905, apariția unei noi forțe politice alături de PNR, secția română a Partidului social-democrat din Ungaria, au schimbat percepția asupra realității politice și a chestiunii naționale, au diversificat ideologiile și doctrinele și, implicit, au influențat doctrina națională[2].

Un rol însemnat în această transformare l-a avut, fără îndoială, impactul mișcării memorandiste asupra societății românești, descifrabil în cel puțin trei aspecte fundamentale: 1. reconsiderarea atitudinii elitei românești din Transilvania față de popor, a cărui contribuție la viața politică a devenit esențială în perspectiva activismului politic; 2. o altă percepție a chestiunii române din Ungaria în opinia publică din România, în cercurile politice și la nivelul factorilor de decizie (guvern, parlament, partide); 3. europenizarea problemei naționale din Autro-Ungaria[3], cu implicații directe și asupra orientărilor de politică externă ale regatului român, care de la începutul secolului XX își reconsideră, treptat, direcția politicii externe și poziția în sistemul Triplei Alianțe[4]. Problema națională românească din Austro-Ungaria a

---

[2]L. Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania* 1890-1914. Cluj-Napoca, 1986.

[3]S. Polverejan, N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973,. Toader Nicoară, *Acțiunea și procesul Memorandului.Ecouri interne și internaționale*, în vol. *Memorandul 1892-1894*, p. 59-112; Teodor Pavel, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă*. Cluj-Napoca, 1994.

[4]V. Vesa, *Les relations politiques roumano-françaises au début de XX-ème siècle (1900-1906)*, București, 1986; Gheorghe N. Căzan, Șerban Rădulescu Zoner, *România și Tripla Alianță 1878-1914*, București, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro

devenit o chestiune a întregii societăți românești, indiferent de provincia în care trăiește. În acest context s-a realizat o mai mare convergență între diferitele segmente ale națiunii, atît în plan cultural, cât și politic, ce a influențat vizibil și doctrinele elaborate la începutul secolului nostru. Un rol important l-au avut influențele junimismului, sămănătorismului sau poporanismului în Transilvania[5], ale social-democrației, inclusiv diversificarea ideologiei politice din România în mai multe curente.

Afirmarea spiritului critic în cultura românească din Banat și Transilvania ca urmare a acțiunii culturale sau ideologice a "Tribunei" și tribunismului, a difuzării junimismului în Transilvania, variantele ardelene ale sămănătorismului sau poporanismului, dezvoltate de publicații românești din Transilvania[6], influența austro-marxismului în social-democrația românească din imperiu, atitudinea PSDMR față de chestiunea națională din Austro-Ungaria, doctrinele neoromantice dezvoltate la începutul secolului nostru în România, relansarea doctrinară și programatică a liberalismului în România, în jurul lui I.I.C. Brătianu, influențele filosofice, sociologice și ideologice europene au contribuit la dislocarea unității doctrinare din jurul naționalului ce a dominat ideile, la diversificarea interpretărilor și orientărilor doctrinare, în raport cu noile tendințe sociale și realități politice. Problema națiunii ca problemă a întregii societăți românești a devenit una din temele principale ale dezbaterii publice, atît în România, cât și în Transilvania sau Banat[7].

---

[5]S. Iercoșan, *Junimismul în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983. Z. Ornea, *Junimea și junimismul*, Ed. a 2-a revăzută și adăugită, București, 1978; Idem, *Poporanismul*, București, 1972; Idem, *Sămănătorismul*, Ed. a 2-a revăzută și adăugită, București, 1971.

[6]I. Breazu, *Literatura Transilvaniei. Studii, articole, conferințe*. București, 1944.

[7]Vasile Netea, C.Gh. Manuescu, *Liga culturală și unirea Transilvaniei cu România*. Iași, 1978; *De la Pronunciamenturin la Memorandum 1868-1892*. București, 1993; *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă*. București, 1995; Ștefan Pascu, C.Gh. Mamescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*. Cluj-Napoca, 1982; Teodor Paval, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1878- 1895)*, vol. I-II, Timișoara, 1979-1981.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe de altă parte, societatea românească din Transilvania nu mai era atât de omogenă ca la mijlocul secolului, deși nu există clivaje de felul celor întâlnite în România[8]. Și unitatea politică a societății românești a suferit evoluții, chiar dacă nu a fost abandonată teza solidarismului național. Alături de PNR și curentul național, s-a dezvoltat o mișcare social-democrată, care va deveni a doua forță politică a românilor la începutul veacului. Chiar și blocul național s-a divizat ca urmare a noilor tendințe cu care se confruntă direcția tradițională din mișcarea românească, federalistă, activistă, a tinerilor oțeliți, socialistă.

Nu în ultimul rând noile dezvoltări din politica internațională, regrupările de forțe și constituirea celor două blocuri în sistemul politic internațional, cu consecințe asupra politicii externe a statului român și a stabilității politice din lume, ce invederau chiar posibilitatea destrămării imperiilor multinaționale, au readus în prim planul dezbaterii românești principiul de naționalitate ca principiu alcătuitor de state. Criza dualismului austro-ungar internaționalizarea chestiunii naționalităților și efectele ei asupra alianțelor internaționale, mai ales asupra Triplei Alianțe, au relansat dezbaterea asupra chestiunii de naționalitate, nu numai pe continent, dar și în Transilvania sau România. În aceste împrejurări se modifică perspectiva teoretică de abordare a ideii de națiune la românii din Austro-Ungaria, inspirată de interpretările de pe continent, dar și de noile curente ideologice sau culturale din România sau din Europa. Nu este neapărat o discontinuitate a discursului teoretic, parțial acesta continuă pe linia tradițională, cât mai ales este o multiplicare a interpretărilor și concepțiilor de abordare. Într-o publicistică bogată și stufoasă asupra chestiunii naționale, contribuțiile lui A.C. Popovici[9], Iosif

[8] V. Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan 1867-1918*, Târgu Mureș, 1996.

[9] Pentru sociologia națiunii la A.C. Popovici vezi George Em. Monica, *Sociologia națiunii la românii din Transilvania în secolul trecut*, în loc.cit., p. 291-298; Alina Teslaru, *op. cit.*; Petre Pandrea, *op. cit.*; Fundamentale pentru această perioadă rămân lucrările lui A.C.Popovici, *Naționalism sau democrație. O politică a civilizațiunii moderne*. București, 1910. (În continuare Naționalism sau democrație), I d e m, *La question roumaine en Tranyi'vanie et en Hongrie*. Geneva, 1918.

https://biblioteca-digitala.ro

Pop[10], Vasile Goldiș[11] sau Aurel Lazăr[12] reprezintă în peisajul ideilor noile tendințe în definirea națiunii la românii din Austro-Ungaria: conservatoare, politico-juridică și constituțională, materialist-istorică și sociologică.

După contribuțiile de la sfârșitul secolului, originate în ambianța mișcării memorandiste sau după noul proiect de organizare a monarhiei, propus prin lucrarea *Statele Unite ale Austriei Mari,* A.C. Popovici și-a modificat radical concepția despre națiune în ambianța de la "Sămănătorul", prezentată într-o suită de articole reunite în 1910, în cunoscuta lucrare *Naționalism*

---

[10]Iosif Pop, *Conceptul juridic de națiune - naționalitate în Ungaria. Românii și daco-românismul. Studiu politic.* Budapesta 1910. (În continuare, *Conceptul juridic de națiune).*

[11]Despre V. Goldiș vezi Hajós József, *Studiu introductiv la Vasile Goldiș, Despre problema naționalităților.* București, 1976, p. 15-85; Ion Zainea, *Problema națională în viziunea lui Vasile Goldiș și Aurel Lazăr,* în vol. *Etnie, națiune, confesiune.* Oradea, 1996, p. 75-89. S. Dragomir, *V.Goldiș, luptătorul și realizatorul politic,* Sibiu, 1936; Ștefan Costea, *V.Goldiș - Sociologia națiunii și naționalităților,* în "Studia Universitatis «Vasile Goldiș»", Arad, 4, 1994, p. 4-9; Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș, militant pentru desăvârșirea idealului național.* Timișoara, 1980; Elena Gheran Mewes, *Problems of the theory and culture in Vasile Goldiș works,* în "Revue Roumaine des Sciences Sociales", XIX, 1975, nr. 2, p. 161-172; Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș - o viața de om așa cum a fost,* Timișoara, 1993. Lucrările mai semnificative ale lui Goldiș au fost reunite în vol. Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare.* Ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic și bibliografie de Mircea Popa și Gheorghe Șora, Timișoara, 1976. Principala lucrare cu valoare teoretică rămâne *A nemzetiségi kérdésről.* Arad, 1912, editată de Hajós József, *Despre problema naționalităților.* București, 1976, în traducerea lui Gelu Păteanu (În continuare, *Despre problema naționalităților).*

[12]Pentru Aurel Lazăr vezi Hajós József, *Studiu introductiv* la Vasile Goldiș, *Despre problema naționalităților,* p. 37 și nota 99; I. Zainea, *op. cit.,* supra. Lucrarea lui A. Lazăr a fost publicată sub titlul *Chestiunea de naționalitate. Discurs rostit la ancheta aranjată de "Societatea de științe sociale din Oradea Mare"* la *4 și 5 aprilie 1914,* Arad, 1914. 35 p. (În continuare *Chestiunea de naționalitate).*

https://biblioteca-digitala.ro

sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne. Popovici a abandonat ideea liberală și democratică de națiune, inclusiv direcția voluntarist-empiristă și contractualistă în definirea națiunii, în favoarea unei doctrine conservatoare, bazată pe o concepție naturalistă, evoluționist-organică și conservatoare despre națiune.

Așa cum preciza din introducere, naționalismul său era reacționar, etnicist, naturalist și organicist, ilustrând o transformare doctrinară totală în concepția sa naționalitară, greu de înțeles după contribuțiile anterioare, favorabile în întregime naționalismului liberal și valorilor sale. Poate numai comandamente de ordin redacțional, de direcție și program la "Semănătorul" să explice această transformare, deși unele surse folosite sau teze enunțate în 1906, inspirate de școala germană, anunțau această nouă direcție ideologică. Influența junimismului și a sămănătorismului, ca și a filosofiei sau sociologiei germane sunt covârșitoare acum. Temele abordate sau tezele ce le dezvoltă reflectă aceste influențe și se înserează dezbaterii mai ample din cultura românească asupra originilor și evoluției civilizației moderne la români. În același timp, modificarea doctrinară operată a fost justificată de A.C. Popovici prin tendințele și evoluțiile culturale, ideologice, filosofice din unele state, care reclamau o altă abordare a problemei națiunii.

În noua interpretare a lui A.C. Popovici, principiul de naționalitate apare ca un principiu reacționar, deoarece "a fost și este cea mai firească și cea mai legitimă revoltă a naturii siluite a popoarelor; o reacțiune națională în contra sistemului de nivelare cosmopolită". Potrivit acestei concepții, principiul de naționalitate este o reacție la raționalismul și universalismul luminilor, la cosmopolitismul acestora, la intervenția statelor în viața popoarelor pentru a nivela și omogeniza, pentru a topi individualitățile etnice într-o singură națiune, cu o singură limbă. Popovici a ilustrat această tendința prin opera lui Condorcet și reformele lui Iosif II.

Este un fenomen de reacțiune, constată A.C.Popovici[13], deoarece intervenția statului împiedică sau oprește popoarele "în lenta dar sigura și fireasca lor dezvoltare istorică, deci națională[14].

---

[13]*A.C. Popovici, Naționalism sau democrație, p. 3 (Reacțiunea națională).*

[14]*Ibidem*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Concepute ca organisme naturale cu legi proprii de dezvoltare, conforme tradiției și specificului fiecăreia, unei evoluții istorice de durată, prin această reacțiune națiunile reclamă "libertate pentru individualitatea lor, libertate de a se dezvolta în limbile lor proprii, după legi vechi dar mereu îmbunătățite, după propriile lor credințe și moravurile lor patriarhale"[15]. Pentru A.C. Popovici, chestiunea naționalităților s-a născut din această intervenție a statului în sfera de existență a națiunii, care a afectat particularitățile și libertatea națiunii de a-și afirma individualitatea. În acel moment din istoria omenirii, susținea el, libertatea nu mai era suficientă pentru rezolvartea chestiunii de naționalitate, statul fiind dator să asigure și egalitatea națiunilor.

În esența sa, deci, principiul de naționalitate apare la A.C. Popovici ca o negare și înfierare a intervenției statului, a democrației cezariste și a celei exagerate, cum scria undeva. De aceea, susținea că, "între naționalism și democratism adevărat e o antiteză organică, dezastruoasă pentru cel dintâi"[16]. În concepția autorului, acest raport de antiteză era determinat de faptul că naționalismul prin obiectivul său final, menținerea naționalității, era conservator, reacționar și, inevitabil, opus democrației cosmopolite, deoarece, susținea Popovici, "masele nu știu prețui libertatea ca factor de cultură, pentru ele egalitatea era idealul"[17]. Din acest motiv pleda pentru înlocuirea votului universal cu votul censitar. În sprijinul interpretării de mai sus invoca ideile lui Joseph de Maistre, Bismarck, Burke, Taine, Cavour, von Treitschke, Chamberlain sau Eminescu, considerați adevărați naționaliști. Popovici scria despre ei că au fost reacționari, deoarece "au reacționat contra tendințelor de nivelare cosmopolită, de egalizare culturală, de desființare a entităților naționale, a singurilor factori ai civilizației universale" sau, cum scria în alt loc, au reacționat când unii au încercat să abată națiunea "din dezvoltarea ei normală", înțelegând prin aceasta naturală[18].

---

[15]*Ibidem*.

[16]*Ibidem*, p. 16.

[17]*Ibidem*, p. 17.

[18]*Ibidem*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro

Tema comună a dezbaterii ideologice pe continent sau în România, raportul civilizație - cultură a fost invocat pentru a explica fenomenul de reacțiune a popoarelor. Popovici s-a integrat acelei tendințe din epocă ce a conceput cultura ca o expresie a factorului psihic și moral, iar civilizația ca o dezvoltare de ordin tehnic ce privea aspectul exterior, material. Aceasta din urmă era insuficientă, în concepția autorului, pentru a reprezenta factorul uman. "Viața omenească - scria A.C. Popovici - nu începe decât cu începuturi de cultură: de cult religios, de cult pentru străbuni, pentru părinții culturii naționale, pentru neam, de cult pentru istoria dezvoltării de până atunci, de cult pentru tot ce constituie notele distinctive ale poporului respectiv, de cult mai ales pentru viața sufletească și intelectuală". Aceasta îl determina să susțină în concluzie: "cultura unui popor e deci cultul său pentru idealurile sale naționale", iar "viața unei națiuni e cultura ei proprie"[19].

La A.C. Popovici raportul civilizație-cultură nu era neapărat antinomic. Civilizația propriu-zisă reprezenta pentru el încercarea umană "de a utiliza legile naturii", dar, observa acesta, și "cultura sufletească a unui popor își are legile ei naturale care trebuiesc respectate, care nu pot fi decât utilizate, dar niciodată schimbate"[20]. Popovici făcea distincție între civilizația generală și civilizațiile naționale, prima fiind definită ca o "sinteză superioară a mai multor civilizații într-un trup". În concepția sa, valoarea acestei civilizații generale sporește cu cât e mai diferențiată, mai nuanțată, "cu cât e mai mult întemeiată pe diferite civilizații de valoare".

În raport cu aceasta, cultura superioară reprezenta o sinteză în cadrul civilizației epocii sau, cum scria Popovici, "un superior discernământ în complexul atât de mare, atât de bogat și variat al elementelor ce constituiesc astăzi civilizația generală". Dacă civilizația astfel concepută reprezenta un concept universal, cultura, la Popovici, reflecta individualitatea națiunii, deoarece "cultura adevărată nici nu se poate concepe altminteri decât în sens național, în legătură cu valoarea pe care o are pentru reala dezvoltare a particularităților unei naționalități"[21].

---

[19] A.C. Popovici, *Concepția culturii*, în *Naționalism sau democrație, p. I9.*

[20] *Ibidem,* p. 22.

[21] *Ibidem,* p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

Din perspectiva raportului civilizație-cultură a definit și ideea de patrie, "identică cu naționalitatea" la Popovici, ce reprezenta caracterul unui popor. Definit drept caracterul individual în acțiune, patriotismul semnifica pentru Popovici a apăra caracterul național al patriei, rezultanta sentimentelor religioase, morale sau estetice în care se exprima dragostea de limbă, de credințele și moravurile, de datinile poporului[22]. În alt loc accentua ideea că "patriotismul luminat e întruparea în oameni a înțelepciunii și simțirii unui neam întreg, este reprezentarea firească și cea mai de frunte a unui neam". În alți termeni a definit patriotismul drept "conștiința națională întrupată, conștiința unui neam întreg singura lui conștiință, voința lui cea adevărată"[23].

Originalitatea civilizației și culturii unui popor se reflectă în individualitatea națiunii. Din această perspectivă, Popovici reia tema influențelor și a împrumuturilor străine, chiar dacă nu în termenii epocii, avansând ideea că "influențele civilizațiilor străine sunt bune dacă în țara care le adoptă ele răspund la trebuințele naționale, dacă li se pot adapta, dacă pot rodi vechea civilizație și cultură fără a-i compromite originalitatea ei"[24]. Temă mai veche, lansată de romantism și reluată, apoi, de toate celelalte curente culturale într-o formă sau alta, chestiunea influențelor se integrează la Popovici concepției despre națiune, cultură, specific și geniu popular. Această concepție avea la bază ideea că poporul sintetizează în adâncurile psihicului său, în morala și conștiința sa colectivă o tradiție de cultură ce reflectă specificul sau caracterul național. "În popor - scria Popovici - nu numai că sunt cunoștințe înrădăcinate de legi și așezăminte concrete, istorice, în poporul românesc este o întreagă filosofie politică, o întreagă economie politică, o întreagă morală, parte creștină, parte profană, o întreagă estetică". Ca depozitar al tradiției de cultură și al specificului națiunii, poporul își exprimă individualitatea prin limbă, literatură, maxime, proverbe și zicători,

---

[22] *Ibidem*, p. 30.

[23] I d e m, *Patriotism demagogic și popor,* în *Naționalism sau democrație,* p. 147.

[24] I d e m, *Civilizația națională,* în *Naționalism sau democrație,* p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

poveștile și poeziile populare, denumite de Popovici "creațiuni ale geniului său"[25].

O altă temă dezvoltată de A.C. Popovici, vehiculată deja în dezbaterea culturală românească, a fost raportul om - națiune - umanitate, abordat dintr-o concepție pozitivistă, naturalistă și organicist-istoristă. Ideea centrală pe care s-a construit demonstrația sa despre raportul națiune-umanitate a fost aceea că "nu există o «omenire» decât în formele ei concrete: ale diferitelor popoare și naționalități"[26], care sunt expresiile pozitive ale unei idei abstracte. În logica acestei demonstrații cultura nu se putea face pornind de la generalități, ca omenirea de exemplu, ci "de la produsele pozitive ale naturii... ca în știința pozitivă". De pe această poziție teoretică, Popovici a susținut că "întreaga civilizație a lumii nu se produce decât de naționalități și nu se poate menține și dezvolta decât înlăuntrul lor", deoarece, în concepția sa, "omenirea e o abstracțiune, un cuvânt, ea nu trăiește și nu poate trăi decât în și prin naționalitățile ce o alcătuiesc"[27]. Invocându-l pe Schopenhauer, după care "specia este aceea care trăiește mereu, în ea este înrădăcinată și se manifestă voința de viețuire și a individului și a omenirii", Popovici a susținut că numai prin cunoașterea microcosmosului naționalității se poate ajunge la macrocosmosul omenirii[28].

A.C. Popovici a accentuat mai mult decât generația anterioară, liberală, valoarea etnicului în reprezentarea națiunii. În concepția dezvoltată la "Semănătorul" a subliniat faptul că elementele conștiinței naționale și condițiile de existență a națiunii "sunt produsele originii noastre etnice". Din perspectiva concepției sale naturaliste, istoriste și organiciste despre națiune a susținut o relație directă între etnic, tradiție, istorie, cultură. În teoria sa despre națiune ca organism natural, cu legi proprii de evoluție, conservatorul Popovici accentua rolul tradiției și al continuității istorice ca factori esențiali ai dezvoltării naturale a unui popor.

"Continuitatea istorică însă - scria Popovici - e condiția primordială, indispensabilă a orișicărei dezvoltări firești a unui

---

[25] *Ibidem.*

[26] *Ibidem,* p. 54.

[27] *Ibidem,*p. 56.

[28] *Ibidem,*p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro

popor. Continuitate istorică și libertate de dezvoltare organică nu de totală distrugere și ridiculă prefacere - cu alte cuvinte: conservatorism natural și liberalism cumpătat, iată condițiunile propășirii sănătoase..."[29].

Etnicul se exprima la A.C. Popovici în credințele, tradițiile, moravurile și limba unui popor, reprezenta ființa sa intelectuală și morală, personalitatea unui popor, "oglinda vie a sufletului său, sau, cum scria undeva, "pecetea naturii pe hrisovul existenței sale în lume, între alte popoare"[30].

Și în scrierile de la "Semănătorul", A.C. Popovici accepta ideea progresului, legea fiind un agent al acestuia, cu condiția ca ea să fie "în potrivire cu caracterul său" [al poporului]. Dialectica dezvoltare-conservare, pusă în sintagma "moravuri vechi și legi noi", însemna la Popovici "menținerea și adâncirea individualității deosebite a unui popor", "cultură organică națională"[31].

Naționalismul lui Popovici din această fază a fost conservator, tradiționalist, antidemocratic pentru că "cere respectarea individualității specifice, a personalității morale, a caracterului țării și, deci, implicit a poporului, așa cum ni le-au transmis veacurile... cere conservare și o ordonată libertate de dezvoltare pentru popor"[32]. El nu a exclus reformele, dar le-a conceput "în continuă potrivire cu trecutul național mai apropiat, nu cu necesitățile evolutive ale umanității". În același sens concepe libertățile naționale, "potrivite cu istoria ei de până acum, cu gradul ei actual de cultură"[33]. Ideea de progres, complementară sensului individualității naționale, presupunea, în concepția sa, concordanță dezvoltării cu această individualitate, cu neamul, cu sufletul și caracterul său.

Ca și la romantici, A.C. Popovici a identificat societatea cu națiunea, pe care o considera un neologism pentru noțiunile de popor sau țară. Poporul sau națiunea încorpora, în concepția sa, toate straturile societății, nu se identifica cu o clasă, însemna,

---

[29] I d e m, *Concepția culturii*, în *Naționalism sau democrație*, p. 83.

[30] I d e m, *Din visuri la viață*, în *Naționalism sau democrație*, p. 107.

[31] *Ibidem*.

[32] I d e m, *La răscrucea a două lumi*, în *Naționalism sau democrație*, p. 133.

[33] *Ibidem*, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro

cum scria Popovici, "și bogat și sărac și oameni cu carte și fără carte, boieri și țărani și intelectuali și meseriași și negustori"[34]. Din această perspectivă a dezvoltat la "Semănătorul" o interesantă teorie despre raportul elite-popor. În teoria sa naționalismul se adresa poporului, dar nu în expresia sa cantitativă, "numărului brut" cum scria Popovici, intereselor individuale și inferioare ale indivizilor, ci "sentimentului lor comun, impersonal, poporului întreg ca entitate națională... sufletului său"[35]. Alături de poporul conceput în această ipostază metafizică, Popovici delimita reprezentanții elitei, cei care conceptualizează și identifică nevoile de "idealitate pozitivă, națională, izvorâtă din firea lui proprie, din adâncurile ei cele mai nobile". Elita națională reprezenta pentru Popovici "o puternică, înțeleaptă și patriotică clasă de conducători, de fruntași adevărați de același neam, de același sânge, de aceleași aspirații"[36], singura care putea asigura progresul națiunii. Ca întreaga societate, în teoria sa și elitele trebuiau să fie naționale, convergente ansamblului națiunii și specificului acesteia, pentru că numai atunci "naționalismul e cu adevărat întruchiparea vie a poporului întreg", pentru că numai atunci sentimentele colective existente latent în fiecare popor, pot fi "armonizate și exprimate colectiv"[37].

Națiunea ca personalitate a fost mai puțin evocată în scrierile de la "Semănătorul",din aceeași perspectivă culturală de pe care a definit individualitatea națiunii: "poporul poate deveni el însuși o personalitate morală, o unitate morală în marea mulțime a lumii, o naționalitate, o distincțiune între triburi, seminții și neamuri, o adevărată națiune alături de alte neamuri ale pământului, un popor nobil, cu o cultură proprie, națională, alăturea de alte asemenea popoare..."[38].

În legătură cu această temă, națiunea ca persoană, Popovici a dezvoltat raportul stat-națiune de pe o poziție istoristă, naturalistă și organică. A respins teoria politică a secolului al

---

[34] I d e m, *Patriotism demagogic și popor*, în *Naționalism sau democrație*, p. 147.

[35] I d e m, *Doctrina rărunchilor*, în *Naționalism sau democrație*, p. 148.

[36] *Ibidem*.

[37] *Ibidem*, p. 149.

[38] I d e m, *Cheia tainelor culturii*, în *Naționalism sau democrație*, p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro

XVIII-lea despre statul contractualist în favoarea statului natural, care trebuie să aibă o "dezvoltare naturală" conformă "fazelor istorice". Conceput în concordanță "cu firea poporului său", statul trebuia să asigure dezvoltarea vieții sufletești a poporului, să întărească "credințele, moravurile și tradițiunile naționale și astfel caracterul general al poporului"[39].

Teză fundamentală a concepției despre națiune la A.C. Popovici, individualitatea popoarelor și a națiunilor a fundamentat și definiția naționalității, prezentată ca o emblemă a națiunii, ca o sinteză a caracteristicilor fundamentale ale unui popor prin care acesta se personalizează, se exprimă și se diferențiază de alte grupuri. "Naționalitatea unui popor - scria A.C. Popovici - e rangul său în lume, între popoare, e blazonul nobilitar al meritului său, al valorii sale din trecut și din prezent; e singura sa distincțiune față de alte familii naționale, față de triburi, seminții și neamuri, e unica sa pavăză în lupta între popoare; singura sa putere, unicul său drept; căci este însăși ființa sa, sufletul său, persoana sa morală în fată lumii, a tribunalului istoriei, e conștiința sa că e o națiune, o entitate culturală proprie în varietatea omenirii, că nu-i o simplă cifră, un număr de indivizi, de ființe, de animale sociale"[40]. Ea se exprima prin limbă, literatură, istorie, credințe, moravuri, datini, tradiții, obiceiuri.

Spre deosebire de ideile vehiculate în 1894, când a susținut originea ideii naționale în idealurile democratice ale Revoluției franceze, la "Semănătorul" Popovici a teoretizat incompatibilitateea națiunii cu democrația, convins că aceasta din urmă "șterge caracterele, limbile, deosebirile naționale, clasele sociale"[41].

Fundamentală în articolele de la "Semănătorul", ideea își avea originea în teoria sa elitistă despre națiune, potrivit căreia "nici o democrație nu poate fi națională", deoarece caracteristicile ei le asigură numărul, nu calitatea[42]. În concepția sa egalitarismul

[39] I d e m, *Prin simțire la dezastru,* în *Naționalism sau democrație,* p. 168.

[40] I d e m , *Naționalitatea e o nobilime,* în *Naționalism sau democrație,* p. 309.

[41] *Ibidem*,p. 310.

[42] *Ibidem,* p. 311.

https://biblioteca-digitala.ro

nu poate favoriza politica națională pentru că aceasta era apanajul elitelor, al talentelor: "Niciodată și nicăieri în istoria națiunilor culte egalitarismul politic n-a produs nimic durabil sub raportul culturii naționale", scria A.C. Popovici[43], vulgarizând desigur ideea de democrație, atunci când scria că "democrația tinde la nivelare, la coborâre, la ștergerea naționalității din rândul națiunilor"[44]. El denumirea naționalitatea un "rang de nobilime" pe scara culturii altor națiuni, motiv pentru care "numai elementele nobile ale poporului o pot apăra", iar posibilitatea unui popor de a se ridica la rangul de națiune este bazată pe inegalitate"[45]. Este adevărat că Popovici a acceptat o posibilă armonizare a raportului dintre aristocrație-democrație în cadrul formei de guvernământ monarhice, cu condiția ca acestea să fie naționale. El a conceput o formă de guvernământ situată între monarhia absolută și democrația egalitaristă, denumită "forma națională de guvernământ", dacă s-a dezvoltat "istoricește" într-o țară, definită ca o formă "mixtă" de guvernământ, care împacă autoritatea și prestigiul monarhiei cu talentele, caracterele cu toate valorile poporului întreg: cu aristocrația lui națională; cu sfaturile și dreptul de control al parlamentului, într-un regim de potrivite libertăți civile, de liberă dezvoltare, de întrecere reciprocă a tuturor energiilor morale"[46]. În concepția sa este singura formă de guvernământ care poate asigura armonia în stat, favorizând poporul să dea măsura valorilor sale, fără a strivi minoritățile sale de valoare și să devină o națiune cultă.

Popovici a denumit această formă de guvernământ națională deoarece ea "s-a dezvoltat în chip firesc, istoricește", în cele mai multe state până la 1848, când intervenția brutală a revoluției a întrerupt continuitatea de dezvoltare, "democrația a șters toată istoria" și în mod artificial s-a creat "o prăpastie între o dezvoltare de mai multe ori seculară și între prezent". Forma națională de guvernământ sau mixtă, cum o numea Popovici,

[43] *Ibidem*, p. 313.

[44] *Ibidem*.

[45] Idem, *Nobilimea este o lege a firii*, în *Naționalism sau democrație*, p. 320.

[46] Idem, *Forma națională de guvernământ*, în *Naționalism sau democrație*, p. 333.

https://biblioteca-digitala.ro

putea acoperi această prăpăstie, restabilind legătura de continuitate cu trecutul. Această formă națională de guvernământ "este o monarhie care guvernează cu aristocrația națională, amândouă susținute și controlate de popor (de popor, nu de drojdiile lui!) și toate trei cu trup și suflet devotate statului; libertății și ordinii dintr-însul, mărimii lui și prin el națiunii întregi; binelui actual, dar și marelui ideal al unei existențe naționale eterne; idealului firesc al unei civilizațiuni nemuritoare, cu caracterul propriu al întregului popor, al neamului întreg, cu gradul de originalitate, pe cât îl are și-l poate păstra..."[47].

Mărturisește în teoria sa elitistă despre națiune influențe din Ruskin, Schopenhauer, Bluntschli, Carlyle și Hartmann, din Reibmayr atunci când scria că o cultură națională nu se poate realiza "fără o continuă producție de talente și genii"[48].

Teoria sa elitistă concepe națiunea structurată în "câmpuri de activitate autonomă", deoarece talentele sau energiile pot fi numeroase într-o națiune, dar "în diferite gradațiuni". "A le nivela cu de-a sila - scria Popovici - a le pune la jugul egalității democratice... înseamnă a le omorî în germene". De aceea propunea o viziune piramidală asupra națiunii, "cu trepte de puteri și de valori, de talente, de virtuți și fapte..."[49].

Această viziune elitară asupra națiunii este legată de o idee mai veche la A.C. Popovici, potrivit căreia naționalitatea și individualitatea națiunii se afirmă în universalitate prin originalitatea și geniul său creator. "O națiune trebuie să producă ceva de seamă în lumea aceasta dacă vrea să existe ca națiune" scria A.C. Popovici[50]. Aceasta presupunea unitatea morală a celor care o compun, dar și asumarea unei misiuni specifice în lume a națiunilor, chiar dacă "nu toate sunt alese pentru așa însărcinare".

În sensul teoriei naturaliste germane a întrodus în dezbaterea românească asupra națiunii conceptul de rasă, identificat în sens larg cu cel de naționalitate, definit de pe o concepție pozitivistă. El aplica principiul diferențierii și selecției din

---

[47] *Ibidem*, p. 336.

[48] I d e m, *Nobilimea națională*, în *Naționalism sau democrație*, p. 326.

[49] I d e m, *Naționalitatea e o nobilime*, în *Naționalism sau democrație*, p. 312.

[50] *Ibidem*, p. 313.

https://biblioteca-digitala.ro

lumea naturală la societate și umanitate. Admițând că există "deosebiri și bariere între popoare", Popovici susținea "principiul luptei, al selecțiunii, al biruinței celor destoinici asupra celor lipsiți de putere de viață", ea poate conduce la "o diferențiere crescândă, o continuă tendință spre o viață și cultură autonomă, din ce în ce mai națională"[51]. El aduce în dezbatere rolul rasei în procesul de diferențiere și selecție, definită drept "caracterul acelui popor, caracterul lui, sângele lui", care prevalează asupra factorului cultural, mai ales dacă este o cultură de import, exterioară sau formală cum o numea Popovici.

A respins teoria purității rasei, precizând că nu există popoare, limbi sau culturi pure, toate încorporează și elemente străine, dar, adaugă imediat, indiferent de calitatea sau ponderea acestora, "fondul etnic al poporului, al limbii și al culturii sale trebuie să covârșească toate adausurile, trebuie să le poată asimila ușor, fără nici o zdruncinare"[52]. Un popor amestecat, căruia nu-i mai poți recunoaște trăsăturile determinante ale fizionomiei fizice, intelectuale sau morale era denumit de Popovici "o masă bastardă, fără putere creatoare, fără garanții de viitor"[53].

Popovici a identificat rasa, pe care o considera o noțiune vagă, cu naționalitatea . Din această identificare au rezultat o serie de observații, chiar exagerări, între care și aceea că "factorul de căpetenie în cultură e calitatea etnică" și rasa[54]. Popovici a respins purismul exagerat, deși era de acord că este "primejdioasă corcirea sistematică a sângelui unui neam cu rase absolut heterogene", susținând amestecul "cumpătat, între neamuri sufletește înrudite", ce poate contribui la crearea unei naționalități, proces în care puterea de asimilare etnică a poporului respectiv era esențială[55].

Contribuțiile doctrinare ale lui A.C.Popovici, dezvoltate în perioada de la "Semănătorul", nu aparțin climatului intelectual sau

---

[51]I d e m, *Caracterul național și cultura,* în *Naționalism sau democrație,* p. 351.

[52]I d e m, p. 352.

[53]*Ibidem,* p. 355.

[54]*Ibdem,* p. 357-358.

[55]I d e m, *Încrucișarea de rase*, în *Naționalism sau democrație*, p. 363-364.

https://biblioteca-digitala.ro

politic românesc din Austro-Ungaria, se distanțează de elaboratele doctrinare anterioare propuse de gândirea românească din Banat sau Transilvani de la 1848 încoace. Ele aparțin, însă, unui fost lider și teoretician al fenomenului național și politic la românii din monarhia dualistă, iar contribuțiile sale de până acum s-au bucurat de un larg ecou în cercurile românești, cum, de altfel, și "Semănătorul" a avut o audiență mare în anumite cercuri intelectuale ale românilor transilvăneni, îndeosebi la gruparea de la "Luceafărul". Le-am înregistrat și pentru a ilustra modul în care a evoluat gândirea cunoscutului om politic și doctrinar după apariția lucrării sale fundamentale *Statele Unite ale Austriei Mari*, în ambianța culturală și politică din România, unde a activat, pentru că A.C. Popovici aparține unei serii de sociologi ai națiunii pe care i-a produs gândirea politică românească din Banat și Transilvania.

La românii din Austro-Ungaria, din 1910, elaboratele doctrinare fac loc, tot mai mult, analizelor politice aplicate la realitatea contemporană din Ungaria sau Austria, fondate, însă, pe teoriile epocii, pe o concepție politico-juridică despre națiune, care nu excludea viziunea istoristă, nici reconstituirea istorică a genezei și evoluției chestiunii naționalităților pentru a explica realitățile contemporane. Chiar dacă pragmatismul era mai accentuat, nu i-au lipsit elementele de doctrină, motiv pentru care contribuțiile lui Iosif Pop, Vasile Goldiș sau Aurel Iazăr pot fi considerate un moment în dezbaterea teoretică românească, prilejuit nu numai de stadiul chestiunii în Ungaria, cât mai ales de imperativele acțiunii politice românești, de relațiile P.N.R. cu guvernul maghiar, în urma tratativelor inaugurate și cu concursul factorilor politici de la București. Analizele politice românești din preajma primului război veneau să susțină revendicările înscrise în platforma de negocieri a reprezentanților P.N.R. cu guvernul. Ele reprezintă, totodată, și un punct de vedere românesc într-o dezbatere publică, inaugurată de cercurile de stânga maghiare asupra chestiunii naționale, în care s-a integrat și inițiativa cercului Darwin, respectiv a Societății de sociologie din Oradea. Semnificativ este și faptul că cele mai cunoscute analize sau contribuții teoretice aparțin unor lideri politici români din teritoriile vestice, ilustrând avansul acestor zone în mișcarea națională, înregistrat din primii ani ai secolului nostru, când elitele politice din aceste teritorii și-au asumat inițiativa și conducerea în mișcarea

https://biblioteca-digitala.ro

națională. Iosif Pop a propus o analiză a conceptului juridic de națiune și naționalitate în Ungaria[56], bazat pe ideile lui Alfred Kremer[57] și Rudolf Herrnrit[58], în tentativa de a formula un diagnostic asupra situației din Ungaria, a caracterului statului maghiar. Concepția sa politico-juridică despre națiune are ca filon principal teza individualității națiunilor etnice sau genetice, cum le numește autorul, respinsă sistematic de oamenii politici din Ungaria, de la Kossuth la Tisza, indiferent de partidul căruia aparțineau. Ideea de națiune politică refuza dreptul popoarelor la o viață proprie națională, susținând că națiunea politică maghiară nu s-a format din naționalitățile patriei, ci din cetățeni de diferite limbi, ceea ce excludea și dreptul naționalităților la organizare politică. Această idee dominantă în gândirea politică maghiară de la 1848 încoace, observa Iosif Pop, a fost consacrată prin legea naționalităților din 1868, care făcea distincție din punct de vedere juridic între națiune și naționalitate, consacrând ideea politică că fiecare român, slovac, sârb sau neamț aparține națiunii politice maghiare unitare, formând o singură națiune, națiunea maghiară (nu ungară) și un stat omogen maghiar. Iosif Pop a denumit această teză drept o ficțiune juridică, deoarece Ungaria nu era un stat național maghiar, ci un stat multinațional[59].

Bazat pe lucrarea lui Alfred Kremer, *Ideea de naționalitate și statul,* Pop a definit statul național ca acel stat "care se prezintă și în afară cu o unitate națională și în care elementele străine poporului care constituie statul se alipesc atât de tare direcțiunii naționale ale statului, încât acele în respect politic nici nu se iau în considerațiune, ci numai în cel etnografic"[60]. Statul național corespunde conceptului teoretic cu atât mai mult cu cât are capacitatea de a asimila elementele străine, dacă această tendință nu contravine scopului universal al statului, transformându-se în asuprire și violență.

---

[56]Iosif Pop, *Conceptul juridic de națiune-naționalitate în Ungaria,* Wien, 1885, *Românii și daco-românismul.* Studii politice, Budapesta, 1910.

[57]Die Nationalitätsidee und der Staat.

[58]Rudolf Herrnrit, Die Nationalität als Rechts begrif.

[59]Iosif Pop, *op. cit.,* p. 10.

[60]*Ibidem,* p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

Spre deosebire de acest tip de state naționale, acolo unde "popoarele de deosebite rase sunt unite într-un stat, iar elementul celui mai puternic care conduce destinele statului nu-i succede de a contopi pe celelalte elemente de popoare cu elementul său, ci acelea își păstrează caracterul lor etnic, cultura lor proprie și conștiința națională, acela nu se poate numi stat omogen național, ci stat mixt cu naționalități"[61]. Potrivit acestei definiții, în statele multinaționale o națiune își asumă rolul conducător, de națiune politică, după Kremer acea națiune care reprezintă "elementul cel mai tare de rasă, superior celorlalte elemente de popoare în cultură, avere, dezvoltarea istorică, majoritatea numerică, care apoi fac coloritul statului". Limba acestei națiuni devine "limba politicii și a vieții publice de stat"[62].

Iosif Pop a rezumat definițiile lui Rudolf Herrnrit despre națiune, naționalitate, popor, trecând în revistă principalele interpretări vehiculate în spațiul european. Dacă exista un consens asupra națiunii, concepută ca o "comuniune de oameni care sunt întruniți prin o legătură comună"[63], au fost diferite părerile despre legătura care face solidaritatea și omogenitatea comunității naționale. Francezii înțelegeau prin națiunea franceză "unitatea politică a cetățenilor întruniți în statul francez" sau "totalitatea persoanelor născute sau naturalizate în aceeași țară și viețuind sub același guvern", pe când germanii vedeau în națiune "comuniunea naturală sau culturală". În Ungaria toți cetățenii statului formau o națiune politică (legea din 1868).

Conceptul de naționalitate a fost utilizat din mai multe accepțiuni: cea antropologică punea accentul pe rasă, descendență, aspectele fizionomiei, cea etnografică pe locuință, obiceiuri, îmbrăcăminte, hrană; cea statistică pe limbă; sociologia și politica defineau naționalitatea prin unitatea culturală. Mancini a înțeles-o în "comuniunea de sânge, conformitatea geniului și același grai". Jurisprudența germană considera naționalitatea o unitate naturală, iar poporul o unitate politică. În statele naționale cele două concepte națiune și naționalitate se suprapun ca în

---

[61] *Ibidem*, p. 12.

[62] *Ibidem*.

[63] I d e m, p. 13, după Rudolf Herrnrit.

https://biblioteca-digitala.ro

Franța sau Italia, după exemplul lui Herrnrit[64]. În concepția acestuia, naționalitatea se exprimă prin moravuri, îmbrăcăminte, conștiința proprie, aspirații, considerate, însă, insuficiente de autor, deoarece "singurul semn exterior din care se poate deduce cu siguranță existența comuniunii unei tulpine de popor este limba"[65]. Limba este un factor esențial al naționalității, reflectă caracterul etnic al legăturii naționale, este produsul vieții culturale, este adevăratul simbol al comuniunii de neam, încât pe bună dreptate von Herrnrit a susținut: "chestiunea naționalității e din punctul de vedere al dreptului o întrebare de limbă"[66]. O opinie asemănătoare a susținut și Alfred Kremer, care preciza că la apariția principiului de naționalitate "nu decide punctul de vedere etnografic, numărul, mărimea, deosebirea de rasă", ci factorul esențial din punct de vedere politic este limba, "căci comuniunea de limbă formează o legătură tare, care produce cu încetul o uniformitate a modului de cugetare, a direcțiunii dispozițiunilor inimii și a simțămintelor, care toate încing cu o legătură prea puternică pe membrii aceluiași grup de rasă, așa încât ei se resimt ca coerenți, ca înrudiți și nu se mai consideră ca străini"[67].

Diagnosticul formulat în urma acestei analize, realizată prin aplicarea unor modele teoretice, împărtășit și de Alfred Kremer, preciza că Ungaria nu era un stat național, ci un stat de naționalități ca Austria. Potrivit acestei analize, la baza teoriei statului național maghiar stătea conceptul de națiune politică și limba diplomatică unică, iar în practica vieții de stat dominantă era politica de asimilare a grupurilor naționale, denumită periculoasă de Iosif Pop, care scria: "diferențele naționale nu se pot ușor aplana. Prin presiune se provoacă reacțiune și amărăciune. Popoarele se țin strâns de periferia limbii lor"[68]. Realitatea din Ungaria confirma faptul că acest stat "în sens natural nu este un stat pur național maghiar, ci numai în sens politic creat prin lege"[69].

---

[64] *Ibidem, p. 14.*

[65] *Ibidem*, p. 16.

[66] *Ibidem*, p. 17.

[67] *Ibidem.*

[68] *Ibidem*, p. 18.

[69] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Referitor la românii din Ungaria, autorul susținea că "ei întrunesc toate atributele unei naționalități", iar tentativele eșuate de maghiarizare demonstrează că "și conștiința națională la întreg poporul românesc e atât de dezvoltată, cât orice sforțări a maghiarilor domnitori de a-i deznaționaliza, de a-i contopi în elementul lor, de a-i dezbrăca de caracterul lor etnic, de cultura lor proprie, de limba lor și de conștiința lor națională și de a le impune cultura maghiară și conștiința rasei maghiare sunt zadarnice"[70]. Românii din Ungaria - scria Iosif Pop - sunt conștienți "că ei fac parte din un neam, care numără la 10 milioane și a cărui mare parte formează un regat național independent, de care îi leagă aceeași origine, aceeași limbă și aceeași cultură"[71].

Analiza lui Iosif Pop, în prelungirea interpretării tradiționale a națiunii la românii din Transilvania, s-a referit strict la situația naționalităților din Ungaria, în funcție de care și-a formulat conceptele fundamentale. Ea are un caracter pragmatic mai accentuat, ilustrând virtuțiile ideii politico-juridice de națiune. Analiza sa a valorificat și noile contribuții germane din sfera juridicului, reflectând sensul evoluției ideii în statele multinaționale în preajma primului război, când elementul juridic va fi determinant în abordările interne sau internaționale.

De pe o altă poziție teoretică s-a exprimat Vasile Goldiș la începutul secolului nostru, ilustrând varietatea unghiurilor din care a fost abordată ideea de națiune și chestiunea naționalităților la românii din Banat și Transilvania în preajma primului război mondial. Lucrarea sa fundamentală, *Despre problema naționalităților,* a fost elaborată la invitația cercului Darwin din Oradea, filială a Asociației ungare a liber gânditorilor. Apariția ei se integrează dezbaterii asupra chestiunii naționalităților inițiată în Ungaria, mai ales în cercurile de stânga, care a făcut posibilă exprimarea unor diferite opinii aparținând tuturor naționalităților. Cercul Galilei a inițiat în acest scop un seminar consacrat chestiunii naționalităților, la care referatul principal a fost susținut de Milan Hodja, iar între participanți figurau Alexandru Duma și Fazekas Sándor. În această dezbatere se plasează și contribuția

[70] *Ibidem,* p. 79.

[71] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

lui Vasile Goldiș, solicitat în toamna anului 1911 să țină o prelegere despre chestiunea naționalităților la cercul Darwin. "Szabadgondolat", organul de presă al Asociației ungare a liber gânditorilor, a destinat un număr special acestei chestiuni, apărut abia în 1914, în care au semnat Mocsáry, Jászi Oszkár, Diener Dénes, D.Lascu, iar societatea de științe sociale din Oradea a organizat în aprilie 1914 o dezbatere pe această temă. Din partea românilor la această discuție a participat Aurel Lazăr[72].

Cartea lui Vasile Goldiș a apărut la sfârșitul lunii noiembrie 1912. Era în egala măsură o lucrare teoretică și o carte de analiză politică consacrată stadiului, consecințelor și soluțiilor chestiunii naționalităților în Ungaria. Pe bună dreptate s-a afirmat că Vasile Goldiș a fost influențat în această lucrare de concepția materialist istorică, în particular de austro-marxism prin Renner și Bauer, din care s-a inspirat în mai multe rânduri[73]. Este adevărat, concepția care a stat la baza analizei chestiunii naționalităților din Ungaria a fost materialist istorică, dar ideea de națiune cu care a operat a fost mai degrabă o încercare de a concilia elemente din definițiile vehiculate până la el, inclusiv din cea formulată de O. Bauer, în tentativa de a armoniza teoria individualistă, voluntarist empiristă și cea colectivistă, naturalist-istorică.

De la începutul cărții Vasile Goldiș sublinia valoarea concepției materialist-istorice și faptul că numai pe baza ei putea fi analizată chestiunea națională din Ungaria. Potrivit interpretării lui V.Goldiș, nu structura etnică a Ungariei a creat această problemă, ci "faza actuală a evoluției istorice". Etnii diferite au existat în Ungaria încă din evul mediu, dar o problemă a naționalităților începe abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când, susținea autorul, legile vieții economice impuneau rezolvarea problemei naționalităților[74].

Goldiș a definit suficient de clar conceptele cu care operează. Prin naționalitate el înțelege "o colectivitate a caracterelor (Charaktergemeinschaft) survenită din identitatea destinelor unui număr de oameni care trăiesc în același loc".

[72]Hajós József, *Studiu introductiv* la Vasile Goldiș, *Despre problema naționalităților,* p. 36-37.

[73]*Ibidem,* p. 39-41.

[74]Vasile Goldiș, *Despre problema nationalităților,* p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro

Naționalitatea era în definiția sa o "însușire" care nu este dată pentru totdeauna, ci se poate modifica, fiind "un produs natural, survenit în mod evolutiv"[75]. Potrivit acestei definiții nu intrau în sfera noțiunii de naționalitate descendența, omogenitatea teritoriului locuit, unitatea politică, limba și religia. Astfel definită, o naționalitate în concepția lui Goldiș nu putea fi integrată în alta, ea putea fi eventual exterminată sau ea se putea transforma "pe baza legilor evoluției naturale", încât să devină o altă naționalitate[76].

Ideea de națiune împărtășită de Vasile Goldiș se inspiră din definiția formulată de O Bauer în lucrarea *Chestiunea națională și social-democrația (1917). § 10. Conceptul de națiune,* unde cunoscutul teoretician marxist, influențat de neokantieni, a împărtășit ideile formulate de teoriile spiritualiste, naturaliste și psihologiste de până la el. Astfel, Vasile Goldiș scria că "naționalitatea nu este altceva decât o comunitate de caractere survenită prin comunitatea destinelor unui număr de oameni care trăiesc în același loc și care este întru totul guvernată de legile combinației naturale"[77].

Metoda istoristă, pe care o aplica după același Bauer, era situată pe terenul materialismului istoric, presupunea înțelegerea națiunii ca proces, ca mișcare, într-o continuă transformare a comunității ca entitate. Din această perspectivă metodologică observa că "formarea națiunii este rezultatul luptei duse împotriva naturii de către oameni care trăiesc în același loc, iar caracterul național rezultă din faptul că comunitatea de destine cu toți ceilalți membri ai națiunii determină direcția voinței fiecărui membru al ei în parte"[78]. După Bauer, Goldiș prezintă națiunea ca un fenomen social. Națiunea nu este o sumă de indivizi, ci fiecare individ este produsul națiunii. Concepția sa psihologist culturală despre națiune l-a condus la teoria autonomiei națiunilor în calitatea lor de comunități rezultate din interacțiunea caracterelor și destinelor

[75]*Ibidem.*

[76]*Ibidem,* p. 91.

[77]*Ibidem,* p. 92.

[78]*Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

indivizilor[79]. Factorii care fac posibilă colectivitatea de caractere survenită prin comunitatea destinelor unui număr de oameni erau, în concepția lui Goldiș, descendenta, limba ca mijloc de comunicație și de comunitate culturală, teritoriul, religia și, mai presus de toate, comunitatea destinelor economice[80].

Totalitatea componentelor unei naționalități era denumită, de obicei, atât popor, cât și națiune. Dar și prin termenul de naționalitate se denumeau nu numai însușiri, ci și popoare, totalitatea componenților acelei colectivități de caractere. În Ungaria acelei perioade, observa Goldiș, era o mare confuzie în utilizarea termenilor, generată de faptul că termenul națiune se folosea în mai multe sensuri: politic, etnic și juridic. În sensul politic, prin națiune se înțelegea totalitatea cetățenilor unui stat, indiferent de naționalitatea căreia aparținea; în sens etnic, prin națiune se înțelegea totalitatea indivizilor ce aparțin aceleiași naționalități, indiferent de statul căruia aparțineau. În sens juridic prin națiune s-a înțeles, mai ales în trecut, totalitatea acelora dintre locuitorii unui stat care dețin dreptul acțiunii politice în statul respectiv.

Era interpretarea medievală a conceptului de națiune care în Ungaria s-a prelungit până târziu, continuând acel populus hungaricus al lui Verböczy. Națiunea politică din Ungaria, observa Goldiș, era moștenitoarea de drept a acestui populus hungaricus al lui Verböczy[81].

Metoda istoristă, potrivit căreia națiunea era concepută ca un proces în continuă evoluție și transformare, l-a condus pe Goldiș la concluzia că "evoluția fiecărei națiuni oglindește istoricul modului de producție și al proprietății"[82].

După Vasile Goldiș, apartenența la o naționalitate oarecare devenea conștientă numai atunci când se realiza contactul cu o altă naționalitate, iar relațiile dintre ele puteau evolua în mai multe variante. În evul mediu raporturile s-au stabilit - susținea Goldiș - nu între naționalități, ci între clase, iar naționalitățile din Ungaria

[79]Georges Haupt, Michael Lowy, Claudie Weil, *Les marxistes et la question nationale 1848-1914*, p. 246.

[80]Vasile Goldiș, *op. cit.*, p. 92.

[81]*Ibidem*, p. 94-96.

[82]*Ibidem*, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro

nu au fost niciodată legate între ele de o asemenea comunitate a destinelor sau de asemenea relații, fiind amestecate în prea puține locuri. Sub aspectul limbii, al obiceiurilor, al religiei și al instituțiilor omoloage "din primitiva lor viață economică au trăit într-o izolare reciprocă". În concluzie, scria liderul arădean, în acea epocă, "atâta timp cât viața statului se bazează pe instituția stărilor, iar forma de producție socială rămâne economia familială primitivă, nu a existat nicăieri și deci nu a putut exista nici în Ungaria o problemă a naționalitătilor"[83]. În evul mediu nu a existat o asemenea problemă deoarece "naționalitatea ca atare nu avea nici o semnificație politică sau economică", "naționalitatea ca atare nu se află în nici un fel de relație cu interesele economice ale popoarelor"[84].

Începuturile problemei naționale în Ungaria le plasează în secolul al XVIII-lea, când "problema naționalităților a fost suscitată de către noua formă a producției economice, producția de mărfuri, dimpreună cu procesul de îmburghezire și de luminare care îi incumbă"[85]. Acum "începe să se trezească conștiința națională în diferite naționalități", aprecia Goldiș. În sensul metodei istoriste de care vorbeam, a susținut că în Ungaria "problema naționalităților a fost generată de cauze economice, de necesități ale producției sociale și tot cauze economice au s-o dezvolte și să determine soluționarea ei diferită"[86].

În timpul revoluției de la 1848 naționalitățile din Ungaria au cerut și garantarea existenței lor naționale, pe lângă egalitatea cetățenească și politică, majoritatea considerând-o mai prețioasă decât libertatea cetățenească. Dualismul a introdus constituționalismul și parlamentarismul modern, dar factorul decisiv în conducerea țării a rămas nobilimea, iar în locul democratizării a convertit noțiunea de populus verböczyanus în ideea de stat național maghiar. Pe fondul afirmării conștiinței naționale, activă până la nivelul popular, naționalitățile și-au afirmat puternic individualitatea, au produs "o cultură națională proprie", element fundamental în teoria lui Bauer, încât era

[83]*Ibidem*, p. 98-100.
[84]*Ibidem*, p. 101.
[85]*Ibidem*, p. 106.
[86]*Ibidem*, p. 106-107.

https://biblioteca-digitala.ro

imposibil - declara Goldiș - să privezi de specificul național un popor de mai multe milioane. De aceea exterminarea sau asimilarea, înglobarea naționalităților într-una singură era o imposibilitate în 1911. Suntem în acea fază a evoluției - scria Goldiș - "în care conștiința publică a admis că popoarele nemaghiare nu pot fi nici exterminate, nici văduvite de specificul lor național"[87].

Politica de asimilare a avut efecte contrarii celor scontate. Pretenția de a cunoaște limba statului și de a fi adeptul ideii de stat maghiar nu a dus la dispariția naționalităților. Maghiarizarea era imposibilă pentru că "noțiunea de naționalitate exclude posibilitatea ca un popor să-și integreze un alt popor numai și numai prin faptul de a-i fi impus limba sa și de a-i fi interzis propria limbă națională"[88]. Legea Apponyi din 1907 nu avea o putere maghiarizatoare, aprecia Goldiș, ci prin aceasta se urmărea "menținerea popoarelor nemaghiare în starea inculturii". "Dacă ideea de stat maghiară - scria Goldiș - înseamnă că toate popoarele țării trebuie să se integreze în naționalitatea maghiară, pentru ca în Ungaria să nu mai existe, cu timpul, decât o singură naționalitate și anume cea maghiară - atunci ideea aceasta este o biată utopie, deoarece... posibilitatea respectivă este dintru bun început exclusă de însăși noțiunea de naționalitate ca și de modalitatea genezei naționalității..."[89].

Goldiș a abordat și problema iredentismului, susținând că românii doreau să se unească cu România, slovacii cu Boemia, iar sârbii cu marele stat slav de la sud, dar până în acel moment naționalitățile din Ungaria nu au acționat în acest sens. "Iredent - scria Goldiș - poate fi numai poporul care suferă în statul său, având în apropriere un stat național infloritor"[90]. Antidotul iredentismului - observa el - nu este oprimarea popoarelor, împiedicarea dezvoltării lor culturale, ci, dimpotrivă, "acordarea unei libertăți mai mari, înlesnirea culturii mai înfloritoare și asigurarea unei stări materiale mai bune"[91]. Unirea românilor din

[87] *Ibidem*, p. 118.
[88] *Ibidem*, p. 120.
[89] *Ibidem*, p. 127.
[90] *Ibidem*, p. 138.
[91] *Ibidem*, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

Ungaria cu România era posibilă - declara autorul - "numai în cazul destrămării imperiului austro-ungar". Existența sau inexistența Austro-Ungariei nu depindea de voința naționalităților, ci de vitalitatea sa internă, de măsura în care răspunde misiunii sale istorice, depindea de factori de politică mondială, pentru că - spunea Goldiș - problema naționalităților "are și aspecte de politică externă". "Conștiința identității naționale - scria Vasile Goldiș - unitatea culturii literare și, în general, comunitatea de interese culturale creează, incontestabil, și aspecte politice"[92].

Mai evaziv în aspectele politice, influențat de teoria lui Bauer, Goldiș a accentuat importanța unității culturale. Teoria lui Bauer, care dorea menținerea integrității imperiului dualist, acorda un rol esențial autonomiilor culturale ale naționalităților. "Conștiința omogenității spirituale - scria Goldiș - s-a consolidat tot mai mult în diferitele naționalități. Indiferent unde locuiesc, toți românii culți se știu membri ai aceleiași naționalități și oricui i se va părea firesc dacă românii din Ungaria urmăresc cu un cald interes dezvoltarea statului național român și soarta fraților lor din România sau Bucovina. Ținând seama de unitatea limbii, este foarte firească și năzuința către unitatea culturală"[93].

Concluzia studiului său de sociologie politică, realizat din perspectiva istorică și cu metoda materialismului istoric era că toți factorii politici din Austro-Ungaria au "interesul să fie asigurate, în cadrul instituțiilor acestei țări, cultura națională, libertatea politică și propășirea materială a popoarelor nemaghiare"[94]. Soluția viabilă era numai aceea care "realizează instituțional culturalizarea tuturor popoarelor în limba lor, administrarea în limba lor și acționarea în justiție în limba lor și anume prin intermediul unor persoane calificate pentru aceasta și care cunosc pe deplin obiceiurile, caracterul și universul sufletesc ale poporului..."[95]

În discursul prezentat la Societatea de științe sociale, în aprilie 1914, Aurel Lazăr nu a făcut o analiză teoretică a ideii de națiune, nici una politică a situației din Ungaria. A făcut doar un excurs istoric asupra chestiunii de naționalitate în Ungaria, a celei

[92] *Ibidem*, p. 137.

[93] *Ibidem*.

[94] *Ibidem*, p. 148.

[95] *Ibidem*, p. 148.

https://biblioteca-digitala.ro

românești în principal, interesant, însă, în contextul dezbaterii din epocă, pentru că a operat cu cele mai importante componente ale ideii moderne de națiune care au fost asimilate în doctrina românească. Ideea esențială a lucrării sale a fost aceea că problema națională era rezultatul unei evoluții istorice, iar concepția oficială despre națiune și stat a devenit anacronică în acel stadiu al evoluției omenirii, fiind, în fapt, prelungirea unei ideologii medievale, în opoziție cu interesele statului și cu ideile epocii.

După Aurel Lazăr, ideea națională și chestiunea de naționalitate sunt rezultatul asupririi. Reconstituirea istorică pe care o propune se întemeia pe această idee. Potrivit unei atari interpretări, cea dintâi schimbare radicală în "raporturile de drept" ale românilor s-a produs în secolul al XVII-lea, când națiunile maghiară, secuiască și săsească "au înnoit uniunea încheiată în anii 1437-1438, creându-se formula de drept public a «celor trei națiuni și patru religiuni» și eschizând cu totul și de la toate drepturile politice și religioase națiunea română"[96]. Până în acest moment, susținea Aurel Lazăr, nu întâlnim la români mișcări cu caracter național, deși cucerirea Ardealului de Mihai Viteazul "nu poate fi lipsită cu totul de sentimentul național". Un rol important în geneza sentimentului național la români l-a avut răspândirea și consolidarea protestantismului, însoțit de persecuții religioase, care au favorizat "contrastul național și diferențierea sentimentelor". În aceste împrejurări de drept public, observa Aurel Lazăr, "simțământul național s-a putut dezvolta numai pe teren religios", generând persecuțiile religioase care aveau drept scop "distrugerea simțământului național". Exclusă de la dezvoltarea culturală, economică, persecutată religios, o parte a națiunii române a optat pentru unirea cu biserica catolică, de la care sperau "scut, apărare și dezvoltare liberă".

Unirea religioasă nu a însemnat numai întărirea românilor în credință, ci și a sentimentului lor național, ca urmare a contactelor prilejuite cu știința și cultura occidentală. Semnificativ A.Lazăr a denumit corifeii Școlii Ardelene "cei dintâi luptători pentru cultura națională", pe episcopul Samuil Klein "cel dintâi martir național", iar Supplex Libellus Valachorum "primul

[96]Aurel Lazăr, *Chestiunea de naționalitate,* p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

document istoric al mișcărilor și luptelor noastre naționale". Potrivit interpretărilor sale, românii au început lupta lor națională pentru "libertate și dreptate", pentru toleranță religioasă încă din veacul al XVII-lea, au premers chiar Revoluția franceză, conduși "numai de conștiința înnăscută a dreptului său natural". Pentru Aurel Lazăr "ideea națională nu numai nu e în contrazicere cu libertatea și egalitatea, ci chiar le creează și luptă pentru acestea"[97].

Secolul al XIX-lea a amplificat lupta națională, al cărei apogeu a fost revoluția din 1848, însă momentul cheie pentru realitățile contemporane din Ungaria a fost anul 1868. "Istoria chestiunii naționale române, a chestiunii de naționalitate de la acest an încoace nu e decât o luptă necontenită", susținea A.Lazăr, iar "rezolvarea chestiunii de naționalitate nici nu s-a încercat de la anul 1868 în mod serios, deschis și cinstit"[98]. Scopul luptei naționale a românilor așa cum l-a formulat P.N.R. "singurul reprezentant politic al românilor din Ungaria", în programele din 1881 și 1905, a fost "asigurarea libertății religioase, autonomia bisericească și, sub scutul libertății naționale, libera dezvoltare culturală-națională și independența economică"[99]. În pofida realizărilor pe teren național, națiunea română nu a ajuns să edifice sistemul autonomiei naționale deoarece puterea de stat a împiedicat prin toate mijloacele zidirea lui. Aceasta a fost perspectiva istorică asupra chestiunii române din Ungaria.

Din punctul de vedere al dreptului public și constituțional, A.Lazăr observa că până la 1848 "constituția , libertatea politică și beneficierea de drepturi au fost exclusiv privilegiile nobilimii"[100]. Națiunea maghiară a fost identică cu nobilimea maghiară, iar iobagii au fost excluși de la toate drepturile și libertățile. Statul maghiar, spunea Lazăr, nu a fost un stat național deoarece "au lipsit acei factori care sunt necesari pentru dezvoltarea unui stat național unitar", cum ar fi limba, unitatea teritorială, o singură putere de stat, unitatea ordinii de drept, a vieții economice și

---

[97] *Ibidem*, p. 7.

[98] *Ibidem*, p. 8.

[99] *Ibidem*, p. 9.

[100] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

culturale"[101]. "Națiunea politică maghiară, prin urmare - scria Lazăr - a fost complexul diferitelor familii nobilitare, a fost alcătuită de o parte a locuitorilor țării și nici această națiune n-a fost condusă de un scop unitar"[102]. Insuficiența acestei teorii a fost recunoscută și de legislația secolului al XIX-lea din Ungaria, începând cu legile din 1848, care a "contrazis ideea națiunii unitare maghiare".

Tendințele istorice ale românilor și ungurilor au avut același sens și țel final, dobândirea libertății și independenței politice, economice, a religiei și limbii, "fiecare după conștiința sa, după însușirile sale etnice și convingerea sa națională"[103]. Amândouă popoarele s-au străduit, în numele sentimentului național, să câștige libertatea politică, să-și asigure existența și dezvoltarea națională. La 1848, luptând exclusiv pentru libertatea sa, poporul maghiar "a scăpat din vedere principiile frățietății și egalității". Proiectele de lege din 1848 și 1849 atestă faptul că "recunoașterea drepturilor și aspirațiilor poporului românesc nu a stat în contrazicere cu interesele sau cu unitatea teritorială și politică a țării"[104]. Aurel Lazăr a împărtășit teza că "ideea națiunii maghiare unitare numai după 1868 s-a consolidat și s-a dezvoltat până în stadiul ei de astăzi"[105].

Continuitatea principiului de drept public pe baza căruia s-a realizat compromisul cu Austria "s-a aplicat numai în favoarea ungurilor", legile din 1868 fiind reprezentative pentru această idee, deoarece au negat faptul că românii "ar forma națiune sau că din punct de vedere politic ar exista ca naționalitate"[106].

Politica de asimilare, care a urmărit să realizeze ideea de națiune unitară maghiară, a fost o politică greșită în optica lui A.Lazăr, deoarece a împiedicat dezvoltarea intensă a unui popor de 3 milioane de oameni, a exclus un popor întreg din mecanismul statului, din oficiile publice și a dezmembrat societatea. Dacă nu s-a putut realiza maghiarizarea până la

[101] *Ibidem, p. 10.*

[102] *Ibidem.*

[103] *Ibidem,* p. 12.

[104] *Ibidem,* p. 14.

[105] *Ibidem.*

[106] *Ibidem,* p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

1868, cu atât mai mult aceasta era imposibilă în secolul XX, când românii aveau o clasă mijlocie infloritoare, mii de școli și licee. Mișcarea națională a românilor s-a intensificat după 1868 deoarece "principiul național român nu e în contrazicere cu scopul și interesul statului și nu înseamnă o despoiere de drepturi pentru națiunea maghiară"[107]. Pentru A. Lazăr scopul statului era "realizarea idealului omenesc", iar acesta se manifestă și se afirmă "prin libertatea pe care statul o realizează cu vointa sa conștientă și cu puterea sa din afară, prin o îndrumare armonică a tuturor năzuințelor omenești"[108]. Potrivit analizei lui A. Lazăr, teza națiunii maghiare unitare stă în contradicție cu teoria aceasta, "stă în contradicție cu menirea statului, falsifică principiile de libertate, frățietate și egalitate de drept", ea impune forțat supremația maghiară și face imposibilă rezolvarea chestiunii naționale. Eliminarea naționalităților din instituțiile statului și din sistemul său de drept face imposibilă validarea lor politică, libera dezvoltare a culturii naționale[109]. Împotriva ideii de stat național maghiar, românii au susținut în 1868 "egalitatea în drepturi a naționalităților, adevărata frățietate și libertate". În concluzia intervenției sale A. Lazăr susținea că programul și doctrina naționaliștilor români, care stăteau pe baze istorice, erau "rezultatul dezvoltării istorice a trebuințelor morale și politice a poporului românesc"[110].

Intervenția lui Aurel Lazăr în dezbarea chestiunii naționalităților din Ungaria s-a concentrat exclusiv asupra criticii ideologiei regimului dualist, a tezelor fundamentale pe baza cărora s-a edificat în 1868 noul sistem politic în Ungaria. Excursul istoric a fost un prilej pentru a trece în revistă fazele principale ale evoluției chestiunii de naționalitate în Ungaria, pentru a explica contradicția dintre starea de fapt și cea de drept proclamată de regimul constituțional instaurat în 1867. Analiza, a fost, însă, una politică, realizată cu instrumentele juristului și cu o concepție politico-juridică despre națiune, ce avea ca obiect final de studiu relația stat-națiune, raportul dintre naționalități și regimul dualist din Ungaria.

---

[107]*Ibidem,* p. 17.

[108]*Ibidem.*

[109]*Ibidem.*

[110]*Ibidem,* p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

Elaboratele doctrinare de la începutul recolului XX demonstrează asimilarea elementelor fundamentale ale conceptului modern de națiune și sincronizarea discursului românesc cu cel european. Doctrina românească a receptat diferitele tendințe europene, asumându-și o mai mare diversitate de opțiuni teoretice în definirea ideii naționale, care acoperă toate segmentele spectrului politic, de la conservatorism la materialismul istoric. Contribuțiile românești la definirea națiunii din perioada 1910-1914 nu mai au nivelul teoretic și valoarea doctrinară a celor din perioada anterioară, cele mai multe s-au concentrat numai asupra chestiunii naționalităților din Ungaria, în spiritul unor analize politice mai degrabă pragmatice decât doctrinare. Dominantă rămâne, însă, multiplicarea fundamentelor teoretice și politice din care s-au făcut analizele, chiar dacă, una dintre ele, cea conservatoare, era străină tradiției și climatului intelectual românesc din Austro-Ungaria. Contribuțiile românești din această perioadă confirmă preeminența concepției politico-juridice de națiune, creșterea ponderii componentelor politică și juridică în analiza raportului stat-națiune, imitând în această direcție tendințele din Germania sau Austria. Rămâne, în continuare, cu o pondere notabilă în doctrina românească din Austro-Ungaria componenta liberală, chiar dacă începe a fi concurată de cea socialistă sau conservatoare.

https://biblioteca-digitala.ro

IDEOLOGIA UNIRII BANATULUI ȘI TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

Formarea unității românești la 1918 a fost rezultanta dezvoltării istorice organice a națiunii[1]. În egală măsură, însă, realizarea actului de la 1 decembrie a fost expresia unei concepții politice sistematic elaborată, în care au fuzionat componentele doctrinei naționale din secolul al XIX-lea și marile teme ale democrației universale, ca și noile valori ce au triumfat la sfârșitul primului război mondial. Discursul politic al unirii nu a fost o inovație a momentului, ci fireasca încununare a unei tradiții de gândire politică românească. Momentul 1918, prin marea concentrare de energie spirituală și politică, a realizat o sinteză de gândire, ce sistematiza doctrinar tradiția secolului al XIX-lea și inovațiile de la sfârșitul războiului.

Fundamentele juridice ale actului din 1918 au fost principiul naționalităților și corolarul său juridic, dreptul popoarelor la autodeterminare[2]. Principiul de naționalitate a fost conceput ca un principiu politic și unul de drept public, ce așeza ideea de drept la baza noii ordini internaționale preconizată după război. La români, acest principiu s-a fundamentat pe o idee voluntarist-spiritualistă despre națiune, ce a teoretizat rolul fundamental al conștiinței naționale în afirmarea națiunii și al voinței colective de a constitui o comunitate națională în teritoriul propriu, într-un stat capabil să o personifice. Ideea de națiune era expresia unei concepții democratice, ce fuziona organic principiul naționalităților cu

[1]Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și luptelor de unitate a poporului român*. Cluj, 1968; Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București, 1938.

[2]George Sofronie,*Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

principiile liberalismului. Doctrina spiritualistă despre națiune la români a dat o nouă fundamentare relației dintre națiune și drept, așezând principiul naționalităților pe terenul dreptului public, inclusiv al dreptului internațional. Principiile spiritualist-voluntariste au avut o valoare practică deosebită în toamna anului 1918, stând la temelia manifestării plebiscitare românești. O valoare practică însemnată a avut ideea individualitătii națiunii prin faptul că a fundamentat calitatea națiunilor de subiecte de drept. În numele acestei idei a fost teoretizat și dreptul popoarelor la autodeterminare, ca expresie a conștiinței și voinței colective, respectiv a dreptului de rezistență la opresiune.

Pe bună dreptate s-a spus că principiul de naționalitate a conferit caracterul de legitimitate primului război, respectiv acelor țări care au intrat în război pentru realizarea unității lor naționale. Din principiul naționalităților rezultă, ca o consecință juridică, ideea autodeterminării, înțeleasă ca un drept al națiunilor opresate de a rupe legăturile ce le atașează unui sistem politic, pentru a-l alege pe cel care le convine. Definit ca expresie juridică a principiului de naționalitate, dreptul la autodeterminare reprezenta extinderea și aplicarea în raporturile dintre națiuni a regulilor consacrate pentru indivizi în *Declarația drepturilor omului și cetățeanului*. Aplicarea acestuia presupunea recunoașterea suveranității națiunii în teritoriul său național, deci dreptul de a-și alege forma de guvernământ și, în al doilea rând, dreptul ce îl posedă națiunea de a alege liber comunitatea politică în cadrul căreia dorește să se integreze[3]. Dreptul de autodeterminare a fost îmbrățișat de toate națiunile oprimate din Europa la sfârșitul primului război mondial. În accepțiunea din acel moment presupunea dreptul la secesiune și dreptul de a constitui state naționale. Conferința naționalităților oprimate din iunie 1915 l-a adoptat, la fel o serie de organizații, curente, personalități, care l-au propus viitoarei conferințe de pace ca fundament al operei de reconstrucție europeană. Odată cu primul război mondial, conceptul a părăsit faza exprimărilor teoretice, coborând în realitatea politică. El implica voința colectivă liber exprimată a

[3]*Ibidem*, p. 91-122 (Cap. *Ideea de autodeterminare în tratatele de pace din 1919-1920*).

https://biblioteca-digitala.ro

popoarelor, iar mijlocul prin excelență de aplicare a dreptului de autodeterminare[4] l-a constituit plebiscitul, una din formele practice de cunoaștere a sensului voinței colective, care stă la baza ideii moderne de națiune. Încă din 1943, George Sofronie semnala faptul că acest concept era specific european, că ideologia wilsoniană nu a fost unica sursă a curentului ce a impus dreptul de liberă dispunere a popoarelor. Doctrina wilsoniană - spunea George Sofronie - nu a făcut decât să precizeze într-un moment psihologic favorabil o acțiune intensă și metodică elaborată în Europa sub influența realităților politice[5]. Popularitatea de care s-a bucurat doctrina wilsoniană la sfârșitul primului război mondial s-a datorat faptului că președintele american a grefat gândirea sa politică într-un moment când circumstanțele politice îl făceau arbitrul lumii[6].

În accepțiunea schițată, dreptul de autodeterminare a fost invocat în proclamația voluntarilor de la Darnița[7], din 13/26 aprilie 1917, unde a fost formulată, în numele națiunii, voința de secesiune de Imperiul austro-ungar ("Astăzi, când noi românii, ca și celelalte neamuri subjugate, ne-am convins definitiv că nouă, ca români nu ne mai e posibilă existența în cadrele statului austro-ungar"), de realizare a statului național pe bazele democrației universale ("noi, care în limbă, în cultură, în structura socială și în întreaga ființă a noastră etnică și politică formăm un trup unic și nedespărțit cu toate celelalte părți constitutive ale națiunii române, cerem cu voință nestrămutată încorporarea noastră la România liberă, pentru a forma împreună cu ea un singur stat național românesc, pe care îl vom zidi pe bazele celei mai înaintate democrații"). Proclamația enunța acest drept ca unica soluție pentru rezolvarea chestiunii de naționalitate în Austro-Ungaria, postulând dezmembrarea acestei monarhii în numele democrației ("această monarhie austro-ungară nu este

[4] I d e m, *L'autodetermination des Roumains de Transylvanie en 1918 comme fondement juridique de l'unité roumain,* în "Revue de Transylvanie", VII-IX, 1941-1943, p. 50.

[5] *Ibidem.*

[6] *Ibidem.*

[7] *Marea unire de la 1 Decembrie 1918.* București, 1943, p. 21-22.

https://biblioteca-digitala.ro

altceva decât un conglomerat de țări răpite prin forța brutală, fără consințământul națiunilor lor, care n-au nimic comun cu națiunile ce le subjugă..."). De asemenea, declara că dezmembrarea monarhiei "ar însemna separarea, în numele democrației, a unei nedreptăți istorice ce s-a făcut popoarelor prin încătușarea lor cu un tron sângeros și de o împărăție fără lege". Ideile enunțate la Darnița au fost și mai clar precizate în *Declarația românilor emigranți din Austro-Ungaria,* din 6 octombrie 1918, care cerea eliberarea națiunii române din Austro-Ungaria, formarea statului național român ("întreg neamul românesc să fie constituit într-un singur stat național și liber"), respectiv desprinderea de Austro-Ungaria și unirea cu România[8].

S-a conturat deja un concept al autodeterminării ce sintetiza teoria europeană și tradițiile gândirii politice românești din secolul al XIX-lea. Ideea autodeterminării s-a bucurat de adeziunea populației românești la toate nivelurile.

Presa i-a dat o mare extindere în toamna anului 1918. Cel mai mare ecou l-au avut declarațiile wilsoniene din ianuarie, februarie, iulie și septembrie 1918, difuzate în opinia românească prin toate canalele posibile (presă, manifeste, proclamații, foi). Ele au fost receptate în toate zonele Transilvaniei și de toate categoriile sociale, inclusiv țărănimea. În cele mai diferite medii sociale era privit ca un dumnezeu pământean, personalitatea sa dobândind repede printre români proporțiile mitului[9]. Uriașa popularitate a președintelui american în Transilvania poate fi explicată de psihologia colectivă de la sfârșitul primului război mondial, favorabilă formulei libertății colective, dar și de funcționalitatea unui model american printre liderii politici români, ce investea SUA cu valoarea de simbol al libertății și democrației, cele două mari idei care au însoțit consecvent principiul de naționalitate[10]. Imaginarul colectiv a suprapus ideea autodeterminării cu persoana președintelui american, construind

[8] *Ibidem,* p. 22-23.

[9] Vasile Vesa, *The receiving accorded to president Wilson's principles in Transilvania in the fall 1918,* în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia", 25, fasc.1, 1980, p. 32-38.

[10] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

treptat imaginea mitică. În spatele său trebuie înțeleasă popularitatea principiului de liberă dispunere a națiunilor.

Declarația oficială prin care națiunea română din Ungaria aderă la dreptul de autodeterminare a fost declarația de la Oradea, din 12 octombrie, prezentată în parlamentul maghiar la 18 octombrie 1918. În numele dreptului de liberă dispunere a popoarelor ("Pe temeiul dreptului firesc, că fiecare națiune poate dispune, hotărî singură și liber de soarta sa"), declarația de la Oradea anunța că națiunea română este hotărâtă să-l aplice în viață: "națiunea română din Ungaria și Ardeal dorește să facă uz de acest drept și reclamă în consecință și pentru ea dreptul, ca liberă de orice înrâurire străină să hotărască singură așezarea ei printre națiunile libere"[11]. Este o declarație de principii sau o proclamare oficială? Sensul imperativ afirmativ lipsește. Cuvintele *dorește* și *reclamă* acest drept trădează vechiul sindrom petiționar, în timp ce cuvântul *acum* presupune traducerea în viață imediat. Conținutul actului relevă un concept elaborat, în care regăsim ideile formulate de gândirea europeană: *libertatea națională* ("urmările războiului îndreptățesc pretențiunile de veacuri ale națiunii române la deplină libertate națională"), *secesiunea politică* ("Organul național al națiunii române din Ungaria și Ardeal nu recunoaște îndreptățirea acestui parlament și acestui guvern să se considere ca reprezentante ale națiunii române ca să poată reprezenta la Congresul general de pace interesele națiunii române din Ungaria și Ardeal"), *suveranitatea națională* ("căci apărarea intereselor ei, națiunea română o poate încredința numai unor factori designați de propria ei adunare generală"), *plebiscitul* ilustrat în ideea de adunare ("afară de organele delegate de adunarea generală sau alese din mijlocul său")[12]. Destinația actului - parlamentul maghiar - relevă că este mai degrabă o declarație de independență și de secesiune a națiunii române din Ungaria, ce anunța intenția sa de a dispune liber de aici înainte de soarta sa. Ca expresie a autodeterminării, ea nu poate fi înțeleasă fără manifestul din 31 octombrie 1918, ce anunța constituirea *Consiliului Național Român* și mai ales fără

---

[11] *"Românul", VII, nr.1, 27 octombrie/7 noiembrie 1918.*

[12] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

nota ultimativă din 12 noiembrie. Declarația de la Oradea, din 12 octombrie, nu menționa teritoriul asupra căruia se exercita suveranitatea, nici modalitatea practică de exercitare a ei. Din aceste motive, declarația din 12 octombrie se completează organic cu manifestul ce anunța constituirea *Consiliului Național Român*, ca organ al suveranității naționale[13] și nota ultimativă din 12 noiembrie 1918, care proclama în mod imperativ trecerea teritoriului său național în suveranitatea națiunii române: "în înțelesul dreptului de liberă dispoziție a neamurilor, cât și spre scopul de a păstra ordinea publică, siguranța averii și a vieții, trebuie încă acum să luăm puterea deplină de guvernare asupra teritoriilor locuite de români în Ardeal și Țara Ungurească. La ținutul acesta aparțin comitatele: Torontal, Timiș, Caraș-Severin, Arad, Bihor, Sătmar, Maramureș, Bistrița-Năsăud, Solnoc-Dăbâca, Sălaj, Cluj, Mureș, Turda, Turda-Arieș, Alba Inferioară, Târnava Mică, Târnava Mare, Hunedoara, Sibiu, Brașov, Făgăraș, Trei Scaune, Odorhei și Ciuc, precum și părțile românești din comitatele Bichiș, Cenad și Ugocea. Guvernul să adreseze națiunilor din Ungaria și Ardeal numaidecât un manifest în acest sens și să subordoneze potestății noastre toate instituțiile, autoritățile și organele de stat, politice, administrative, judecătorești, de comunicațiune, școlare, bisericești, financiare și militare aflătoare pe acest teritoriu. Tot atunci este a se sista pe același teitoriu orice altă putere"[14]. Declarația de independență din 12 octombrie nu poate fi înțeleasă fără actele ulterioare, inclusiv manifestul *Către popoarele lumii*, pentru că ele o completează și articulează, fiecare, cu câte o componentă majoră a teoriei și practicii autodeterminării. Aceasta relevă faptul că autodeterminarea nu s-a realizat printr-un act de violență, ci prin exprimarea voinței naționale într-un proces complex, întins pe o durată mai lungă, ce și-a asociat în final plebiscitul ca act de exprimare a voinței colective și în acord cu pretențiile civilizației universale.

Declarația de independență a națiunii române din 12 octombrie poate fi comparată cu ideea de autodeterminare

---

[13]"Adevărul", I, 21.oct./3nov.1918.

[14]*Marea unire de la 1 Decembrie 1918*, p. 33-34.

https://biblioteca-digitala.ro

împărtășită de Bărnuțiu la 1848, care s-a definit în aceiași termeni: independență națională, suveranitatea națiunii și puterea sa politică, adunarea națională, teritoriul național. Declarația de la Oradea reprezintă o etapă în procesul de autodeterminare, în care s-a enunțat independența națiunii și separarea sa politică de Ungaria. Valoarea sa este deosebită, iar lipsa unor precizări (putere, teritoriu, concretizarea suveranității) nu pot fi puse decât pe seama precipitării evenimentelor, a împrejurării în care a fost redactată și nu în ultimul rând a conjuncturii politice, de care a trebuit să țină cont, dacă se are în vedere atitudinea echivocă a președintelui Wilson față de români până la 5 noiembrie[15]. Oricum, declarația de independență inaugurează procesul autodeterminării. Numai o analiză generală a actelor dintre 12 octombrie și 1 decembrie poate oferi o imagine completă a conceptului românesc, care s-a aplicat în toamna anului 1918, pentru că există interdependență și complementaritate între actele din acest interval și numai analiza lor corelată poate da o înțelegere mai exactă asupra dimensiunilor fenomenului la românii din Transilvania și Banat. Actul din 12 octombrie rămâne o declarație de principii extrem de importantă și necesară pentru momentul pe care îl traversau românii, poate cel mai important act politic românesc până la hotărârea adunării naționale[16].

Din punctul de vedere al aplicării sale în practică, actul de la 12 octombrie se completează cu ideile politice expuse în manifestul din 31 octombrie 1918, întitulat *Revoluția a învins*[17], care anunța constituirea *Consiliului Național Român*, format din 6 reprezentanți ai PNR și 6 social-democrați. Declarația de la Oradea a fost redactată în numele Comitetului executiv al PNR. La principiile ei au aderat și social-democrații în 13 octombrie

---

[15]Keith Hitdrius, *Woodrow Wilson and the Union of Transylvania with Rumania 1917-1918*, în "Revue Roumaine d'Histoire", XVIII, nr. 4, 1979, p. 803-810.

[16]Ștefan Pascu, *La proclamation du droit à l'autodetermination des Roumains de Transylvanie*, în "Revue Roumanie d'Histoire", în nr. 6, 1968, p. 1037-1048.

[17]"Adevărul", I, 21.oct./3.nov.1918.

https://biblioteca-digitala.ro

1918[18], dar pentru întâia oară unitatea principalelor forțe politice românești a fost recunoscută în manifestul din 31 octombrie. Manifestul soluționa în mod practic chestiunea suveranității națiunii, delegând Consiliul Național Român "ca unicul for care reprezintă voința poporului român și se bazează pe libera hotărâre asigurată de curentul vremii și de voința popoarelor libere...". A fost creat organismul politic chemat să traducă în viață hotărârea de autodeterminare, ce realiza unitatea principalelor forțe politice românești și care s-a fixat programatic pe temeiurile juridice ale dreptului de autodeterminare ("Consiliul Național Român stă pe baza principală a liberei dispoziții asupra sorții lor, a națiunilor, principiu fixat de prezidentul Wilson cu condiția păcii lumii și primit atât de PNR, cât și de PSD..."[19].

Instituția consiliilor naționale a fost caracteristică acestei etape a procesului de formare a statelor naționale din centrul și răsăritul Europei la sfârșitul primului război mondial, constituind o fază de tranziție de la imperiu la statul național în procesul de reorganizare politică a zonei. O găsim la toate naționalitățile din fostul imperiu, la soldații din armata imperială în procesul descompunerii acesteia, la emigrațiile politice ale națiunilor central-răsăritene care activau în Occident. Organizate în baza dreptului de autodeterminare, ca o replică dată principiului dinastic de pe pozițiile principiului de naționalitate, consiliile au inaugurat procesul de organizare politică pe baze naționale, constituind nucleul viitoarei organizări statale. În vidul de putere creat, consiliile s-au substituit vechii organizări politice, asumându-și rolul unor organe ale puterii de stat la națiunile lipsite până acum de instituții statale naționale. Crearea Consiliului Național Român soluționa problema suveranității națiunii, respectiv a puterii. El completa decizia din 12 octombrie prin organizarea politică a națiunii, extrem de importantă în condițiile absenței instituțiilor politice proprii pentru naționalități în vechiul imperiu. Consiliile naționale locale, organizate pe întreg teritoriul Transilvaniei, în localitățile românești sau cu populație mixtă, într-o ierarhie riguros

[18]Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol.II, București, 1983, p. 55.

[19]"Adevărul", I, 21 oct./3 nov. 1918.

https://biblioteca-digitala.ro

precizată, sunt organe ale puterii românești, ce dublează, înlătură sau subordonează vechea administrație sau celelalte instituții statale. Constituirea lor s-a făcut în cadrul adunărilor publice, cu participarea majorității populației, aderând de la constituire la principiile Consiliului Național Român. Astfel s-a constituit într-un interval de timp relativ scurt, practic în cursul lunii noiembrie, un sistem politic românesc ce-și asuma, în vidul de putere creat, atributele unei organizări statale și care a realizat transferul de suveranitate în favoarea națiunii române, soluționând în acest mod chestiunea puterii, a organizării politice a națiunii. În haosul și dezorganizarea cauzate de război în toate compartimentele vieții sociale, consiliile au asigurat bunul mers al vieții, aprovizionarea, comunicațiile, siguranța vieții și a bunurilor cetățenilor, indiferent de naționalitate. Ele au potolit violențele, au înăbușit manifestările anarhice, difuzând numeroase apeluri în acest sens[20]. Un rol important în această acțiune l-a avut apelul președintelui Wilson din 5 noiembrie, prin care cerea națiunilor din fosta monarhie să se abțină de la violențe sau conflicte până la viitoarea organizare politică. În 2 și 6 noiembrie Consiliul Național Român a difuzat *Apelul Consiliului Național Român*[21] și manifestul *Către națiunea română*[22], prin care inaugura primele măsuri în sensul exercitării suveranității.

Transferul de suveranitate realizat prin plebiscitul spontan al populației românești, care a constituit organisme politice în toate zonele Transilvaniei, ridică fireasca întrebare privind utilitatea notei ultimative din 10 noiembrie, adresată guvernului maghiar de Consiliul Național Român. Ea se înscrie în conceptul autodeterminării, precizând teritoriul în care se exercită suveranitatea națiunii și hotărârea de a exercita oficial puterea în acest teritoriu, în temeiul dreptului de liberă dispunere, solicitând recunoașterea oficială de către Consiliul Național Maghiar a acestei realități. Actul completează în mod fericit declarația de la Oradea și reprezintă formal trecerea la exercitarea puterii națiunii în teritoriul în care reprezenta majoritatea. Era o tentativă de a

---

[20]Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român,* Vol. II, p. 94 sq.

[21]"Românul", VII, nr. I, 26 oct./8 nov. 1918.

[22]*Marea unire de la 1 Decembrie 1918,* p. 28-30.

https://biblioteca-digitala.ro

evita conflictul militar sau violențele, altfel nu se poate înțelege cererea imperativă adresată guvernului de la Budapesta ca să "subordoneze potestății noastre toate instituțiunile, autoritățile și organele de stat politice, administrative, judecătorești, de comunicațiune, școlare, bisericești, financiare și militare aflătoare pe acest teritoriu", altfel spus să realizeze pașnic transferul de putere[23]. Era proclamarea oficială a suveranității asupra teritoriului național, necesară în sensul concepției autodeterminării, a cărei concretizare a lipsit în declarația de la 12 octombrie, ce punea de acord realitatea politică din teritoriu cu deținătorul efectiv al puterii. Ea reprezenta o etapă necesară în procesul de aplicare în practică a dreptului de autodeterminare, punând de acord puterea politică din teritoriul națiunii cu voința exprimată spontan de populația românească în adunările de constituire a consiliilor naționale. În același context, Consiliul Național Român se angaja să respecte principiile wilsoniene "față de celelalte popoare aflătoare pe teritoriul din chestiune". Invocând recunoașterea oficială a potestății națiunii în teritoriul ei național în numele dreptului de liberă dispunere, nota ultimativă transfera întreaga responsabilitate pentru un eventual refuz guvernului de la Budapesta și exprima hotărârea de a înștiința în acest caz opinia publică internațională "că exercitarea dreptului de liberă dispozițiune asupra sorții noastre ni s-a făcut imposibilă și astfel vom sista orice împreună lucrare a autorităților publice"[24]. În esență, *Consiliul Național Român* a înțeles să realizeze un transfer pașnic de putere și a acționat în acest sens prin nota ultimativă.

Tratativele purtate la Arad, la mijlocul lunii noiembrie, între reprezentanții *Consiliului Național Român* și cei ai *Consiliului Național Maghiar*, au evidențiat două concepții diferite despre națiune, două modalități de interpretare a dreptului de autodeterminare. Delegația maghiară condusă de Jászi Oszkár vorbea de "stabilirea ordinei provizorii, până ce conferința generală de pace va hotărî asupra litigiilor", recunoscând organismele politice românești ca expresie a dreptului de liberă

[23] *Ibidem*, p. 33-34.

[24] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

dispunere, dar în granițele fostei Ungarii și sub autoritatea guvernului central de la Budapesta[25]. Răspunsurile Consiliului Național Român la propunerile delegației maghiare au completat ideile politice ce formau concepția românească a autodeterminării, invocând suveranitatea deplină în teritoriul său național ca expresie a independenței politice a națiunii. Răspunsurile Consiliului Național Român resping caracterul de provizorat propus de reprezentanții Consiliului Național Maghiar, recunoscând dreptul congresului de pace de a fiza viitoarele granițe și reafirmând angajamentul că "față de celelalte popoare locuitoare pe acest teritoriu va respecta principiile wilsoniene și este gata să asigure pentru fiecare popor condițiile liberei dezvoltări naționale"[26]. Era un principiu politic ce decurgea din doctrina wilsoniană, pe care conceptul românesc și l-a însușit fără nici un echivoc încă din nota ultimativă a Consiliului Național Român, acum fiind mai dezvoltat. A fost asumat ca un principiu de guvernare pentru noua putere.

Discursul politic românesc din toamna anului 1918 s-a împlinit în 18 noiembrie prin manifestul *Către popoarele lumii*[27], ce completa conceptul românesc prin două componente esențiale: coordonata internațională, ce a lipsit actelor de până acum și principiile politice pe temeiul cărora înțelege să-și exercite suveranitatea în noul stat românesc. Textul a fost redactat de Vasile Goldiș, îi recunoaștem ideile și enunțurile, multe regăsindu-se în discursul din 1 decembrie. Manifestul continuă în linie doctrinară actele de până acum, sintetizând principalele idei ce au format substanța conceptului de autodeterminare aplicat de români în toamna anului 1918. Reluând tradiția antebelică, ilustrată de *Memorialul* din 1882, *Replica studenților români* și *Memorandul* din 1892, manifestul se adresa opiniei publice

[25]Poziția guvernului maghiar, expusă la tratative de Jászi Oszkár, *Ibidem*, p. 34-36.

[26]Răspunsurile românești la propunerile formulate de Jászi Oszkár, *Ibidem*, p. 36-37, 38.

[27]Versiunea română și franceză în "Românul", VII, nr.10, 7/20 nov. 1918. Versiunea maghiară în "Aradi Hírlap", nr.301, din 20 noiembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro

internaționale spre a-i legitima concepția politică și a o sprijini în realizarea sa efectivă. El descindea din situația concretă rezultată prin eșecul negocierilor de la Arad, desfășurate ca urmare a notei ultimative a Consiliului Național Român, ce a solicitat transferul de putere în teritoriul național pe cale pașnică, cu acordul guvernului maghiar. Acest demers a fost preliminat, de altfel, în finalul notei ultimative adresate guvernului Consiliului Național Maghiar. Apelul la opinia publică internațională pentru a-și justifica și motiva opțiunea politică, într-un moment când nu s-a decis configurația viitoare a Europei, se explică și prin concordanța existentă în acel moment între principiile care au triumfat în lume la sfârșitul primului război mondial și cele care au prezidat opera politică românească din toamna anului 1918.

Manifestul dă expresie acestor idei, afirmând că libertatea națiunii era rezultatul războiului purtat "pentru drepturile civilizației umane împotriva principiului barbar al opresiunii naționale și de clasă". Era o recunoaștere a faptului că principiul de naționalitate a constituit motivul intrării în război pentru unele națiuni. Proclamarea independenței națiunii și hotărârea de a-și constitui statul propriu, independent, a fost expresia voinței colective a poporului român din Transilvania, ce se pune prin acest act politic în serviciul "culturii și libertății omenești". După acest preambul manifestul denunță hotărârea statului oprimator care a respins dreptul de autodeterminare al națiunii și, ca o consecință a acestuia, dreptul de a exercita suveranitatea în teritoriul său național, învocând o situație etnografică susținută de-a lungul istoriei "prin opresiune și fărădelege". Dreptul de liberă dispunere, ce încorpora și dreptul națiunii de rezistență la opresiune, îi acordă și posibilitatea recurgerii la forță pentru traducerea sa în viață, soluție respinsă fără echivoc, în spiritul apelului președintelui Wilson din 5 noiembrie, într-un moment - declara manifestul - "când sărbătorim învingerea civilizațiunii asupra barbariei și așteptăm legiferarea internațională, care va înlocui forța brutală prin dreptate și va înlătura pretutindeni urmările stăpânirilor neomenești". Din atari motive, pe această cale protesta "înaintea lumii întregi" împotriva unui guvern care "încearcă a supune națiunea română dominației străine și o împiedică de la constituirea sa în stat liber și independent",

https://biblioteca-digitala.ro

"protestează împotriva revendicărilor maghiare asupra teritoriului românesc" și anunță lumii că "nu mai voiește să trăiască în legătură de stat cu națiunea maghiară, ci este hotărâtă a-și înființa pe teritoriul locuit de dânsa statul său liber și independent". În acest scop "invocă pe seama sa sprijinul lumii civilizate și geniul libertății omenești", declarând hotărârea sa ca irevocabilă: "oricum ar decide puterile lumii, este hotărâtă [națiunea română] a pieri mai bine decât a suferi mai departe sclavia și atârnarea". În același timp "speră și așteaptă că în năzuința ei pentru libertate o va ajuta întreg neamul românesc, cu care una vom fi de aici înainte în veci". Sunt întrunite toate elementele pe care le-a acreditat conceptul universal de autodeterminare, sistematizate de doctrina wilsoniană, pe care românii le-au adoptat și le-au transpus în viață în cursul evenimentelor. Dezvoltând exprimările anterioare, formulate în fața delegației maghiare, manifestul enunță principiile pe care națiunea înțelege să le pună la temelia noului stat rezultat din prăbușirea monarhiei: "Pe teritoriul său strămoșesc națiunea română este gata a asigura fiecărui popor deplină libertate națională și organizarea în stat liber și independent o va întocmi pe temeiurile democrației, care va asigura tuturor indivizilor aflători pe teritoriul său egalitatea condițiunilor de viață, unicul mijloc al desăvârșirii omenești." Valoarea doctrinară a manifestului este incontestabil superioară celorlalte acte românești, iar prin conținutul său reprezintă un veritabil preambul al discursului lui Goldiș de la 1 decembrie și a rezoluției adunării naționale, cel puțin prin câteva mari teme: afirmarea dorinței de unire cu ansamblul națiunii române, îmbinarea principiului de naționalitate cu principiul superior al umanității, al păcii generale, iar prin asocierea valorilor democrației universale la opera politică ce o propune realiza îmbinarea principiului de naționalitate cu principiul libertății individuale, al drepturilor omului și cetățeanului.

În istoriografia română s-a afirmat cu temei că, sub aspectul formei, mesajului și al semnificației, manifestul analizat prezintă o serie de similitudini cu Declarația de independență

https://biblioteca-digitala.ro

americană[28], care a fost un veritabil model pentru autorul textului, admirator al spiritului de libertate american. Ideile declarației americane, completate cu principiile președintelui Wilson, au avut o contribuție importantă la fundamentarea democratică a operei politice românești. O analiză sumară a desfășurării evenimentelor relevă că modelul american a prezidat și tactica la care au recurs lideri politici români în realizarea practică a autodeterminării, cel puțin până la un moment dat: declarația de independență, despărțirea de națiunea opresoare, organizarea politică și exercitarea puterii în teritoriul propriu, apelul la judecata și sprijinul internațional. Manifestul încheia o etapă importantă în procesul autodeterminării, al cărei bilanț poate fi rezumat astfel: națiunea română a proclamat independența și despărțirea de statul ungar în care au aruncat-o împrejurările istorice, și-a realizat propria organizare politică, exercitând suveranitatea în teritoriul său național, potrivit principiilor care au triumfat în lume prin victoria aliaților, ale civilizației și democrației, ale egalității națiunilor, pentru triumful umanității și păcii generale.

Dacă până acum discursul politic românesc a încorporat negația unei alcătuiri politice anacronice, amintind de negația bărnuțiană de la 1848, ce a avut aceeași semnificație, respingerea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, desfășurarea ulterioară a evenimentului a însemnat o afirmație, remarca Pompiliu Teodor, aceea a unirii Transilvaniei cu România, ca expresie a voinței națiunii exprimată plebiscitar. Se împlinea ultima componentă a unei concepții politice - plebiscitul - consacrat pe plan internațional ca "o regulă normativă și constituțională", expresie a "sufragiului universal în domeniul internațional"[29]. În practica politică a vremii, voința colectivă a națiunii române s-a exprimat sub forma plebiscitului spontan, de fiecare zi, despre care Henri Hauser spunea că reprezintă cel mai bine voința colectivă, întruchipat de "multiplele manifestări,

---

[28]Vasile Vesa, *Interferențe spirituale româno-americane în conținutul actelor fundamentale ale Marii Uniri din 1918,* în vol. *Civilizația medievală și modernă românească,* Cluj-Napoca, 1985, p. 289.

[29]George Sofronie, *L'autodetermination des Roumains de Transylvanie en 1918,* în *loc.cit.*, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro

reacțiile quasiinstinctive ale sufletului popular, rezistențele sale, atașamentul la simbolurile sale, câte odată de limba sau religia sa, totdeauna de amintirile sale"[30]. Acest plebiscit spontan, manifestat în adunările de constituire a consiliilor naționale, de alegere sau desemnare a delegațiilor la adunarea națională de la Alba Iulia, în chiar formula adunării naționale, la care au recurs liderii români, potrivit tradiției politicii românești din Transilvania, a spulberat orice îndoială cu privire la voința colectivă, făcând inutil plebiscitul organizat, prescris, sub auspiciile organismelor internaționale, așa cum s-a realizat în alte zone la sfârșitul primului război mondial. Exprimarea voinței colective în acord cu realitatea etno-demografică s-a făcut în această manieră, în manifestările cotidiene din toamna anului 1918, eliminând orice îndoială pentru comunitatea internațională. Împlinind exprimarea plebiscitară, adunarea de la Alba Iulia încheie o procedură necesară a dreptului de autodeterminare, denumită în dreptul internațional forma pasivă a principiului de naționalitate[31], ce recunoștea dreptul unui segment al națiunii de a se alipi la o colectivitate de același caracter național, în cazul românilor din Transilvania la națiunea mamă, în cadrele statului național și independent. Principiile democrației au fost respectate în această practică plebiscitară, inclusiv votul universal, pe baza căruia s-au ales delegații circumscripțiilor la adunare. O dovedesc credenționalele, adeziunile sau scrisorile adresate adunării, în cea mai mare parte editate[32].

Convocarea adunării naționale la 1 decembrie 1918 s-a făcut în numele ideii de dreptate și civilizație, care presupunea condiții egale de dezvoltare pentru toate națiunile și dreptul de a dispune liber de soarta lor. În numele acestui drept, națiunea

[30] *Ibidem*, p. 47.

[31] George Sofronie, *Principiul de naționalitate în tratatele de pace din 1919-1920*, p. 62.

[32] Hotărârile adunărilor populare din Transilvania și plenipotențele acordate delegaților oficiali la Alba Iulia, în vol. *1918 la români*, vol.VIII-X. București, 1989; regulamentul pentru alegerea deputaților la adunarea națională de la Alba Iulia în vol. *Marea unire de 1a decembrie 1918*, p. 47-48.

https://biblioteca-digitala.ro

română din Transilvania era chemată "să-și spună cuvântul hotărâtor asupra sorții sale și acest cuvânt va fi respectat de lumea întreagă", pentru ca în această parte de lume "să se poată înfăptui ordinea și neamurilor prejmuitoare să li se procure liniștea necesară pentru munca binecuvântată spre desăvârșirea umană"[33]. Pe lângă delegații oficiali sosiți din 25 de comitate, aleși în 130 de circumscripții electorale sau desemnați, reprezentând categoriile sociale sau profesionale[34], instituțiile și societățile naționale, prin numărul mare al trimișilor neoficiali ai localităților, prin miile de adrese de aderență cu sute de mii de semnături, despre care vorbea raportorul comisiei de verificare[35], participarea la Alba Iulia a constituit și o formă de manifestare a acestui plebiscit spontan.

Afirmația ce o reprezenta unirea Transilvaniei cu România a fost rostită în toate actele adunării de la 1 decembrie 1918, dar, prin caracterul lor de sinteză, discursul lui Vasile Goldiș și rezoluția adunării au încununat practic libera dispunere a națiunii române din Transilvania și proclama unirea sa cu România. Adunarea punea capăt existenței de sine stătătoare a organismelor politice românești, instituită în luna noiembrie, exprimând voința unanimă a românilor de unire. Consiliul Național Român își depunea mandatul în fața adunării, lăsând în seama acesteia misiunea de a hotărî soarta viitoare a națiunii. Această afirmație pe care o rostește adunarea națională de la Alba Iulia a fost aceea a unirii Transilvaniei cu Ungaria, pentru care pledează toate actele din 1 decembrie, fără nici o excepție și toate adresele transmise adunării din diferite regiuni ale Transilvaniei[36]. O justificau istoria, civilizația umană, rațiuni economice, politice, culturale, de drept, nu în ultimul rând unitatea și omogenitatea națiunii, realitatea etno-demografică.

---

[33]"Românul", VII, nr.11, 8/21 noiembrie 1918.

[34]Lista delegaților aleși și desemnați la Alba Iulia în vol. *Marea unire de la 1 decembrie 1918*, p. 53-75.

[35]Raportul comisiei de verificare, prezentat de I. Suciu, *Ibidem*, p. 82-84.

[36]Mesajele, adeziunile către adunare în vol. *1918 la români*, vol. X, București, 1989.

https://biblioteca-digitala.ro

Discursul lui Vasile Goldiș[37] le-a dat expresie cu o rară forță de evocare și persuasiune, cu solemnitatea cuvenită și mai ales cu o extraordinară încărcătură ideatică, în care regăsim tot ce a expus rostirea politică românească până la el, dar și puterea de anticipare a vizionarului democrat, ce a moștenit de la ideologia pașoptistă nevoia îmbinării democrației politice cu cea socială, într-un ideal superior de umanitate, clădită pe principiile dreptății, libertății și egalității. Sintetizând concepția politică ce a guvernat discursul, observăm că ea reprezintă o sinteză a libertății individuale cu cea națională, a liberalismului cu principiul de naționalitate și valorile democrației sociale, în numele idealului superior de umanitate și pace generală la care aspiră civilizația umană. Incursiunea istorică de o rară forță de evocare, ce sublima în câteva pagini constantele istoriei românești, o întreagă istoriografie ce le-a afirmat consecvent, nu a fost un argument, ci o explicație. La Alba Iulia românii nu au recurs la dreptul istoric, cum nu au făcut-o nici în secolul al XIX-lea. Dreptul istoric era al foștilor opresori, al cuceririi și forței. De partea românilor a stat dreptul de liberă dispunere întemeiat pe majoritatea românească a Transilvaniei. Goldiș a recurs la istorie pentru a explica împrejurările care au dus națiunea la acea situație anacronică, deoarece, spunea tot el în discursul rostit în fața tronului, la 14 decembrie 1918, unirea proclamată la Alba Iulia "rectifică o mare greșeală a istoriei și se conformă necesităților civilizațiunii umane"[38]. Pentru Vasile Goldiș unirea apare ca o necesitate a dreptului, a nevoii de desăvârșire a civilizației și a idealului peren de umanitate. Acest ideal de umanitate și civilizație reclama "sinteza libertății sociale și a celei naționale într-o unire superioară a societății omenești". Războiul care s-a făcut pentru eliberarea națiunilor reclama o nouă ordine internațională, în care să fie asigurată dezvoltarea plenară în deplină egalitate și libertate, a omului și a comunităților naționale, ca astfel, rostea Goldiș, "între egale drepturi și condițiuni să poată încheia acea mare unire a

---

[37]Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*. Ediție de Mircea Popa și Gheorghe Șora, Timișoara, 1976, p. 166-172.

[38] Discursul rostit în fața regelui, în vol. *Marea unire de la 1 decembrie 1918*, p. 131-133.

https://biblioteca-digitala.ro

popoarelor, care va fi chemată să reprezinte o concepțiune superioară pe scara civilizațiunii și să sporească astfel fericirea omenească pe pământ". Unirea era o necesitate izvorâtă din idealul superior de umanitate și pace generală, invocat de președintele Wilson. Pentru aceasta au luptat românii în primul război mondial, exercitându-și misiunea istorică încredințată de Occidentul latin de a fi santinelă a democrației și civilizației la gurile Dunării și la Carpați, acolo unde Occidentul se întâlnește cu Orientul într-o civilizație de sinteză.

Națiunea română s-a eliberat din robie și prima sa manifestare de libertate o constituia unirea cu România, deoarece, spunea Goldiș, "libertatea acestei națiuni înseamnă unirea cu Țara Românească". Unirea era justificată de unitatea teritoriului, ce constituia, în expresia autorului, "cea mai ideală unitate economică, aproape autarhie"; o reclama, apoi,"o concepție de viață superioară, ce a triumfat prin victoria aliaților în războiul purtat pentru civilizație". Această concepție superioară, impusă "prin duhul vremurilor nouă", "este principiul libertății adevărate a tuturor neamurilor și cel al egalității condiției nivelelor de viață pentru fiecare individ al oricărei națiuni, este principiul întovărășirii tuturor națiunilor libere într-o comuniune internațională spre a împiedica nedreptatea și a scuti pe cei mari și mici deopotrivă". Recunoaștem aici ideea esențială a doctrinei wilsoniene, ce completa fericit principiul de naționalitate. La temelia noului stat Vasile Goldiș fixa următoarele principii politice: "să asigurăm tuturor neamurilor și tuturor indivizilor conlocuitori pe pământul românesc aceleași drepturi și aceleași îndatoriri"; de asemenea, spunea Goldiș, idealul suprem de civilizație impunea "să prăbușim în noul stat orice privilegiu și să statornicim ca fundament al acestui stat munca și răsplata ei întreagă"; în al treilea rând, declara el, la temelia noului stat trebuiau să stea credința în națiunea română și în civilizația umană.

Discursul lui Iuliu Maniu a întărit ideile dezvoltate de Goldiș, subliniind misiunea neamurilor de a contribui "în mod propriu, conform însușirilor lor politice specifice la dezvoltarea civilizației omenești". După Maniu, "dreptul neamurilor... de a-și forma în mod integral statul lor propriu este și o datorie față de sine și față de civilizația omenească...". El explicitează, poate și mai mult

https://biblioteca-digitala.ro

decât Goldiș, rezoluția adunării, motivând marile probleme pe care aceasta le enunță. Maniu a dezvoltat principiile care trebuie să stea la baza viitorului stat. Realizarea unirii românilor în numele principiului libertății umane reclama, în concepția sa, să se instituie în noul stat "libertatea tuturor neamurilor și a tuturor cetățenilor", "ca fiecare om să aleagă liber limba și credința în care vrea să trăiască, atât în viața lui particulară, cât și în legătură cu viața de stat". Convins că numai un regim cu adevărat democratic poate întări țara și înălța neamul, Maniu fixa la temelia statului "colaborarea organică a tuturor păturilor sociale și a tuturor cetățenilor în serviciul prosperității statului român". Propășirea statului național era condiționată de asigurarea deplinei libertăți, deoarece îi părea de neconceput "ca cetățeni fără drepturi și ținuți în întuneric sufletesc și în mizerie morală să devină stâlpi siguri ai unui stat modern. Deplina libertate și egala împărtășire în puterea de stat a cetățenilor este singura bază solidă a dezvoltării unui stat". Integrarea deplină a țărănimii în noul stat național presupunea în 1918 o reformă agrară radicală, considerată de Iuliiu Maniu esențială pentru realizarea omogenității în comunitatea națională, printr-o nivelare justă a raporturilor și a puterilor sociale. În egală măsură, Maniu remarca necesitatea dezvoltării economice capitaliste, a industriei și comerțului, pentru a corecta structura socială a națiunii române, ce nu corespundea exigenților statului modern. În planul relațiilor internaționale discursurile și rezoluția adunării traduc în termeni exacți doctrina wilsoniană privind pacea generală: "În locul suveranității rigid aplicate, trebuie să se înfăptuiască o frățietate universală, care să admită, înființând Liga Națiunilor, deliberarea conflictelor dintre popoare prin juriu internațional, evitând prin aceasta aplicarea forței brutale reprezentate prin război"[39].

Adunarea a decretat unirea românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească cu România. Ea a proclamat, însă, câteva din marile idei ce au guvernat România interbelică: votul universal, deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare, egală îndreptățire și deplină libertate confesională pentru confesiunile din stat, instaurarea unui regim democratic

[39]Textul discursului rostit de Iuliu Maniu, *Ibidem*, p. 96-106.

https://biblioteca-digitala.ro

întemeiat pe votul universal, libertatea de presă, asociere și întrunire, reforma agrară radicală în vederea promovării nivelării sociale și a potențării producțiunii, drepturi și avantaje pentru muncitori, care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din apus, viitorul congres de pace să asigure comuniunea națiunilor libere, în așa chip, ca dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile, mari și mici, deopotrivă, iar în viitor să se elibereze războiul ca mijloc pentru regularea raporturilor internaționale[40].

Trecerea în revistă a ideilor actelor fundamentale ale unirii Transilvaniei cu România relevă organicitatea concepției politice românești la 1918, fundamentată pe o idee elaborată de-a lungul întregului secol XIX despre stat - societate - națiune - umanitate, care a fost perfect compatibilă cu standardul universal, a fost concordantă cu aspirațiile general umane de după război și care explică, pe de o parte, perfecta conlucrare elită popor în tumultul evenimentelor, sancționarea internațională a voinței naționale exprimată plebiscitar și nu în ultimul rând progresul general din România interbelică, când ideile generos afirmate s-au transformat în instituții.

[40]Textul rezoluției adunării de la Alba Iulie, *Ibidem*, p. 109-111.

https://biblioteca-digitala.ro

L'IDÉE DE NATION CHEZ LES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE ET DE BANAT PENDANT LE XIXE SIÈCLE

RÉSUMÉ

Dans le processus d'unification et d'intégration européenne, le problème de la nation et des nationalismes réclame un effort concerté de connaissance des racines et des causes qui les ont engendrés, une explication scientifique de leur genèse et de leurs diverses manifestations. Ils ont eu, presque toujours, un fondement doctrinaire, une idéologie, une certaine conception sur la nation et la nationalité qui ont leur propre histoire. Une recherche relative à l'histoire de l'idée de nation chez les Roumains de Transylvanie et de Banat pendant le XIXe siècle n'a pas été encore réalisée, bien qu'il y en eut quelques contributions importantes, ce qui nous a déterminé à nous concentrer sur la genèse, la cristallisation et l'évolution de l'idée de nation pendant le XIXe siècle et au début du XXe siècle. Notre recherche n'a inventorié que les contributions doctrinaires représentatives, depuis les Lumières jusqu'à la première guerre mondiale, période pendant laquelle les métamorphoses du nationalisme et les perceptions sur l'idée moderne de nation ont cristallisé certaines tendances et directions idéologiques ou doctrinaires, complémentaires aux courants d'idées ou aux orientations politiques et concordantes à l'évolution du concept au niveau européen. Nous avons choisi des personnalités importantes de l'époque en cause, à raison de leurs contributions théoriques qui ont eu un grand impact sur le phénomène politique. Leur inventaire n'est pas complet et une telle recherche n'a pas été dans notre intention.

https://biblioteca-digitala.ro

L'introduction dresse un inventaire des positions théoriques et méthodologiques les plus importantes, sans pour autant épuiser un thème, toujours actuel dans les débats contemporains. Nous avons choisi des points de vue pouvant être utiles à notre démarche d'histoire des idées.

Le premier chapitre passe en revue l'évolution de l'idée de nation en Europe, ainsi que les modèles les plus importants proposés par l'espace européen pendant la première guerre mondiale, depuis l'action helvétique à la doctrine wilsonienne, qui ont influencé d'une façon ou d'une autre l'espace roumain.

Marqué par l'esprit des Lumières et par le réformisme du XVIIIe siècle, le concept de nationalité s'est défini, chez les Roumains, successivement au niveau confessionnel, culturel ou politique. Suite aux Lumières, l'idée culturelle de nation chez les Roumains de Transylvanie et de Banat a été élaborée par l'adéquation des idées contractualistes à l'esprit de la philosophie allemande, dans une tentative de synthèse originale, même si le concept roumain était plus près de l'interprétation historiste allemande. La génération préromantique a réalisé, par rapport à la génération des Lumières, un effort plus grand de conceptualiser et réduire ce problème à une théorie, dépassant l'idée culturelle de nationalité. A la démarche historique-linguistique de souche herderienne, les préromantiques ont associé l'esprit philosophique kantien. Ils ont défini la nation comme personne et ont étendu les principes du libéralisme à la nation comme personne collective, inaugurant de la sorte la synthèse nationalisme-libéralisme, caractéristique pour la sociologie de la nation en Europe Centrale. Dans l'esprit des idées herderiennes, ils ont formulé la théorie du génie (l'esprit) national comme un trait essentiel de la nationalité. Le concept culturel de nationalité des Lumières a précédé la définition politique de la nation, parachevée par le romantisme politique des Principautés, qui a influencé, par le biais de la génération de 1848, la pensée roumaine de Transylvanie aussi.

Le mouvement roumain de 1848 a consacré la synthèse libéralisme-nationalisme et celle des deux grandes directions théoriques qui se sont imposées en Europe - rationaliste et historiste-, illustrant les deux modèles qui se sont confrontés ou ont cohabité, celui français et celui allemand. Les idées des représentants du

https://biblioteca-digitala.ro

mouvement de 1848 des Principautés relatives à la nation ou à la nationalité n'ont pas été exposées de façon systématique, dans des ouvrages à caractère doctrinaire, la plupart d'entre elles étant diseminées dans les journaux, l'histoire, la littérature, la philosophie ou les écrits politiques, en relation avec d'autres problèmes, d'habitude d'ordre social ou politique. Dans une idéologie éclectique qui abordait, avec dilettantisme, presque tous les problèmes de la modernité, dans leur préoccupation d'élaborer un modèle propre de la modernisation, les idées des représentants du mouvement de 1848 sur la nation ont été liées à la société, à l'humanité, à la révolution, au progrès, à la liberté, à l'idée européenne, inaugurant de la sorte la carrière de l'idée libérale de nation. Le romantisme a accentué l'idée de l'individualité de la nation et a délimité les facteurs d'individualisation, plaidant pour la mission spécifique des nations dans le cadre de l'humanité, ainsi que pour l'idée de la solidarité des nations en familles de peuples apparentés par leur origine. Cependant le messianisme de la génération de 1848 a été complémentaire à la conception libérale de la génération, qui a le mérite d'avoir élaboré et proposé un modèle global de formation de la civilisation moderne roumaine, fondé sur la matrice de l'esprit national et sur le besoin d'intégration en Europe.

Le romantisme politique chez les Roumains de l'Empire autrichien a synthétisé, d'une manière originale, le libéralisme et le nationalisme, valorisant une philosophie politique qui a toujours essayé de concilier le rationalisme avec l'esprit historiste et organiciste. Les conceptions sur la nation révèlent une certaine continuité par rapport à l'époque des Lumières et des convergences inévitables avec les réalisations doctrinaires des Principautés. Consacrant définitivement le caractère ethnique et politique de l'idée de nation, la génération de Bariț et de Bărnuțiu introduit dans le débat théorique un esprit de démophilie plus prononcé, une composante sociale mieux précisée que celle de la génération antérieure, qui avait été tributaire du point de vue idéologique à la conception de démocratie sociale. Elle dépassait la vision strictement politique du libéralisme en faveur de l'idée de nation-peuple, incorporant à la nation la catégorie de peuple comme élément caractérisant. Le romantisme a politisé définitivement l'idée de nation. Définissant les facteurs d'individualisation de la nation, la génération transylvaine des

https://biblioteca-digitala.ro

années 40 a accentué, suite aux tendances de la vie politique et au projet de la Diète de 1842, le rôle de la langue comme facteur de solidarité et de préservation de la nationalité.

La révolution de 1848-1849 a influencé de façon décisive l'évolution de l'idée moderne de nation chez les Roumains de l'Empire autrichien. La personnalité qui a influencé le plus la sociologie de la nation chez les Roumains transylvains a été Simion Bărnuțiu, qui inaugura une nouvelle direction dans l'interprétation de la nation - nous l'avons appelée politique-juridique -, où les thèses du rationalisme européen se combinent avec les idées du romantisme allemand, principalement de l'Ecole historique du droit (Savigny). Dans son discours prononcé à Blaj, Bărnuțiu précisait que l'idée de nation politique impliquait l'auto-détermination et la reconnaissance constitutionnelle de la nation comme composante de l'Etat, elle supposait un territoire national et un pouvoir national. Bărnuțiu a rejeté l'idée de la nation politique en faveur des nations génétiques, des individualités ethniques-nationales. Il a inauguré la tradition d'un libéralisme collectif, fondé sur la personnalité de la nation qui, sous l'influence de la philosophie de Rotteck, avait la tendance d'harmoniser l'interprétation rationaliste de la nation avec l'idée organiciste-historiste. Dans la conception de Simion Bărnuțiu l'existence d'un peuple comme nation était une forme d'intégration en humanité. De la perspective de l'idéal d'humanité des Lumières, Bărnuțiu a formulé la théorie de la liaison organique, de conditionnement existant entre la liberté, la nationalité, la culture, la mission et l'existence d'un peuple.

Un autre représentant de la génération libérale de théoriciens de la nation a été Vincențiu Babeș, qui essaya en 1848 à concilier et à réaliser un compromis entre les deux idées de nation se confrontant en Transylvanie, à savoir la nation politique et la nation génétique. En 1860, V. Babeș a plaidé pour la reconnaissance des Roumains d'Autriche comme nation et pour leur participation, avec des droits égaux, aux projets de réorganisation de l'empire. Etant plus ouvert à l'idéologie libérale, Babeș conçut la nation comme une échelle de l'évolution à la civilisation, au progrès et à liberté, comme une modalité de l'homme de parvenir à la perfection morale. Babeș accentuait la caractère volontariste de l'idée de nation, ainsi que son fondement démocratique, libéral, qui supposait l'égalité des peuples.

https://biblioteca-digitala.ro

Sa plaidoirie pour l'individualité nationale au nom de l'idéal suprême de la civilisation et de l'humanité, dont la réalisation n'était possible, à son avis, que par l'intermédiaire des nations et des cultures nationales, se concentrait surtout sur le droit des nations de se servir de leurs propres langues - ce qui représentait un problème d'actualité dans l'Empire autrichien. Babeș a rejeté le concept de nation politique au nom des principes modernes de droit, il a repoussé le droit historique au nom de l'idée moderne de droit. Sa conception sur la nation fondait la solution politique de la fédéralisation de l'empire sur des critères nationaux, qui était soutenue par le programme politique roumain de 1860.

La période marquée par le compromis de 1867 a relancé le débat théorique relatif à la nation chez les Roumains d'Autriche-Hongrie, constituant une phase distincte dans l'évolution de l'idée de nation et du concept libéral du principe de nationalité, qui englobait aussi les fondements de l'idée libérale. Le discours national este devenu principalement politique et juridique, sans pour autant abandonner les acquisitions idéologiques antérieures.

Dans son cours de droit public rédigé à Iassy, qui était tributaire à Savigny en ce qui concerne la conception sur la nation, Bărnuțiu la présentait comme un organisme ayant ses propres lois de développement, qui ne pouvait pas être dévié de son évolution naturelle par l'intervention d'autres facteurs, étrangers à son être. Sous l'influence de Mancini, il a soutenu que la nation est le sujet des droits publics. Il associait à la thèse de la personnalité de la nation la nécessité qu'elle soit fondée sur des principes démocratiques. Bărnuțiu a anticipé la théorie politique du principe de nationalité par l'identification de la nation à l'Etat, tout en développant de la sorte une série de composantes réclamées par l'idée moderne de nation et d'auto-détermination nationale: territoire national, pouvoir national, droit national. La conception politique et juridique sur la nation, que Bărnuțiu a développée pendant la période de Iassy, n'a pas manqué d'exagérations, principalement en ce qui concerne le latinisme exagéré dont il a fait preuve à plusieurs reprises. Bien que, sous certains aspects, il se soit éloigné du concept de 1848, Bărnuțiu n'a pas abandonné la direction libérale d'interprétation de la nation, mais il l'a renfermée dans les rigueurs d'un système juridique rigide, fondé

https://biblioteca-digitala.ro

sur une fausse interprétation du droit roumain, qui était conçu comme le continuateur du droit romain.

Dans un autre sens s'est exprimé le pan-latinisme comme idéologie dans les écrits de V. Maniu. Reprenant les idées de Mancini, il a soutenu la nécessité d'un nouvel ordre politique en Europe, dans lequel le sujet principal de droit devait être les nations avec leur individualité. Le droit à la diversité et à l'individualité nationale était associé aux droits de l'homme, illustrant l'attachement de l'idée nationale à l'esprit libéral. L'idéal de l'humanité dans la conception de V. Maniu supposait la fraternité entre les peuples, la seule capable d'offrir à l'humanité les bénéfices de la civilisation. Le processus d'édification du nouvel ordre international a débuté par la mise en oeuvre du principe de nationalité et par la formation des unités nationales, qui rendaient possible l'association des nations en familles de peuples. Dans ce sens, V. Maniu a plaidé pour l'unité de la gent latine, qui pouvait se réaliser par l'édification de l'unité roumaine aussi. La théorie de V. Maniu sur le nouvel ordre européen, basé sur le principe de nationalité, était théoriquement fondée sur une conception volontariste-spiritualiste sur la nation, qui était définie comme une association libre d'individus unis par une communauté d'intérêts, s'exprimant en universalité par son individualité.

La contribution théorique la plus originale pendant la période de 1867-1880 a appartenu à Al. Mocioni, grâce à son discours prononcé dans la Diète de la Hongrie contre le projet gouvernemental de loi des nationalités. Al. Mocioni a fait distinction entre le sentiment de nationalité et l'idée de nationalité définie à l'époque moderne. Définissant la nation génétique en opposition avec la nation politique, Mocioni a souligné l'individualité et la diversité des nations, le caractère spirituel de la nation, la valeur morale de ce concept et l'importance de la conscience de soi de la nation. Mocioni a extrapolé les principes du libéralisme à la communauté nationale, définissant un rapport d'interdépendance entre la nation et la liberté, entre la communauté nationale et les droits civiles ou politiques. L'idée nationale chez Al. Mocioni avait quatre causes: deux externes et deux internes. Les causes externes étaient les principes de l'égalité et de la souveraineté du peuple, tandis que celles internes étaient, à son avis, le progrès de la civilisation et la direction démocratique du constitutionnalisme. Dans sa conception la nation était une

https://biblioteca-digitala.ro

conséquence du développement spirituel, de l'instruction, de l'éducation, du progrès moral. La conscience de soi était le reflet de ces facteurs de culture, elle était un élément spirituel. Le constitutionnalisme et la démocratie assuraient un cadre propice de manifestation à l'idée nationale et aux mouvements déclenchés à son nom. Dans la théorie de Mocioni il y avait un rapport de conditionnement entre ces facteurs. Il a justifié l'idée nationale d'une perspective libérale, car elle satisfaisait les aspirations de l'individu à la fois comme être humain et comme membre de la collectivité nationale. La nation se justifiait non comme but en soi, mais comme une aspiration d'intégration en universalité, comme une participation au progrès et au développement du genre humain. L'idée moderne de nation était un argument péremptoire contre l'isolement et en faveur de l'affirmation de droits égaux entre les nations. Mocioni appliquait les idées de Mancini sur l'individualité de la nation et sur sa qualité de sujet du droit, tant dans le droit interne que dans le droit public international. Le droit national était un droit naturel et dans cette hypostase il ne pouvait pas être conditionné, mais il prétendait avoir une garantie légale non conditionnée. Les contributions doctrinaires de la septième décennie anticipaient la théorie du principe de nationalité par quelques composantes fondamentales, entre lesquelles nous mentionnons la valeur de la conscience nationale et de la volonté d'exister comme nation, la qualité de la nation comme sujet du droit interne ou international.

Le débat sur l'idée de nation a été relancée en 1880, la fin du XIXe siècle étant caractérisée comme une période de triomphe du principe de nationalité. Entre 1880-1906, la sociologie de la nation chez les Roumains de l'Autriche-Hongrie a développé une conception volontariste-spiritualiste sur la nation, corroborée par toute une série de motifs venant de la part de la théorie organiciste-naturaliste allemande. La conscience et la volonté d'être nation représentaient l'essence de la théorie européenne des années 80, à laquelle la philosophie politique roumaine a adhéré sans réserves. La thèse volontariste-spiritualiste, qui partait de la conscience morale, donnait un nouveau fondement à la relation nation-droit, fixant le principe de nationalité sur les bases du droit public. Les penseurs les plus originaux de cette période, Al. Mocioni et A.C. Popovici ont soutenu la thèse selon laquelle l'idée nationale avait son origine dans la

https://biblioteca-digitala.ro

Révolution française et dans ses doctrines, le principe de nationalité étant issu des idéaux de liberté et d'égalité de la révolution. Dans leur conception, le principe de nationalité représentait une phase supérieure de l'évolution de la civilisation humaine, de la mise en oeuvre des principes libéraux et égalitaires. Le débat des années 1880-1906 a repris le rapport humanité-nation d'une perspective théorique positiviste, selon laquelle l'humanité comme telle n'existe que dans le cadre des nations génétiques, des nationalités. L'introduction des principes de droit dans la civilisation contemporaine modifiait les rapports entre les nations et la compétition pour le développement national. La coopération entre les nations dans le cadre de la civilisation moderne, soutenait A.C. Popovici, supposait la communication, les échanges culturels, la réception des influences universelles. Il a plaidé pour une idée de nation non comme but en soi ou comme une autarcie isolée de l'évolution générale de l'humanité, mais a développé la thèse de l'humanité conçue dans la diversité des individualités nationales. L'intégration des nations dans la synthèse universelle qui est l'humanité se fait par ce qu'elles ont de valeur, d'original, de créateur. La force et la capacité de création représentaient un indice d'intégration en universalité. Dans ce contexte, A.C. Popovici a accentué l'idée que l'individualité d'une nation s'exprime par sa capacité créatrice de produire des monuments originaux de culture. Une idée ayant une valeur pratique particulière dans la théorie roumaine sur la nation concerne le sens et la signification de l'individualité nationale. La conscience nationale a été définie comme le facteur principal qui délimitait l'individualité de la nation. Al. Mocioni soutenait qu'elle représentait une phase supérieure d'existence de la sociabilité, se caractérisant par le fait qu'elle assurait à la nation la qualité de sujet de droit. La nation entrait de la sorte dans le droit public. Le principe de nationalité se basait, dans la conception de Mocioni, sur le droit au libre développement des individualités nationales, qu'il reconnaissait comme sujets naturels de l'Etat. Cette théorie légitimait les mouvements nationaux dont l'objectif était l'auto-détermination des peuples. Les mouvements nationaux représentaient dans la conception de ces deux auteurs le droit légitime des nations de riposter à la politique d'oppression des collectivités nationales. Selon A.C. Popovici, la politique d'assimilation n'était possible que dans un régime despotique, intéressé à priver les

https://biblioteca-digitala.ro

individualités nationales des libertés et des droits démocratiques. Dans un régime démocratique l'assimilation n'était pas possible et la politique d'assimilation conduisait fatalement aux formes despotiques de gouvernement. Les nationalités opprimées de l'Europe ne pouvaient opposer au despotisme de race que la conscience nationale et l'idée de droit, ainsi que les principes démocratiques d'organisation de l'Etat. Elles étaient les seules capables de disloquer les systèmes politiques anachroniques de l'Europe. La dissolution des empires multinationaux et absolutistes apparaissait comme une nécessité du progrès de la civilisation et de l'humanité.

Le droit de résistance contre l'oppression légitimait les mouvements pour l'indépendance et pour l'unité nationale, pour la préservation des individualités nationales. Cette idée, ayant son origine dans l'idée contractualiste, légitimait et justifiait les luttes de nationalité, plaidant pour un nouvel ordre de droit dans le droit public international. La philosophie politique roumaine a formulé pendant cette période, de la perspective du principe de nationalité, la théorie du droit des nations de constituer des Etats nationaux. Pour Al. Mocioni, le principe de nationalité était un principe "destructif et constructif d'Etats". Chez A.C. Popovici cette phase de l'évolution de l'humanité représentait "le moment formateur d'Etats dans le principe des nationalités". Le principe spirituel devenait de la sorte une norme de droit.

La perspective d'approche de l'idée de nation chez les Roumains de l'Autriche-Hongrie se modifie, au début du XXe siècle, sous l'influence des nouvelles interprétations existant en Europe et des nouveaux courants idéologiques et culturels de Roumanie et d'Europe. Il ne s'agit pas nécessairement d'une discontinuité dans le discours théorique - celui-ci continuant partiellement sur la ligne traditionnelle -, mais plutôt d'une multiplication et d'une diversification des conceptions d'approche: conservatoire, politique-juridique et constitutionnelle, matérialiste-historique et sociologique.

Dans l'ambiance de la revue "Semănătorul", A.C. Popovici a abandonné l'idée libérale et démocratique de nation en faveur d'une doctrine conservatoire, basée sur une conception naturaliste, évolutionniste-organique et conservatoire sur la nation. Tout comme il s'est auto-défini, son nationalisme était réactionnaire, ethniciste, naturaliste et organiciste, s'opposant aux idéaux démocratiques. Il a

https://biblioteca-digitala.ro

soutenu cette conception, reprenant le débat sur le rapport entre la culture et la civilisation. Pour lui, la culture représentait une synthèse supérieure dans la civilisation de l'époque, considérée comme un concept universel, tandis que la civilisation reflétait l'individualité de la nation. Cette conception se basait sur l'idée que le peuple synthétise dans les profondeurs de son psychique, dans sa morale et sa conscience collectives une tradition de culture qui reflète le spécifique ou le caractère national. Dans sa conception l'humanité était une abstraction qui ne pouvait exister que par les nationalités dont elle est formée. Popovici a accentué, plus que la génération libérale, la valeur de l'ethnique dans la représentation de la nation, soutenant l'idée d'une relation directe entre l'ethnique, la tradition, l'historique et la culture. Il n'a pas rejeté l'idée de progrès ou les réformes, mais les a conçues comme étant complémentaires au sens de l'individualité nationale. De cette perspective il a défini le rapport entre société-nation, Etat-nation, la forme de gouvernement et la relation élites-peuple. Dans le sens de la théorie naturaliste allemande, il a introduit dans le débat roumain sur la nation le concept de race, identifié en général à celui de nationalité. Se situant sur une position théorique positiviste, il a introduit dans le débat le rôle de la race dans le processus de différenciation et de sélection.

A partir de 1910, les ouvrages doctrinaires chez les Roumains de l'Autriche-Hongrie offrent plus de place aux analyses politiques appliquées aux réalités de la Hongrie ou de l'Autriche, étant cependant fondées sur les théories de l'époque, sur une conception politique-juridique sur la nation, qui n'excluait pas la vision historiste sur le problème des nationalités de l'empire. Même si le pragmatisme en était plus accentué, les éléments de doctrine n'ont pas manqué, raison pour laquelle les ouvrages de Iosif Pop, Vasile Goldiș ou Aurel Lazăr peuvent être considérés comme un moment important dans le cadre du débat théorique roumain. Ils représentent à la fois un point de vue roumain dans un débat public, inauguré par les cercles de gauche hongroises, relatif à la question nationale, auquel l'initiative du cercle Darwin et de la Société de sociologie d'Oradea s'est intégrée aussi. Iosif Pop a proposé une analyse du concept juridique de nation et de nationalité en Hongrie basé sur les idées de Alfred Kremer et de Rudolf Herrnrit. En 1912, Vasile Goldiș s'est situé sur une autre position théorique, dans le cadre d'un ouvrage théorique et d'analyse

https://biblioteca-digitala.ro

politique à la fois. Il y a été influencé par la conception matérialiste-historique, en particulier par l'austro-marxisme d'Otto Bauer. Il a repris intégralement la définition de Bauer, selon laquelle la nationalité était une communauté de caractères résultant de l'identité des destins d'un nombre d'individus vivant dans un même endroit. Etant tributaire au matérialisme-historique, il a compris la nation comme processus, comme mouvement, comme transformation continue de la communauté en tant que entité. A l'exemple de Bauer, il a présenté la nation comme un phénomène social et a affirmé la thèse de l'autonomie des nations dans leur qualité de communautés issues de l'interaction des caractères des individus.

Le dernier chapitre est consacré à l'idéologie de l'Union de la Transylvanie et du Banat à la Roumanie en 1918. Le discours politique de l'Union n'a pas été une innovation du moment 1918, mais bien la synthèse de la tradition de pensée politique du XIXe siècle, à laquelle se sont ajoutées les acquisitions doctrinaires de la fin de la première guerre mondiale.

Les fondements juridiques de l'acte de 1918 ont été le principe des nationalités et son corollaire juridique, le droit des peuples à l'auto-détermination. Dans le sens des interprétations antérieures, le principe des nationalités a été conçu comme un principe politique et de droit public, fondé sur une idée volontariste-spiritualiste relative à la nation, sur une conception démocratique sur la société et sur l'Etat, qui a eu une valeur pratique particulière en automne 1918. Etant défini comme une expression juridique du principe de nationalité, le droit à l'auto-détermination représentait l'extension et la mise en oeuvre, dans les rapports entre les nations, des règles consacrées dans la Déclaration des droits de l'homme et du citoyen. Leur mise en oeuvre supposait la reconnaissance de la souveraineté de la nation dans son territoire national, son droit de choisir la forma de gouvernement et le droit de la nation de choisir librement la communauté politique à laquelle elle veut s'intégrer. Dans l'acception que nous avons esquissée, le droit à l'auto-détermination a été invoqué dans les documents fondamentaux de l'acte de 1918, à savoir la déclaration d'auto-détermination d'Oradea du 12 octobre, le manifeste du 31 octobre qui annonçait la formation du Conseil National Roumain, le manifeste adressé Aux peuples du monde entier, l'acte de convocation de l'assemblée nationale roumaine du

https://biblioteca-digitala.ro

1er Décembre 1918, les discours officiels prononcés lors de cette assemblée, la résolution de l'assemblée nationale et toute l'action politique roumaine de l'automne et de l'hiver 1918. S'y remarque la manière dont les composantes de l'idée roumaine de nation du XIXe siècle et du début du XXe siècle ont été mises en oeuvre dans le cadre de l'action politique, ou traduites en comportements et en attitudes, dans les institutions qui ont été créées en 1918 et pendant la période de l'entre-deux-guerres.

https://biblioteca-digitala.ro

ISBN 973-9261-33-7
https://biblioteca-digitala.ro